

S A D R Ź A J

Petrarkina kancona MIRKO TOMASOVIĆ	Petrarkina kancona »Vergine bella« i Marulićev splitski humanistički krug	1
Eseji KATARINA HRASTE	Benedetto Croce, mi i drugi	25
Drama I. IVANIŠEVIĆ I A. TOMIĆ	Krovna udruga	46
Poezija ANTE LISICA	Dan je sve kraći	71
MILORAD STOJEVIĆ	Tečaj čarolija	80
Split OKRUGLI STOL IVO PETRINOVIĆ	Je li Split europski ili antieuropski grad? . . . . . Uvodna riječ . . . . . (Ivan Supek, Duško Lozina, Ratimir Žanetić, Jerko Rošin, Ante Tukić, Ivan Bilić, Šime Pilić, Ivo Šimunović, Davorin Rudolf, Ivo Petrinović, Nila Kuzmanić Svete, Dražen Grgurević, Vesna Barić-Punda, Jakša Miličić, Slobodan Bjelajac)	107 107
Prikazi TONKO MAROVIĆ HRVOJE ČULIĆ	Skonsi i šušuri (Jure Franičević Pločar, <i>Friži</i>) . . . . . Čudesan spoj metafizičkog, umjetnosti i života (Jozefina Dautbegović, <i>Božja televizija</i>)	135 137
IVO PETRINOVIĆ	Kiro Gligorov, <i>Makedonija je sve što imamo</i>	144
IVO PETRINOVIĆ	Branko Parađina, <i>Split u pohode</i>	148
ZDRAVKO JELASKA	Lovorka Čoralić, <i>U gradu Svetoga Marka, povijest hrvatske zajednice u Mlecima</i>	151
ZDRAVKO JELASKA	Mladen Ančić, <i>Na rubu zapada: Tri stoljeća . . srednjovjekovne Bosne</i>	154
ZDRAVKO JELASKA	Boris Nikšić, <i>Osmansko Carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika: opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića</i>	157
ZVONIMIR PENOVIĆ	Stipe Jakelić, <i>Katedrale se ruše</i>	151

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, JURICA PAVIČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split —
p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 342-226, 360-102 — E-mail: knjizevni-krug-split@st.tel.hr —
Odgovorni urednik: Josip Belamarić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11
sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća
protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn.
U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod ZAP u Splitu 34403-678-12274 — Devizni račun
kod Splitske banke d.d. Split 34403-620-21-25731-3155692 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn:
Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split
— Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

PETRARKINA KANCONA »VERGINE BELLA« I MARULIĆEV
SPLITSKI HUMANISTIČKI KRUG*Mirko Tomasović*

Prije petsto godina, najvjerojatnije dakle u vrijeme nastanka Judite,¹ Marko je Marulić objavio svoj latinski prepjev Petrarkine poeme Vergine bella. Završna pjesma kanconijera Lauri Francesca Petrarke (1304 — 1374) posvećena je Djevici Mariji. U strukturi i arhitekturi Petrarkine ljuvene pjesmarice ona dobiva istaknuto značenje. Na stanovit je način katarza i epilog ljubavne drame, koju je pjesnik proživljavao, otkada je 6. travnja 1327. susreo Lauru u crkvi sv. Klare u Avignonu. Molba je Bogorodici da ga oslobodi zemaljske ljubavi i uz zagovor njezina sina, bogočovjeka, oslobodi patnje, da bi tako očišćen našao i zavrijedio vječni mir. Moli je da uvaži njegovo promijenjeno duhovno stanje, novo ganuće, preusmjerenje od zemaljskog praha k nebeskim perspektivama. Napisana je poslije Laurine smrti s predosjećajima i slutnjama da mu je život na izmaku, očevidno sa staračkim strepnjama i samosažaljenjem, što, inače, izriče u više soneta iz Kanconijera. Dakle, najjednostavnije rečeno, pjesma, koja počinje stihom »Vergine bella, che di sol vestita«, ona je točka Petrarkine glasovite zbirke, gdje se ljubav prema ženi (donna) zamjenjuje i prenosi u višu, spiritualnu, vrijednost, u ljubav prema Djevici Mariji (madonna) na izričit i izjavan način. U stupnjevanju ljubavnog opčinjenja i njegovog proživljavanja, koje pjesnik posreduje čitateljima kroz razne faze od ushićenja do razočaranja, od sreće do očaja, slavna je kancona trebala biti čin religioznog samoosvješćenja, a može se tumačiti i kao spoznaja da samo smrt uz pokajanje oslobađa čovjeka tjelesnosti, ljubavne traume. U petrarkističkoj oponašateljskoj maniri Vergine bella bila je dijelom obvezatne konvencije po temeljnoj poruci, ali, možda još više od drugih antologijskih sastava iz Kanconijera, i nedostižan pjesnički uzor. Nema potrebe opetovati pohvale toj pjesmi mnogobrojnih i glasovitih Petrarkinih tumača. Imalo zauzetije čitanje kancone dostajat će da se osvjedočimo kako je posrijedi iznimno ostvarenje njezina auktora i glede pjesničke zamisli i glede izvedbe u programiranu, zadanu metričko-strofičkom obliku. Umijeće, kojim Petrarca sažimlje i

prestilizira referencije o Djevici Mariji iz raznih vrela i čini ih tkivom vlastitog pjesničkog teksta i njegove auktorske samostojnosti, prepoznatljivo je samo kod velikih majstora pjesmotvorbe u istinskim trenucima lirskog pjeva. Raskajani vjernik i kršćanin moli i literarizira istodobno, unosi u svoje jedanaesterce i sedmerce u spletu čudesno srokovanih kitica podsjećaje, natuknice, dijelove izreka iz marijanskih litanija, antifona, himana, iz starozavjetne (psalmi, Malahija) i novozavjetne (Luka, Matej, Ivan) objave, iz djela svetaca i crkvenih otaca (sv. Anselmo, sv. Ambrozije, Augustin, sv. Bernard) te kršćanskih srednjovjekovnih latinskih pjesnika (Sedulije, Venancije Fortunat). Ima i pokoji priziv antičke mitologije. Na drugoj crti pretače galantne stilske sastojke, iskušane diljem prethodnih 365 pjesama iz *Kanconijera*, ukrasne epitete i formulacije, što ih je prije pridavao Lauri. I sve se to u kanconi taloži kao izvorna retorika i nadahnuće. »Iz toga govorničkog korijena, iz toga mozaika slika znalački usklađenih, izlaze van najednom, kao ulog titraja zaziva i molitve, najzgunutije ispovijesti, koje su najbolnije iskrene, možda i patetične, u cijelom *Kanconijeru*« (Natalino Sapegno).²

Zbog tih skupnih označnica nije čudno da je Petrarkina lauda Djevici Mariji privukla Marka Marulića. Zanimljivo je pak da je ta pjesma u njegovu splitskomu prijateljskom krugu imala, mogli bismo reći, povlaštenu recepciju. Na prepjev ga je potaknuo rođak i humanistički pobratim Jerolim Papalić, što je držao potrebnim zabilježiti u popratnom tekstu. Marulićev životopisac i mlađi prijatelj Frano Božićević Natalis (1469 - 1542) preveo je kanconu na hrvatski. S Božićevićem je bio i svojtom vezan, budući da se on oženio Klarom Marulićevom. Nije nipošto bila riječ o lakom prevoditeljskom radu, pa je Marulić u spomenutoj popratnoj bilješci pokušao objasniti složenost prijenosa književnih djela iz jednoga u drugi jezik zbog toga što »postoje neke vlastitosti jezika, od naravi tako određene ....«.³ Njegova latinska verzija Petrarkine kancone *Vergine bella*, naslovljena *Ad virginem beatam*, upravo očituje prevoditeljske teškoće ne samo u pogledu jezične transpozicije već i strofičkog sustava izvornika. Ishod toga je bilo dopjevanje, pa je Marulićeva verzija na kraju 176 stihova, dok ih je u Petrarke tek 137. Amplifikacije su djelomično uvjetovane i činjenicom da je prevoditelj, prepoznajući predloške Petrarkine kancone u religioznim i crkvenim tekstovima, tu građu varirao na svoj način, dopunjujući i proširujući njezine poruke svojim pokajničkim refleksijama. Šteta je što Marulićev prepjev, koji ima i samostalnu vrijednost kao latinistička pjesma, versificirana besprijekornim elegijskim distihom, nije pobudio veću pozornost stručnjaka,⁴ za razliku od prepjeva prvog pjevanja *Božanstvene komedije*. On je uostalom otvorio put Božićeviću prijevodu i istodobno drugim prijevodima na hrvatski jezik, koji su razmjerno brojni i kontinuirani.

»Pisan alit molitva gospodina Frančiska Petrarke od dive Marije bogorodice pričiste, po Frani Božićevića u veras čestito stumačena«⁵ vrijedan je dokument za povijest Petrarkine recepcije u Hrvata. Nažalost, nije pobudio pozornost proučavatelja te recepcije, kakvu bezdvojbeno zaslužuje. Ne znamo kad je Božićević preveo taj znameniti tekst. Vjerojatno u isto vrijeme kad i Marulić, možda usporedice, to znači na samu početak XVI. stoljeća u ozračju Petrarkina kulta u splitskomu krugu. S obzirom na složenost i zahtjevnost izvornog teksta, koji je Božićevićem nastojanjem dobio hrvatsko ruho,

možemo suditi i o stupnju prilagodljivosti i razvijenosti jezičnog medija, u koji je prenijeta Petrarkina kancona. Njegovo »stumačenje« dosta točno prati izvornik i tijek strofa u pogledu sadržajnih njegovih sastojaka, očevidno je i primjereno razumijevanje teksta, održava se i temeljna usklađenost s pjesničkim nabojem i porukama teksta. No, u pogledu »versa« prevoditelj se odlučio za glavni, reprezentativni, stih tadašnje hrvatske auktorske poezije, za dvostruko srokovani dvanaesterac umjesto talijanskog hendekasilaba. To je odmah značilo da se u prepjevu gubi Petrarkina stanca s njezinim elegantnim srokovnim ustrojem i izmjenom jedanaesteraca i sedmeraca, jer je dvostruko srokovani dvanaesterac po svojoj tehničkoj naravi astrofičan. Ipak, svjestan važnosti strofa u strukturi kancone kao posebnih cjelina, Božićević je to naznačio njihovim odvajanjem u *kolinca*, što je njegov izraz za strofu, u ovom slučaju stancu. To pripisujemo njegovu traduktološkom osjećaju. Prepjev ima isto toliko kitica (11), koliko i izvorna pjesma. Ima, međutim, više stihova. Petrarkine stance naime broje 13 stihova, a zbog parnosti dvostruko srokovanog dvanaesterca taj se broj nije mogao naći u Božićevića, pa njegova *kolinca* tvori jedan stih više, sedam dvanaesteračkih parova, tj. 14 stihova. Završna, uz to, strofa u kanconi (tzv. *congedo, commiato*) sastoji se od sedam stihova (4 jedanaesterca i tri sedmerca), što je prepjevatelju, čini se, priskrbilo dosta teškoća, pa je, ne mogavši građu strofe odraziti četirima dvostisima, upotrijebio opet njih sedam, tj. četrnaest stihova. Valja reći da i u posljednjem *kolinca* prevoditelj vjerno prati izvornik, dodajući mu tek stilske proširbe kako bi popunio svoje dvanaesterce i prenio neizostavljive sastojke iz bitne zaključne strofe. Metrički njegov izbor uvjetovao je stoga da prepjev broji 154 stiha naspram 137 u Petrarke. Mora se ipak razlučiti da Božićevići dodatni stihovi imaju nešto drugačije traduktološke značajke od Marulićevih, jer je u potonjem u drugom dijelu latinskog prepjeva došlo do slobodnije parafraze izvornika, a gdje gdje i do vlastitih pjesničkih umetaka.

Odlučivši se za dvanaesteračku verziju iz tradicije hrvatske poezije Božićević je samim tim u prepjev unosio i neka izvanmetrička iskustva iz te tradicije. Prilagođavao je pobožni zvuk Petrarkine kancone domaćoj pobožnoj lirici i njezinoj postojećoj retorici, po čemu se, dakako, razlikuje od Marulića (to je pak karakteristično za Marulićeve prijevode dvaju Petrarkinih soneta na hrvatski),⁶ koji je imao na raspoložbi biraniji latinski instrumentarij. Primjerice, početak treće strofe:

Vergine pura, d'ogni parte intera,

preveo je litanijskim zazivom:

Divice priprosta, sa svih stran pričista,

Jasno je, naime, da tu pridjev *priprosta* ne odgovara teološkoj dimenziji Petrarkina epiteta *intera*. Još je devijantnija, što je već zapazio Tomo Matić,⁷ Božićevićeva verzija Petrarkina 121. stiha:

Che se poca mortal terra caduca,

u kojem se Laura poistovjećuje s prahom zemaljskim; u prepjevu je (*kolinca deseto*, stih 7.):

Jer ako ja gnjile smrad ...

Božićević je sintagmom »gnjile smrad« ispaao iz Petrarkina stilsljèa sustava i osjećajnosti prema Lauri, pridavši svojem prepjevu isposničku crtu, uobičajenu u hrvatskim religioznim pjesmama, koje je znao ili slušao moliti. Naš pjesnički rječnik nije bio toliko raznolik, te mu nije omogućivao stilske tankoćutnosti, kojima obiluje Petrarkin tekst. Možda nije na odmet zabilježiti da se u Božićevićevoj hrvatskoj verziji sluti lektira Marulićeve *Judite*. Nagovješćuju nam to neka srokovna i leksička rješenja, pa i neke znakovite podudarnosti. Evo jedne:

Valovite moći pogledaj, u koj sam
 prez reda srid noći; gore ja da sam sam.
 S vitrom me daž kropi, valom me val tira,
 tmast i strah me topi, plav more požira.
 (Kolinca šesto, 5-8)

To je dosta dojmljiv prijenos Petrarkinih stihova (68-71), a podsjeća na Marulićevu razvijenu usporedbu iz *Judite* (III, 221-232), navlastito u srokovnom odjeku:

Sve nebo poklopi oblak s tmasta lica,
 Iz njega dižd kropi, mun'ja ga prosica.

Međuovisnost s Marulićem u Božićevićevom prijevodu Petrarkine *Vergine bella* može se potkrijepiti i takvim podudarnostima.

Sugestivnost te kancone, koja se po prvi put očitovala u hrvatskoj književnoj kulturi početkom XVI. stoljeća pod Marulićevim stijegom, nastavila se i poslije. Njezini tragovi zamjetni su u nekim pjesmama Šiška Menčetića i Nikole Nalješkovića.⁸ Prepjevali su je Vinko Premuda 1891, Ante Tresić Pavičić 1894, Milan Pavelić 1937, Mate Maras 1970, Frano Čale 1970. Prema tome, u Hrvata je prevedena sedam puta.⁹ Kako je od posljednjeg prepjeva proteklo tridesetak godina, želeći pridonijeti i tradiciji i kontinuitetu hrvatskih prijevoda završne pjesme Petrarkinog *Kanconijera*, te ponukan također skorom obljetnicom pjesnikova rođenja (1304 - 2004), priprave su za njezino obilježavanje već počele, odlučio sam kanconu *Vergine bella* još jednom »ponašiti«. To je njezin sedmi prijevod na hrvatski i osmi, računajući Marulov na latinski, u hrvatskoj književnosti. Toliko puta nije bila prevedena ni na jedan jezik, a naš je prijevod na latinski među časnim iznimkama. Ne hvaleći i ne kudeći svoj rad, tek ću napomenuti da dobro razumijem muke prethodnih prevoditelja i cijeni njihova dostignuća.

U tradiciji je hrvatskoga prevođenja starotalijanske poezije uvažavanje izvanjskog oblika izvornog teksta (stih, strofa, rima), osobito nakon uspostavljenog standarda Kombolovim prepjevima *Božanstvene komedije*. Taj standard podrazumijeva i ostale traduktološke zahtjeve, koji se odnose u prvom redu na sadržajnu nepovredivost originala, a i na stilsko moguće usklađenje s razdobljem u kojem je nastao. Te sam obveze, dakako, poštovao i nastojao prilagoditi svojem prepjevnom tumačenju. Prostor, gdje se odvija i ostvaruje prijevodni proces, zapravo je Petrarkina strofa, stanca od 13 stihova (10 jedanaesteraca, tri sedmerca), isprepletana vrlo složenim srokovnim rasporedom: ABCBACCDDCEFFE. Trinaest je završnih riječi u strofi, koje valja rimovati dvostruko

ili četvorostruko u raznom slijedu stihova, a četrnaest rima, jer se pretposljednji stih, koji je sedmerac, mora povrh toga rimovati s polustihom završnog jedanaesterca u strofi. Takvu kanconu Petrarca je naslijedio od Provansalaca, pa i dosjetku s rimom u završnim dvama stihovima u strofi, koja je trebala biti još jedna potvrda pjesnikove virtuoznosti. Završna dva stiha, tzv. *distico finale*, postavljena¹⁰ su tako da posluže kao sažetak tijeka strofe i kao karika za novu, pa je njihov efekt posebno osjetljiv, smisao ključan i nezamjenljiv. Ovaj opis strukture strofa u Petrarkinoj kanconi ujedno je i pokazatelj zamki u prepjevanju poezije, navlastito iz romanskih jezika, u kojima je srokovna disponiranost riječi znatno pogodnija i bogatija nego u hrvatskom jeziku. Pokazatelj je i relativnosti prepjevanja, prevodivosti i neprevodivosti pjesničkog izvornika na ino-jezike, a ne molba za blaže ocjene prevedenog teksta. U tom kontekstu interferencija između prepjevanoga i izvornog teksta treba, međutim, prosuđivati i krajnji rezultat, ovisan, istina, o objektivnim datostima dvaju jezika i dviju poezija, ali podjednako i o subjektivnom ulogu prepjevnog poduzetnika.

Da bi se moglo zornije pratiti predmet, o kojem govorim u ovom radu, pridodao sam mu izvornik kancone *Vergine bella*, te teško dostupne prepjeve Marulića i Božićevića, uz najnoviji hrvatski, koji je potekao i iz uspomene na davne splitske štovatelje Francesca Petrarke iz *Juditina* vremena.

BILJEŠKE

¹ Prepjev je objavljen u njegovu *Evangelistaru*. Prvo poznato izdanje te Marulićeve knjige potječe iz 1516. Međutim, pouzdano znamo da su mu prethodila starija izdanja, koja do danas nisu identificirana. Jedno od njih spominje više marulologa na temelju raznih izvora, a objavljeno je u Mletcima 1500. ili 1501. (Možda je čak riječ o dvama izdanjima.) (V. Mirko Tomasović, Edicije i reedicije »Evangelistara« i »Institucije«, *Mogućnosti*, br. 11/12, Split, 1993, str. 151-154.) Marulićev prijevod iz *Evangelistara* u nas je objavljen u *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, br. 2, Zagreb, 1899, str. 37-41 uz druge njegove latinske pjesme, što ih je Milivoj Šrepel prikupio i tiskao u toj Akademijinoj ediciji.

² Francesco Petrarca, *Dalle rime e dai »Trionfi« e dalle opere minori latine a cura di Natalino Sapegno*, Firenze, 1972, p. 173-174.

³ Prijevod Radovana Vidovića, *Mogućnosti*, br. 4, Split, 1956, str. 309.

⁴ Zapravo temeljitu i dobro stojeću raščlambu prepjeva dao je jedino Francesco lo Parco u studiji *La canzone alla Vergine di Francesco Petrarca dalla secolare ammirazione al singolare omaggio di Marco Marulo umanista dalmata*, *Archivio storico per la Dalmazia*, 1931, knj. XI, sv. 63, str. 107-125; sv. 64, str. 173-189. Nije slučajno da lo Parco stavlja već u naslov »Marco Marulo humanista dalmata«, jer je u svojoj znalačkoj studiju izvan teme i tijeka analize višekratno umetao iredentističke uzdahe za Dalmacijom (»terra italianissima«). Bilo, pa prošlo!

⁵ *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, br. 9, Zagreb, 1929, str. 89-93, priopćio Tomo Matić. Objavljivanje je popratilo kraćim predgovorom.

⁶ O tim prepjevima govorim u radu *Marulićevi hrvatski prepjevi Petrarke*, *Colloquia Maruliana VII*, Split, 1998, str. 37-46.

⁷ O. c. (bilješka 5), str. 88.

⁸ Usp. Frano Čale, *Posljednja pjesma Petrarkina »Kanonijera«*, *Kolo*, br. 11, Zagreb, 1970, str. 1310-1311.

⁹ Usp. Frano Čale, *Petrarca i petrarkizam*, Zagreb, 1971, str. 74, 78-82.

¹⁰ Usp. Pétrarque, *Le chansonnier*, par Gérard Genot, Paris, 1969, pp. 43-44.

Francesco Petrarca
IL CANZONIERE
CCCLXVI

Vergine bella, che di sol vestita,
 coronata di stelle, al sommo Sole
 piacesti sí, che 'n te Sua luce ascose,
 amor mi spinge a dir di te parole:
 ma non so 'ncominciar senza tu' aita, 5
 et di Colui ch'amando in te si pose.
 Invoco lei che ben sempre rispose,
 chi la chiamò con fede:
 Vergine, s'a mercede
 miseria extrema de l'humane cose 10
 già mai ti volse, al mio prego t'inchina,
 soccorri a la mia guerra,
 bench'i' sia terra, et tu del ciel regina.

Vergine saggia, et del bel numero una
 de le beate vergini prudenti, 15
 anzi la prima, et con piú chiara lampa;
 o saldo scudo de l'afflicte genti
 contra' colpi di Morte et di Fortuna,
 sotto 'l qual si triumpha, non pur scampa;
 o refrigerio al cieco ardor ch'avampa 20
 qui fra i mortali sciocchi:
 Vergine, que' belli occhi
 che vider tristi la spietata stampa
 ne' dolci membri del tuo caro figlio,
 volgi al mio dubio stato, 25
 che sconsigliato a te vèn per consiglio.

Vergine pura, d'ogni parte intera,
 del tuo parto gentil figliuola et madre,
 ch'allumi questa vita, et l'altra adorni,
 per te il tuo figlio, et quel del sommo Padre, 30
 o fenestra del ciel lucente altera,
 venne a salvarne in su li extremi giorni;
 et fra tutti terreni altri soggiorni
 sola tu fosti electa,
 Vergine benedetta, 35
 che 'l pianto d'Eva in allegrezza torni.

Fammi, ché puoi, de la Sua gratia degno,
 senza fine o beata,
 già coronata nel superno regno.

Vergine santa d'ogni gratia piena, 40
 che per vera et altissima humiltate
 salisti al ciel onde miei preghi ascolti,
 tu partoristi il fonte di pietate,
 et di giustizia il sol, che rasserena
 il secol pien d'errori oscuri et folti; 45
 tre dolci et cari nomi à in te raccolti,
 madre, figliuola et sposa:
 Vergine gloriosa,
 donna del Re che nostri lacci à sciolti
 et fatto 'l mondo libero et felice, 50
 ne le cui sante piaghe
 prego ch'appaghe il cor, vera beatrice.

Vergine sola al mondo senza exempio,
 che 'l ciel di tue bellezze innamorasti,
 cui né prima fu simil né seconda, 55
 santi pensieri, atti pietosi et casti
 al vero Dio sacrato et vivo tempio
 fecero in tua verginità feconda.
 Per te pò la mia vita esser ioconda,
 s'a' tuoi preghi, o Maria, 60
 Vergine dolce et pia,
 ove 'l fallo abondò, la gratia abonda.
 Con le ginocchia de la mente inchine,
 prego che sia mia scorta,
 et la mia torta via drizzi a buon fine. 65

Vergine chiara et stabile in eterno,
 di questo tempestoso mare stella,
 d'ogni fedel nocchier fidata guida,
 pon' mente in che terribile procella
 i' mi ritrovo sol, senza governo, 70
 et ò già da vicin l'ultime strida.
 Ma pur in te l'anima mia si fida,
 peccatrice, i' nol nego,
 Vergine; ma ti prego
 che 'l tuo nemico del mio mal non rida: 75

ricorditi che fece il peccar nostro
 prender Dio, per scamparne,
 humana carne al tuo virginal chiostro.

Vergine, quante lagrime ò già sparte,
 quante lusinghe et quanti preghi indarno, 80
 pur per mia pena et per mio grave danno!
 Da poi ch'i' nacqui in su la riva d'Arno,
 cercando or questa et or quel'altra parte,
 non è stata mia vita altro ch'affanno.
 Mortal bellezza, atti et parole m'anno 85
 tutta ingombrata l'alma.

Vergine sacra et alma,
 non tardar, ch'i' son forse a l'ultimo anno.
 I dí miei piú correnti che saetta
 fra miserie et peccati 90
 sonsen andati, et sol Morte n'aspetta.

Vergine, tale è terra, et posto à in doglia
 lo mio cor, che vivendo in pianto il tenne
 et de mille miei mali un non sapea:
 et per saperlo, pur quel che n'avenne 95
 fôra avenuto, ch'ogni altra sua voglia
 era a me morte, et a lei fama rea.
 Or tu donna del ciel, tu nostra dea
 (se dir lice, et convensi),
 Vergine d'alti sensi, 100
 tu vedi il tutto: et quel che non potea
 far altri, è nulla a la tua gran vertute,
 por fine al mio dolore;
 ch'a te honore, et a me fia salute.

Vergine, in cui ò tutta mia speranza 105
 che possi et vogli al gran bisogno aitarne,
 non mi lasciare in su l'extremo passo.
 Non guardar me, ma Chi degnò crearme;
 no 'l mio valor, ma l'alta Sua sembianza,
 ch'è in me, ti mova a curar d'uom sí basso. 110
 Medusa et l'error mio m'àn fatto un sasso
 d'umor vano stillante:
 Vergine, tu di sante
 lagrime et piè adempi 'l meo cor lasso,

ch'almen l'ultimo pianto sia devoto,   115
senza terrestre limo,
come fu 'l primo non d'insania vòto.

Vergine humana, et nemica d'orgoglio,
del comune principio amor t'induca:
miserere d'un cor contrito humile.   120

Che se poca mortal terra caduca
amar con sí mirabil fede soglio,
che devrò far di te, cosa gentile?
Se dal mio stato assai misero et vile
per le tue man resurgo,   125

Vergine, i' sacro et purgo
al tuo nome et pensieri e 'ngegno et stile,
la lingua e 'l cor, le lagrime e i sospiri.
Scorgimi al miglior guado,
et prendi in grado i cangiati desiri.   130

Il dí s'appressa, et non pote esser lunge,
sí corre il tempo et vola,
Vergine unica et sola,
e 'l cor or conscientia or morte punge.
Raccomandami al tuo figliuol, verace   135
homo et verace Dio,
ch'accolga 'l mio spirto ultimo in pace.

**Francisci Petrarchae
AD VIRGINEM BEATAM CANTILENA
(Prepjev Marka Marulića)**

O praestans facie Virgo, quam clara coronant
 Sydera, quae radijs Solis amicta nites,
 Sol summus casto quam sic dilexit amore,
 Luminis vt plenam iusserit esse sui:
 5 Et me cogit amor laudes tibi dicere cantu,
 Id tamen absque tua Musa pauescit ope.
 Ergo, precor, faueas; nescis tu vota precantum
 Spernere, commendat quos tibi vera fides.
 Si te igitur nostri fortuna miserrima tangit,
 10 Nunc aures precibus pande benigna meis.
 Nunc sorti succurre meae, regina, superni
 Sis licet imperij, sim cinis ipse licet.

O sapiens virgo prudentumque agminis una
 Primaque virgineos inter habenda choros;
 15 O fidum miseris atque impenetrabile scutum
 Contra fortunae tela minasque necis;
 O fessi requies animi certumque leuamen
 His, quorum mentem feruida cura coquit,
 Illos, quaeso, oculos, quibus expirantia nati
 20 Ora videns flebas icta dolore graui,
 Ad sortis conuerte meae seriemque statumque
 Meque tuo auxilio consilioque iuva.
 O splendore micans cunctorum Virgo bonorum
 Editaque ex illo, cuius es alma parens,
 25 Praesentis vitae lumen lumenque futurae,
 Ianua stelliferi semper aperta poli,
 Filius ille tuus, Virgo, regisque deorum
 Etheria ad nostras venit ab arce domos,
 Teque vnam elegit, per quam conuerteret Euae
 30 In lusum planctus inque iocos lachrymas.
 Ergo tui nati tanto me munere dignum
 Effice, namque tibi talia posse dedit.
 Iam tu gemmato regni diademate fulges,
 Iam tibi submittunt castra superna caput.

- 35 Mens humilis super alta tulit te culmina caeli,
 Quo, precor, ascendant, quas tibi fundo, preces.
 De te fons placida manans pietate repleuit,
 Terrarum uacuo quicquid in orbe patet.
 De te iustitiae Sol ortus nocte fugata
- 40 Inuexit veri dogmatis ecce diem.
 Filia, Sponsa, Parens: tria nomina colligis in te,
 Tanta tibi merito sunt data dona tuo,
 Tu magni Superum regis dignissima mater,
 Qui soluit duro saecula nostra iugo
- 45 Et libertatis donauit munere mundum
 Vinclisque ereptos duxit ad astra Patres,
 Eius, quaeso, meum transfigas vulnere pectus,
 Quo magis hunc, qui me tam bene amauit, amem.
- Te gentes populi que omnes mirantur et omnis
- 50 Te pariter diuum turba verenda stupet,
 Nanque tibi similis sanctarum nulla dearum
 Esse potest, primi sit licet illa chori.
 Te casti mores, humilis mens, gestus honestus
 Et semper sacro pectus amore flagrans
- 55 Effecere quidem dignam, quae sola maneres
 Perpetuum magni numinis hospitium.
 Esse igitur poterit per te mea libera vita
 Tantis, quas patior, solitudinibus.
 Si tamen in nobis seges est vbi multa malorum,
- 60 Germinet oratu gratia multa tuo.
 Hinc humilis flexoque genu te postulo supplex,
 Vt mihi sis vitae duxque comesque meae,
 Vtque meos gressus per deuia lustra vagantes
 Compellas recti tramitis ire viam.
- 65 Virgo, potens lucis, tenebrarum nescia, nostrae
 Fluctibus in medijs sydus et aura ratis,
 Aspice, quam saeuae feriant mea vela procellae
 Concutiantque meum quanta pericla caput.
 Affer opem misero, lasso succurre clienti,
- 70 Auxilium tardet iam mora nulla tuum.
 Exigit hoc aetas, albent mea tempora canis,
 Pallent ora, cutem ruga senilis arat,

- Caligant oculi, patulae, surdescitis, aures,
 Vix geritis, tremuli, dorsa repanda, pedes.
- 75 Denique ad extremos aevi peruenimus annos,
 Nec tamen auxiliij spes mihi parua tui est.
 Peccaui, fateor; quis enim sine crimine viuit?
 Sed rogo, vt ipsa meis iam medeare malis,
 Ne super his Coluber possit ridere superbus
- 80 Meque tuam frustra poscere dicat opem.
 Tanquam non semper promptum tibi soluere vinctos?
 Aut non concessum iustificare reos?
 Quin potius sis, Virgo, memor, quia culpa reorum
 Te matrem veri fecerit esse dei.
- 85 Exijt humanis indutus carnibus ille,
 Quas de visceribus traxerat ecce tuis,
 Et tibi dona dedit nulli donata priorum,
 Vt sis intacta virginitate parens.
- Vide igitur, quantis impleui questibus auras,
 90 Quales heu gemitus corde dolente dedi,
 Quos lusus qualesque preces, quot carmina frustra
 Effudi fragili captus amore miser.
 Immo ex quo genitum ripis tulit Arnus ethruscis,
 Nulla fuit nobis absque labore dies.
- 95 Nunc has, nunc illas partes peragrauimus orbis
 Per terras, per aquas perque pericla maris.
 Deinde decus formae mortalis, dulcia verba
 Et motus casti signa pudoris habens
 Inuasere meum feruenti pectus amore
- 100 Subiectumque suo detinuere iugo.
 Iam, quoniam teritur tempus mihi, Diua, supremum,
 Ne cessa rebus consuluisse meis.
 Ecce dies nostri per plurima crimina lapsi
 Hei mihi quam celeri praeteriere fuga.
- 105 Tam cito threicio cornu volat acta sagitta,
 Ventorum rapidus tam cito turbo volat.
 Praeteriere dies, mors nigris obstrepit alis
 Et curuam falcem iam furibunda quatit.
 Hinc rogo, me tanto subtractum, Virgo, periclo
- 110 Dirige per vitae iam melioris iter.

- Illa ego, quam quondam totis affectibus arsi,
 Occidit et gelido marmore tecta iacet.
 Et mea decedens affecit corda dolore,
 Corda sed haec semper flere iubebat amor.
 115 Milleque me vario iactabant turbine curae,
 Illa sed vnus nescia semper erat.
 Quam quoque si nosset, nunquid non firma manerent,
 Quae coluit semper iura pudicitiae?
 Quod nisi certa foret castae sententia mentis,
 120 Dedecus hausisset illa, sed ipse necem.
 Nunc tu, syderei dominatrix maxima mundi,
 Tu dea, si fas est te vocitare deam,
 Tu virtute potens, altae tu munere mentis
 Praedita, tu cunctis condecorata bonis,
 125 Da mihi, quod per se non nostra potentia pollet,
 Vt mea iam cesset corda agitare dolor,
 Vtque velim, quod velle decet, quia certa salutis
 Spes erit inde mihi, gloria magna tibi.
- Nam tibi posse datum, quantum tibi velle supersit,
 130 Errigere afflictos, praemia ferre pijs.
 Nec tamen, vt magni me pendas, posco, sed illum,
 Qui nos ipse suam fecit ad effigiem,
 Nec, quam vilis ego, spectes, sed quantus vbique est,
 Non dedignatur qui meus esse pater,
 135 Maiestas immensa dei nostrique tuique
 Te facilem praestet propiciamque magis.
 Mens animusque mihi stupuit ceu Gorgone visa,
 Sed tamen assiduis fletibus ora madent,
 Fletibus heu cassis; sed tu, sanctissima Virgo,
 140 Imple, precor, lachrymis viscera nostra pijs,
 Vltimus vt saltem moeror mihi non sit inanis,
 Nec qui coenosis commaculetur aquis,
 Sed purus nitidusque fluens simul abluat omnes
 Erroris maculas munditiemque paret
 145 Et sese ad voti referens primordia nostri
 Exoret pacem iam mihi perpetuam.
- Virgo fouens humiles meritoque perosa superbos,
 Tangat te nostrae conditionis amor.
 Principium commune hominum te flectat, vt istam
 150 Iam tibi deuotam suscipias animam;

Quae si mortalis labentia munera formae
Cum tanta ac tali nouit amare fide,
Nonne magis sacri decus amplexabitur oris,
Cuius et ipse deus captus amore fuit?
155 Si mihi forte tuae dabit alta potentia dextrae,
Fortunae vt cursu prosperiore fruam,
Ingenium, linguam, calamum, suspiria, fletum,
Cor, curas omnes, Virgo, dicabo tibi.
Ergo magis tuta timidam statione carinam
160 Siste, diu validis illa feritur aquis,
Et noua mutatae verso moderamine mentis
Vota videns placidis nutibus illa foue.
Aduentat suprema dies, discrimine paruo
A gelido durae limine mortis abest.
165 Sic properant anni, fugit aetas, tempora semper
Praepetibus pennis irrequieta volant.
Interea stimulis mea mens agitur amaris
Conscia delicti iustitiaeque memor.
At tu, diua, omnes vincens pietate fideque,
170 Quascunq; aetherij continet aula poli,
Me commendatum, mater mitissima, nato
Redde tuo; precibus annuet ille tuis.
Ut quem credentes hominemque deumque fatemur,
Hic felix adsit propiciusque mihi,
175 Et cum finis erit, caelestia limina pandat
Egredienti animae spirituique meo.

**Pisan alit molitva gospodina Frančiska Petrarke
OD DIVE MARIJE BOGORODICE PRIČISTE,
po Frani Božićevića u veras čestito stumačena**

KOLINCE PRVO.

Divice, sfitlostju sunčenom ka sivaš,
krune tve lipostju zvizd ures dobivaš,
izvrsnomu toko suncu ka draga bi,
nada sfim visoko bitjem te obljubi,
tvu pisan rad bih pet dostojno ja moći,
da ne umim počet prez tvoje pomoći,
prez onoga toje, ljubeć ki se stavi
u tebi, sfe moje grihe da podavi.
Sazivam sad onu, ka se vazda ozove,
divicu prislasnu, tko ju s firom zove.
Nevoljnih nevolju nigdar nis' zabila,
zato te ja molju, molbi mi bud' mila;
čekat mi se velja, jur osuš' moja lica,
zasfe jer sam zemlja, ti s neba kraljica.

KOLINCE DRUGO.

Divice, mudrostju sfih divic najviša,
od broja vridnostju lipoga najlipša,
pače si ti prva sfih divic blaženih,
duhof um dobiva razum tvoj nebeskih,
stanoviti šćitu, kojim se zamiće
od smrti na sfitu, tojer od nesriće,
pod kim se ne biži samo, da kraljuje
ne samo se tiši, da sfak obiluje,
pokoju ludoga pohotinja slatki
alit umrloga tlapimo san naći,
obrn' oči k služi, na križ plačno kimi
videć sinka u tuzi sfitu grih odnimi,
stanje me sumnjivo sfrni na pravi put,
prez uma jer, divo, na sfit grem pod tvoj skut.

KOLINCE TRETO.

Divice priprosta, sa sfih stran pričista,
 priklonstvo ke dosta krotčinom procvita,
 rojenja slatkoga ti si hći ti s' majka,
 života s' ovoga sfitlost, dika rajska.
 Po tebi sinak tvoj i sin otca s nebes
 darovan u pokoj blaženstva ter ures.
 O sfitli prozore nebeske visine,
 liplja si pri zore danica ner sine.
 Gospoje meu sfimi zemaljskoga okola
 pitoma, nad kimi ti s' vojak od kola,
 izabrana ti si, sfrh tebe blagoslof
 izkoči najlipši, divo, gospodinof,
 Evin plač u radost vidnom ti promini;
 gospe, tvoju milost da stignem učini.

KOLINCE ČETVRTO.

Divice prisfita, puna sfe radosti,
 prez griha začeta, tuge ter žalosti,
 uzajde na nebi zacić umiljenstva,
 od kud mojoj molbi dar poklon' milost tva.
 Ti s' ona, ka rodi milosrdja riku,
 dobrote s' razlika sfitlost, prafljaju ku
 sfit of da veseli postafljen u tmasti,
 gorki ter dreseli, pun sfake propasti.
 Imena tri slatka, slovuća na nebi,
 nevista, hći, majka, skupila s' u sebi.
 Sinak tvoj poniži sam sebe jer toko,
 sfit of naš odriši, grihom spet žestoko,
 čin' njega da rane, prislafna gospoje,
 život moj obrane, dušu s njim tokoje.

KOLINCE PETO.

Divice, prilike na sfitu ni kojoj,
 jer časti ter dike sfe su skupom u njoj,
 ures ke primili nebesa užeže,
 nije prva ka dili ni druga doseže.

Sfete misli tvoje, mílostivi pogled,
 počtenje tokoje neockvrnjeno pored,
 suzami prolitja, moljenja prid trojstvo,
 plod tvoj da procvita, smili se božastvo.
 Po tebi život moj može biti vesel:
 molju, daj mi pokoj, da već nisam dresel.
 Uveliča gdi grih, milost uzveličaj,
 klečeć na kolinih, divo, me pogledaj.
 Brez mornara ma plaf vrimenom zlim jedri,
 čin' k portu da upraf došad surga sidri.

KOLINCE ŠESTO.

Divice, tva dila stvoriše po sfe dni
 bogu da si mila, tvoj ures i slafni,
 ufanje mornarko strašnoga srid mora,
 sunce si njih žarko, njih si draga zora.
 Valovite moći pogledaj, u koj sam
 prez reda srid noći; gore je, da sam sam.
 S fitrom me daž kropi, valom me val tira,
 tmast i strah me topi, plaf more požira.
 Pod krilom da tvojim duša moja vid' se,
 grišnica, ne tajim, ufa li shranit se.
 Neprijatelj čim moj mnom da se ne smije,
 za dat mi nepokoj, sa mnom ki boj bije.
 Spomen' se, božastvo put našu da vaze
 u čisto tve difstvo prez telesne staze.

KOLINCE SEDMO.

Divice, kolike suze sam ja prolil
 i zaman razlike molbe sam potratil,
 a to sfe za šćetu moju tere muku,
 mu volju prokletu, žalost i bol gorku.
 Od matere povit pokle sam ja pao
 na saj nesrićni sfit, ajme meni jao,
 ljubil sam nišstore ner lipost umrlu,
 jak proffit od zore ka projde u hrlu.
 Posfećena divo, žalosno vele ka
 moljaše pri drivo križa tvoga sinka,

moli za me ti sad, vrime je najzadnje,
 odnem' ti meni jad i tuge sfakdanje.
 Kako perna strila dni su moji prošli,
 evo smrt nemila, grisi su s njom došli.

KOLINCE OSMO.

Divice, ku toko ljubih ja, zemlja je.
 Uzvisih visoko hvaleći glas njeje,
 sfa lita potratih zamani cvileći
 u taščad obratih život moj želeći.
 Stope ne kudgodir kreniše se, brojah,
 u noći nebog mir ni tud ne nahojah.
 Stran puta bih zašal bludeći u nesfist,
 blaženstvo ja našal mnah da sam na saj sfit.
 Slideći takof put dobil sam vid ništor,
 pun grihof nabrah skut, a njoj glasa prikor.
 O naša božice, ka vazdi sfaka mož,
 nebeska kraljice, ti me gorka pomoz',
 tako da dobude plačni sluga zdrafje,
 a tebi se sbude, divice, počtenje.

KOLINCE DEVETO.

Divice, sfe moje postavih u koju
 s ufanjem želinje, korist i sfu sfoju,
 znam, da mož i hoćeš ti meni pomoć dat,
 u najzadnju boles milos mi tvu ne krat';
 ne gledaj, tko sam ja, misli božju diku,
 koja se dostoja dat mi sfu priliku:
 ne smiljaj me bitje kala zemljenoga,
 al ne znaš, stvorenje da sam sina tvoga?
 Zasfe jer Medusa stvori me u kamen,
 hlepi moja duša milosti tve zlamen.
 Dobrih suz i sfetih rika čin' izajde
 od očiju mojih, čin' grihom lik najde
 kajanje, me tuge, žalosti ter plači,
 molim, tvoga sluge tamnosti potlači.

KOLINCE DESETO.

Divice priklona, prez sfakoga oholstva,
izvršno dostojna rajskoga blaženstva,
općenoga ljubaf početka te kreni,
taščine sfu nesdraf srtca mi izkoreni.
Pomiluj sasfima mojega skrušenja,
sfaki grih odnima dilo poniženja.
Jer ako ja gnjile smrad ljubih pomnjivo,
od tebe primile ča ću činit, divo,
ka si sfita slava, sfih nebes počtenje,
veselje božastva, grišnikof ufanje?
Život moj hudobni, nepočten i taman,
malo vridan, mlobni, kala pun, nedvoran,
misleć to u sebi, pamet mi sfa trne,
čin', divo, po tebi život moj uzksrne.

KOLINCE JEDANAESTO I NAPOKONJE.

Divice, darijem imenu tvomu ja
um, misli s pisanjem, jazik, uzdihanja,
suz mojih prolitje, srtce s njimi željno,
neprudno dobitje, žifljenje nevoljno.
Obrnul pokle sam me želje sfe k tebi,
da hoćeš, uzdan sam, prijati me k sebi.
Krivi put obrni, divo, moj na bolje,
blizu jest dom crni, strašno ki me kolje;
napast me sfud tira s godišći, ka lete,
na vrata dopira strah smrti proklete;
grize me smrt i svist. Priporuč' me tvomu,
jer nemoć moju viš, sinku jedinomu,
pravomu človiku, bogu tojer s njime,
da s mirom uviku duh moj k sebi prime.

Francesco Petrarca
KANCONIJER
CCCLXVI.

O Djevo lijepa, noseć sunca halje,
 što s krunom zvijezda višnjem Suncu mila
 bje, da je ú te Svoju svjetlost skrilo,
 zborit ti nuka ljubavi me sila:
 uz pomoć tvoju rijet' tek mogu dalje
 i Onog što ti, ljubeć, iska krilo.
 Tko zove s vjerom, bo se nije zbilu
 odgovor da mu kratiš:
 o Djevo, ako svratiš
 na jad sav ljudski pogled kad god bilo,
 u tom mi boju, molim ti se nice,
 potporu pruži spremno,
 mom prahu zemnom, neba ti kraljice.

13

O Djevo mudra, i jedna iz kola
 djevica sretnih, kê su bile mudre,
 dapače prva, najsjajnije svijeće;
 kada Sudbina i smrt huda udre,
 o čvrsti štite ljudskoga, ti, bola,
 pod kím se slavlje spas ne samo stječe;
 rashlado vatre što bezumno peče
 stvorove lude, slijepe:
 o Djevo, oči lijepe,
 što vidjele su rane krvareće
 udâ tvog sina predragog na križu,
 svrni na muke moje,
 bez svjeta koje po svjet tebi stižu.

26

O Djevo čista, ničim okaljana,
 kćeri i majko poroda ti svoga,
 što sjaš tom svijetu, resiš onaj gore,
 po tebi sin tvoj i sin Oca Boga,
 svjetlosti s okna nebesnoga dana,
 spasti nas dođe od propasti skore;
 uza sve ine ovozemne stvore,
 odabrana jedino,
 Djevo dična, Evino
 tuženje skrećeš radosti u zbore.

Učini da Mu milosti izborim,
beskrajno uzvišena,
i okrunjena jur u rajskim dvorim. 39

O Djevo sveta, puna svih milostî,
poniznošću si pravom uzdignuta
k nebu gdje molbe uslišaj tvoj teže;
porodi nama milosrđa vrutak
i sunce pravde, što vijeku u zlosti
sja dok ga jaram mračnih bludnji steže;
uz te se trojno slatko ime veže,
majka, i kći, i žena:
o Djevo proslavljena,
gospojo Kralja, što nam skinu mreže,
mir i sloboda svijeta Mu je slava,
svete Mu rane, moje
nek srce pòje, blaženice prava. 52

O Djevo, sama, bez premca na svijetu,
štono si nebo lijepošću zanijela,
ne bje ti prvom, drugom, ravnom ina,
sazdaše misli, pobožna ti djela
istinskom Bogu crkvu živu, svetu
u djevičanstvu kad Mu začu sina.
Mog žića magla može bit vedrina
molitvî kad ti snaga
Marijo, mila i draga,
isprosi milost mnoštvu grešnih čina.
Molim, u duhu na koljenim klečim:
k pravoj me svrsi prati,
od zle odvрати, put mi krivi spriječi. 65

O Djevo svijetla, stavna ù sve vijeke,
ti zvijezda što si olujno za more,
mornara vjernog koja vjerno vodi,
sjeti se, opet sred bure najgðre
bez kormila sam i pomoći neke,
te zadnje krike jur čujem dok brodim.
Al duša k tebi s uzdanjem mi hodi,
prem grešna, ne poričem,
o Djevo, molim, kličem:
zbog zla mog ne daj tvoj da dušman godi,

put ljudsku uze Bog nas, znaj, da spase
od grijeha nam i manâ,
iz samostana tvog djevičjeg na se. 78

O Djevo, koli suza rasuh ljutih,
kolike molbe, laskanja neharna,
sveđ s mojom mukom, mojom i sa štetom!
Otkad se rodih kraj obale Arna
i od jednog se kraja k drugom putih,
život tek mi je tugovanje kletu.
Lijepošću bje mi smrtnom, riječju, kretom
sva duša preplavljena,
o Djevo posvećena,
ne kasni, možda zadnje brojim ljeto.
Dni su mi brži nego strijela prijeka,
s grijehom, jadom i bijedom
odoše slijedom, Smrt me samo čeka. 91

O Djevo, ona prah je, bol mi stavi
u srce, zbog nje, dok bje živa, plačno;
sto zala patih, jedno znala nije:
da znaše, isto bilo bi jamačno,
jer drugo htijenje da se kod nje javi,
loš glas njoj, smrt bi meni dalo prije.
Sad, gospo neba i, reć' li se smije,
božice nam hvaljena,
o Djevo savršena,
sve znaš i vidiš, te moguće ti je,
što nije inom, imaš moći, vlasti,
pečal mi okončati,
to tebi dati čast će, mene spasti. 104

O Djevo, nado ti mi svekolika,
što možeš, hoćeš bit potpora moja,
na zadnjem kroku ne napuštaj mene,
na Onog gledaj što se udostoja
stvorit me; ja ne, u meni Mu slika
čini da skrb ti niskom stvoru krene.
S Meduze, grijeha, ja sam poput stijene,
isprazne pune vlage:
o Djevo, svete, blage
suze mi rosiš na srce što vene,

nek plač mi zadnji pobožan bar bude,
zemaljskog gliba riješen,
prvi ne bješe zbog tlapnje mi lude. 117

O Djevo dobra, holosti protivna,
počelo isto na ljubav te zvalo;
jednom se srcu smiluj skrušenome,
ako spram praha, zemnog, trošnog, malo,
ljubav mi tako vjerno bila divna,
što će tek prema biću prevrijednome?
Ako u stanju prekukavnom svome,
uzletim, prepun vjere,
o Djevo, u Tvô perem
ime svoj jezik, i ćud, i slog, k tome
uzdah i suze, srce, pamet, mnjenje.
Na gaz me prati bolji,
nek ti po volji novo mi je htijenje. 130

I nije dalek, dan je, slutim, blizu,
a vrijeme leti, hita,
o Djevo uznosita,
savjest i smrt me naizmjenice grizu.
Isprosi milost u svog sina ti mi,
on bogočovjek što je,
da zadnje moje dahe ù mir primi. 137

Prepjevaao Mirko Tomasović

TUMAČ

stih 2: *višnjem Suncu*, tj. Bogu.

3: *svjetlost*, Krista

6: *Onog*, Boga koji se zbog ljubavi prema čovjeku utjelovio u Mariji.

15: *djevica sretnih*; podsjećaj na parabolu o ludim i mudrim djevicama, *Matej*,

XXV.

31: *svjetlosti s okna*; Djevica je okno kroz koje ljudi vide sjaj neba.

37: *Mu*, Kristovu.

44: *milosrđa vrutak*, Krista.

49: *gospojo Kralja*, zaručnice Kristova, koji je oslobodio ljude od istočnog grijeha.

53: *sama*, jedina.

75: *tvoj dušman*; đavao bi uživao zbog pjesnikove duhovne propasti.

78: *samostana*, djevičanske utrobe.

82: *Arna*, tj. Arezza, gdje se pjesnik rodio od firentinskih roditelja.

92: *prah je*; Laura je smrću postala prah zemaljski.

96: *smrt*, smrtni grijeh.

97-98: *božice*; pjesnik se »ograđuje« što Djevicu Mariju zove božicom na »poganski« način.

108: *Onog*, tj. Boga.

111: *Meduza* je u prenesenom značenju Laura. Bila je poput mitološke ljepotice, koja je pretvarala u kamen sve one što bi je gledali. To se zbilo i pjesniku, koji je zbog ljubavi prema Lauri, zbog ljubavnih trauma i plača, nesposoban za uzlet prema nebu.

117: *prvi*, onaj zbog Laure.

119: *počelo isto*; neka isto ljudsko podrijetlo pjesnika i Djevice Marije nju potakne na samilost.

131: *I nije dalek*, tj. dan smrti mu se približuje.

134: Kajanje i strah od smrti.

137: *u mir*; priklonio sam se Leopardievu tumačenju, po kojem *in pace* znači mir vječni, raj, a *spirto ultimo* posljednji trenutci, disaji, ovozemaljskog života.

BENEDETTO CROCE, MI I DRUGI

Katarina Hraste

Crocea danas u nas više nitko ne spominje. Za Kombola ili Desnicu bio je, međutim, još uvijek živući i »živi« autoritet. Albert Haler, kojega Zlatko Posavac na jednom mjestu naziva »uglavnom« ortodoksnim kročancem, prvi je od 1920. počeo sustavno upoznavati hrvatsko čitateljstvo s Croceovom estetikom, iako je ona već tada imala svoje vjesnike poput Branimira Wiesnera Livadića ili Iva Vojnovića. Croceov najvjerniji đak među domaćim literatima bio je, svakako, Vladan Desnica koji je, uz Vinka Vitezicu, bio i Croceov najplodniji prevoditelj. Konačno, zahvaljujući upravo Kombolu, a nakon poslijeratnog kirurškog uklanjanja Halerovog djela iz tkiva domaće estetičke misli, Croceovi su vrijednosni i književno-povijesni kriteriji ostali u operativnom sustavu naše književne kritike i književne historiografije praktično sve do Frangeša. Te činjenice nije, međutim, ni približno pratila hrvatska teoretsko-kritička recepcija.¹

U svijetu je Croceova slava rasla usporedo sa slavom u Italiji, što se može usporediti jedino sa slučajem njegovoga sunarodnjaka Umberta Eca. Njegov *Breviario di Estetica*, isto kao i ništa manje važna *Estetica in nuce* tiskani su prije na engleskome nego na talijanskom jeziku, a Joel Spingarn je upoznao američku kulturnu javnost s njegovim idejama još prije objave *Estetike*.² Spingarn se čak izjasnio kao kročeanac 1910. svojim predavanjem »The New Criticism«³ što je, dakako, posebno zanimljivo u svjetlu činjenice da će *New criticism* postati naziv najutjecajnijeg i najautentičnijeg angloameričkog književno-kritičkog pravca dvadesetoga stoljeća, inauguriranog pod tim imenom — još jedna zanimljivost — tek početkom četrdesetih.⁴ S obzirom na to da je Spingarn u svome predavanju⁵ obilno citirao Crocea i poslije sam postao zastupnikom *New criticism*,⁶ ali i s obzirom na analogiju između određenih stvari za koje se zalagao *New criticism* i već proslavljenih kročeanških teza, logično se postavilo pitanje utjecaja talijanskog estetičara na maticu angloameričke kritike dvadesetoga stoljeća. Ta se teza, međutim, ni u Americi niti u Britaniji nije nikada »službeno« afirmirala, nego se dapače, uglavnom, potiskivala i ignorirala.⁷ U Britaniji je prvu ozbiljnu analizu Croceove filozofske misli načinio Herbert Wildon Carr 1917. u *The Philosophy of Benedetto Croce: The Problem of Art and History*.

Općenito možemo kazati da Croce postaje svjetski poznat oko 1910, i to najprije kao estetičar i književni kritičar, da bi od 1920. u žarište zanimanja ušla i njegova historiografija, te s vremenom čak oduzela prvenstvo esteticima. Vrhunac Croceove međunarodne popularnosti bila je, svakako, narudžba za natuknicu »Estetika« za četrnaesto izdanje *Britannicae* (1929)⁸ na kojemu, uz Crocea, surađuju Bergson, Einstein i Bohr. Poslije Drugoga svjetskog rata njegova zvijezda više neće sjati istim sjajem, no misao će mu se i dalje istraživati sve do početka sedamdesetih i to, možda najintenzivnije, u Americi gdje je 1972. održan posljednji veliki međunarodni skup posvećen Croceu, *Thought, Action and Intuition: A Symposium on the Philosophy of Benedetto Croce*. Radovi toga skupa nisu, međutim, nikada ugledali svjetlo dana (Roberts, 1995:12). Bez obzira na to što je tada globalno zavlдалo mišljenje kako je kročeanska tema definitivno iscrpljena, i dalje će biti pojedinačnih rekontekstualizacija i revalorizacija njegova djela, opet najčešće u Americi, i to posebno u smislu njegova doprinosa suvremenoj historiografskoj, povijesnoj i političkoj misli.

Kako je jednom prigodom kazao René Wellek, na Crocea se danas više nitko ne poziva niti ga navodi, pa ni kada se raspravlja o istim problemima i nude ista rješenja. U poslijeratnom žurnom pokapanju Crocea kao estetičara i relevantnog mislioca ključnu je ulogu odigrala upravo talijanska kulturna avangarda, iako su, paradoksalno, neke ideje s kojima je ona pedesetih i šezdesetih godina izvršila čak svjetski utjecaj, bile barem kontaminirane kročeanstvom. Talijanska je kulturna scena, inače, krajem četrdesetih bila potpala pod priličan utjecaj ljevice, što je rezultiralo i nimalo nježnim uklanjanjem Crocea s »napredne« pozornice. Zamjerali su mu idealizam i misticizam, ali mnogo više neangažiranost u antifašističkoj borbi (tzv. »*peccato d'omissione*«), što je zapravo bila intelektualna smrtna presuda, uzme li se u obzir tadašnja krilatica: neangažiran pisac je bezvrijedan pisac.⁹ Osim toga, 1948. izlazi Gramscijev *Historijski materijalizam i estetika Benedetta Crocea*, u kojemu on žestoko napada Crocea. No, kada su talijanski autori krajem pedesetih, pod utjecajem toga istog Gramscija i njegove pučke ideologije kulture, iznijeli tezu o bilingvizmu talijanskoga jezika (dijalekt i književni jezik dva su jezika), pri čemu je književni jezik proglašen sintetskim sustavom i instrumentom države u pokoravanju masa, bila je to svojevrсна reaffirmacija Croceove teorije organičnosti jezika koja je na lingvističkom polju već bila doživjela teški poraz od strane saussureovske lingvistike. Šezdesetih se rađaju nove književne teorije, koncentrirane oko teze o emancipaciji jezika, i potvrđuju kako *kročeanski* duh ni tada nije mrtav. Pod emancipacijom jezika, o kojoj se tada toliko govorilo, podrazumijeva se teza o njegovom konstituiranju kao samodostatnog sustava znakova bez korespondencija, odnosno kao čiste izgradnje. Drugim riječima, to je značilo da se jezik ne zasniva na realnosti nego kao realnost i kao takav se postavlja pred stvari da bi u njima pokrenuo poželjni proces razvoja koji se odvija iznutra a ne putem izvana uvedenih pojmova. Tako se dobiva realnost u stanju samoproizvodnje, zbog čega emancipirana riječ nije riječ koja služi prikazivanju ili interpretiranju i ne nudi razgovor o svijetu, nego elaborira, kako kaže jedan talijanski kritičar, primjere realnosti u neutralnom stanju.¹⁰ Bilo bi, dakako, pretjerano kazati da su to bile jednostavno prepakirane kročeanske ideje, no taj je novi književno-teoretski

diskurs, unatoč svim razlikama, ipak živo podsjećao na Croceovu tezu o umjetnosti koja se konstituira kao emancipirana realnost, pri čemu je njezin odnos prema ostalim realnostima »odnos uvjeta i uvjetovanog, gdje uvjetovani i nadilazi i pretpostavlja uvjet« (Croce, 1982:61) i koja u svome alotropnom obliku intuicije potiče i kontrolira razvoj ostalih realnosti, a u onome drugom, kreativne fantazije, gradi stvari iznutra, za razliku od neumjetničke imaginacije koja ih spaja samo izvanjski. Početkom tih istih šezdesetih u Italiji nastaje i teorija »otvorenog djela«, koja svjetsku popularnost postiže u interpretaciji Umberta Eca. Po Ecu, »otvoreno djelo« (na koje se izravno nadovezuju kasnije poststrukturalističke ideje katahrestičnosti znaka,¹¹ diseminacije i izotopije¹²) jest djelo koje čitatelju zapravo sugerira strukturu svijeta tako što promovira bezgranične mogućnosti osobnih interpretativnih intervencija koje ga upotpunjuju *ad infinitum*, do obuhvaćanja čitavog univerzuma. Drugim riječima, »otvoreno« se djelo istovremeno širi i izoštrava, postajući, kako kaže Eco, »sažet i oprinjeren, čitav univerzum«. To, dakako, opet podsjeća na dvije Croceove ideje, ideju univerzalnosti umjetničkog djela koje je čitav univerzum »*sub specie*« i onu kružnog razvoja termina, koji se *ad infinitum* obogaćuju iskustvom proživljenog života, uključujući i kontemplirana djela, kojih nije bilo u prethodnom krugu, pa se zato u svakom novom krugu predstavljaju sve većom »umnoženošću, ali i određenošću pojmova« (Croce, 1982:73), zbog čega je interpretativno, kritičko svladavanje umjetničkog djela kao svaka »puna reprodukcija prošlosti (...) kao svaki ljudski rad, ideal koji se ostvaruje *ad infinitum*« (Croce, 1982:85). Nije zato puka slučajnost da Eco u svome *Otvorenome djelu* (1962) spominje Croceovu ideju totalnosti, odnosno univerzalnosti, umjetničkog djela u smislu nekakvog, makar neodređenog i mutnog, prethodništva.¹³

Pa ipak, Croceova je estetička misao u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća proglašena u cjelini odbačenom, zbog teze o nepojmovnom karakteru umjetnosti. Tako je, nažalost, ostala gotovo posve nezapažena i nevalorizirana činjenica da su neke druge njegove ideje našle upravo živu potvrdu u važnim suvremenim promišljanjima umjetnosti, poput svijesti o umjetnosti kao činu a tek sekundarno tehničkoj reprodukciji, koja posebno dolazi do izražaja u umjetnosti performansa, odnosno u različitim recentnim umjetničkim ostvarenjima koja sadrže elemente performansa, ili težnje da se umjetnički moment ustoliči kao pokretač a ne ishod novih misaonih i djelatnih sinteza, što je evidentno u Beuysovoj koncepciji umjetnosti kao šamanstva i umjetnika kao šamana koji pomaže čovjeku da razumije a onda i mijenja ljudsku stvarnost, iako Beuys umjetnosti dodjeljuje društveno revolucionarnu ulogu. Ne smijemo zaboraviti ni to da je Croce prvi u dvadesetome stoljeću istaknuo dijalektiku individualnog i univerzalnog u umjetnosti i zato bio optužen za neohegelovstvo, a da šezdesetih godina, u *Divljem društvu*, Lévi-Strauss potvrđuje valjanost istoga hegelovskog poučka otkrićem dijalektičkog procesa univerzalizacije i partikularizacije u totemizmu i, poslije, procesa insularizacije i homogenizacije postindustrijskog društva. Da ne spominjemo da je Croce, propovijedajući ništavost žanrovskih razdjelnica bio jedan od onih koji su postavili teoretsku osnovu za svu silinu najrazličitijih intermedijalnih i multimedijalnih istraživanja bez kojih bi umjetnost, posebno druge polovice dvadesetoga stoljeća, bila nezamisliva.

Recepcija Crocea u svijetu tijekom dvadesetoga stoljeća poseban je fenomen. Tako je, na primjer, iako su njegova misaona ishodišta bila čak suprotna onima marksističkim, vodeći talijanski marksistički estetičar, Galvano della Volpe, svoju koncepciju pjesničke slike kao intuitivno-logičkog sklopa izgradio izravno na kritici Croceove pjesničke slike kao intuicije i ekspresije.¹⁴ Isto tako, iako je Croceov idealizam imao drugačija polazišta nego pragmatizam, to nije spriječilo Johna Deweya da u jednome trenutku ustvrdi kako između njega i Crocea »ima prostora za značajni dijalog«.¹⁵ (Crocea je, s druge strane, zainteresirala »naglašeno kreativna i konstruktivna uloga koju pragmatizam pridaje onome koji spoznaje«, videći to kao moguću točku doticaja pragmatizma i samoga Deweya s vlastitom doktrinom.) Zapravo, nije bila nikakva rijetkost da se na Crocea pozivaju mislioci čak suprotnih misaonih orijentacija. Takvi su bili i Ogden i Richards, čija je znanstvena, analitička estetika, koncipirana kao logička analiza skupa specifičnih estetičkih postupaka, bila oprečna intuicijskoj estetici koju je zastupao Croce, što ih ipak nije spriječilo da u svome *The Meaning of Meaning* spomenu upravo Crocea koji je prvi uočio kako se »naziv estetika rabi i za pitanja umjetnosti i za percepciju«.¹⁶ Dok je u nas slika o Croceu desetljećima ostajala uglavnom na bloku oko teze o umjetnosti kao lirskoj intuiciji i hegelovstvu, u svijetu se ona tako stalno preispitivala. Isto tako, malo je koji moderni mislilac zaradio toliko oprečnih kvalifikacija kao Croce. Činjenica je da ga sjena hegelovstva, odnosno napuljskog neohegelovstva nije nikada prestala pratiti, unatoč njegovoj zdušnoj samoanalizi toga odnosa.¹⁷ U hegelovstvu se često vidjela Ahilova peta njegove doktrine, iako je bilo i takvih koji su nalazili dovoljno argumenata za tvrdnju kako on uopće nije hegelovac.¹⁸ Isto tako, u njegovoj koncepciji umjetnosti kao čiste intuicije brzo je prepoznat romantički kult genija. Romantizam je prepoznat i u njegovom shvaćanju da su svijet i čovjek manifestacije jednoga te istog duha koji posjeduje unutarnji red, odnosno u kojemu postoji »uređeno očuvanje jednih formi duha u drugima« (Croce, 1982:70),¹⁹ no drugi će istovremeno upozoravati kako Croce, upravo za razliku od romantičara, nije nikada povlačio kvalitativnu razliku između intuicije umjetnika i čovjeka kao takvoga. (Čovjek je pjesnik snagom svoje ljudskosti, kazat će Croce.) Zbog doktrine o formama duha i definicije umjetnosti kao osjećaja pod formom intuicije smješten je među formaliste,²⁰ da bi se s druge strane upozoravalo kako formalističke estetike, zajedno sa znanstvenima i pozitivističkima, spadaju u jednu grupu estetika, a intuicijske, kakva je i Croceova, u drugu, a treći opet zaključili kako njegova filozofija povijesti kao historiografije vodi upravo u pozitivizam.²¹ Crocea se kritiziralo i za dualizam, odnosno dihotomiju prirode i duha, i istovremeno tvrdilo kako je on antidualist i monist, s obzirom na to što nadilazi tu dihotomiju rješavajući pitanje prirode isključivo u okvirima duha.²² Tu je i neko vrijeme vrlo aktualna rasprava o Croceovom fašizmu i antifašizmu, gdje su ga jedni optuživali kako je pomogao u intelektualnom utemeljivanju talijanskog fašizma²³ (što je u nas imalo posebnog odjeka), dok su drugi isticali njegov antifašizam.²⁴ Kročeańska lingvistika u opreci prema onoj sosirovskoj posebno je poglavlje. U početku to je bio sukob prednosti između dinamičkog i dijakroničnog govora i jezika kao statičkog i sinkroničnog sustava, u kojemu je pobjedu, kako znamo, iznio de Saussure. Croceova je lingvistika odbačena kao romantička, a de Saussure je postao osnivačem strukturalističke lingvistike i uopće suvremenog promišljanja znaka, što je početkom

šezdesetih iznjedrilo i Jacobsona, s njegovim funkcijama jezika. Tada su neki opet počeli upirati na Crocea kao anticipatora poetske funkcije jezika, pokazujući kako taj rivalitet nije nipošto mrtav. On se, dapače, poslije prenosi na polje jezika i ideologije, gdje gramšijevski »bilingvisti«, kako smo vidjeli, spontano reafirmiraju i kročeansku lingvistiku. Nije zato čudo da se, kada se njihove ideje proširuju izvan Italije, pri čemu ih posebno prihvaća marksistička bakhtinovska škola koja u riječima vidi aktivne, dinamične društvene znakove čije značenje ovisi o povijesnim i društvenim okolnostima, upravo iz tih krugova upozorava na Crocevu koncepciju jezika kao mjeru ljudske slobode, dok se sosirovski *langue*, u kojemu nadmoćno vlada sinkronička sila, proglašava lingvističkim projektom jednoga birokratskog i homogeniziranog svijeta »u kojemu svi subjekti u ponašanju slijede formalne zakone koje se mora slušati, bez referiranja na različite svrhe, vrijednosti ili olakotne okolnosti«. ²⁵ V. Vološinov ističe, kao primjer koji valja slijediti, Croceovu obradu riječi »sloboda« u uvodnom poglavlju Povijesti 20. stoljeća. ²⁶ Vrsta zanimanja za Crocea ovisila je, dakako, o prevladavajućim tendencijama u određenim sredinama pa je on tako na različit način pobudio zanimanje u Njemačkoj, gdje je vladao psihološki obojen interes za filozofiju jezika, ili u Americi, gdje su posebno aktualni bili takozvani *kulturalni studiji* i gdje su, na primjer, Irving Babbitt i Paul Elmer More, promotori »novoga humanizma«, zajednički ustvrdili kako »Croceova estetika ukazuje na dublju grupu pitanja o kulturnim prioritetima« (Roberts, 1995:6). Američki su Croceovi proučavatelji bili najzaslužniji i za revalorizaciju njegove ukupne misli u korist historiografije, ²⁷ što opet valja sagledati u kontekstu tamošnjih specifičnih okolnosti još nezavršenog procesa uobličavanja nacionalno-povijesnog i kulturnog identiteta, zbog čega su se Croceova optimistička povijest bez negativnih činjenica i njegova historiografija kao filozofija »in progress« učinile privlačnim američkim, mahom pragmatičkim, misliocima.

Naši kozmopolitski intelektualci i literati, poput Kršnjavog ili Livadića, rano su bili upoznati s Croceovim estetičkim idejama. ²⁸ Od tada su one utjecale na hrvatsku književnost, književnu i umjetničku kritiku, iako njihovo »službeno« predstavljanje hrvatskom čitateljstvu započinje tek 1920. s Halerovim prikazom *Estetika Benedetto Crocea* u zagrebačkom »Savremeniku«. Kao kraj Croceovog utjecaja na domaću književnost može se uzeti godinu 1967. kada umire najveći kročeanac među našim piscima Vladan Desnica, iako se kročeanstvo i dalje provlači u naših kritičara i književnih teoretičara sve do sedamdesetih godina. No, od 1945. do Fochta 1960. u nas je izišao samo jedan tekst izravno posvećen Croceu. Bila je to Desničina srčana obrana Crocea *Kroče i zbrka oko njega* ²⁹ od napada Milana Selakovića u članku posvećenom jednom drugom autoru, Ulderiku Donadiniju. Ostaje tako činjenica da se nakon Drugoga svjetskog rata na Crocea gotovo petnaest godina nije nitko ozbiljno osvrnuo. O njemu se najprije (naizgled usput a zapravo planski) formirala javna slika kao o anakronom i promašenom misliocu, pa čak i zastupniku po komunizam opasne i mračne ideologije, da bi se početkom šezdesetih prešlo na »znanstveno-objektivno« razračunavanje s našom kročeanskom prošlošću, što počinje s Fochtovim predgovorom *Estetici* 1960. No, godine 1966. Milan Damjanović u svojim *Strujanjima u savremenoj estetici*, posvećuje Croceu jedno čitavo i to jasno pozitivno intonirano poglavlje, *O spiritualizmu u savremenoj estetici* gdje,

između ostalog, ustvrđuje kako »Croce ima nesumnjivo velikih zasluga za stvar moderne estetike« i kako je »u razvoju moderne estetike (...) njegovo (...)delo verovatno jedno od najuticajnijih u ovom stoleću«. ³⁰ Činjenica je da se Damnjanović zapravo ne uklapa u domaći kontekst. ³¹ No, to će poglavlje biti presedan u poslijeratnoj recepciji talijanskoga filozofa u Hrvatskoj, na nekoliko načina. Najprije, tu se iznosi jedan u nas posve nepoznati presjek suvremenih viđenja Crocea. Usto, to je i prvi poslijeratni tekst u kojemu je predstavljen kao mislilac na razini epohe, štoviše i kao anticipator poetske funkcije jezika i konvergencije estetike i lingvistike šezdesetih godina. Bit će to, zapravo, jedini ozbiljni znanstveni tekst u nas u kojemu Croce dobiva nesumnjivo pozitivnu ocjenu sve do 1990. i Posavčevog pogovora novom prijevodu *Estetike*. ³² Postoji, možda, tek jedno mjesto u Damnjanovića koje se posve uklapa u tadašnju domaću optiku, a to je olako izvlačenje kročeanskih konkluzija iz hegelovskih premisa, kada kaže kako je za filozofa iz Abruzzi, također, umjetnost »stupanj u metafizičkoj istoriji duha«, iako je jedan od Croceovih odnaka od Hegela upravo taj što za njega umjetnost nije oblik-stupanj u »metafizičkoj historiji« koji se nužno nadilazi, a zbog čega njemački filozof konačno i predviđa smrt umjetnosti, nego ona, iako linearno i transverzalno povezana s ostalim oblicima duha, s njima zajedno u Duhu kao Apsolutu simultano ostvaruje svoju autentičnu »historiju«. Drugim riječima, historijski progres se za Crocea ne odvija kroz apsolutne stupnjeve, nego kroz tri »apriorne sinteze« (estetičku, logičku i praktičku), tri stadija cirkulusa, pri čemu ništa nije takvo kakvo je bilo u prethodnom krugu, jer je obogaćeno iskustvom kojega ranije nije bilo, pa je progres, istina, »rast duha u sebi samome« (Croce, 1995:74), ali ne hegelovski rast u kojemu se postepeno odbacuju njegovi različiti oblici. To, iako baca stanovitu sjenu na Damnjanovićevo izvorno čitanje Crocea, ne umanjuje vrijednost pomaka koji on ostvaruje za hrvatsku recepciju. Za usporedbu kažimo kako iste godine u Zagrebu izlazi i *Suvremena talijanska filozofija* Vjekoslava Mikecina, gdje Croce ne samo da ne dobiva posebno poglavlje, nego se spominje uglavnom kao mislilac u kojemu se sabiru »tokovi filozofske jučerašnjice« i, dakako, koji je »svojom militantnom kritikom marksizma umnogome pridonio suzbijanju širenja marksističke misli u Italiji i njenom izobličenom tumačenju«. ³³

Dok u svijetu početkom sedamdesetih godina splešnjava kritičko-teoretski interes za Crocea, u Hrvatskoj se istovremeno gasi njegov utjecaj na književnost, književnu historiografiju i kritiku i tek se, zapravo, počinje buditi stvarno znanstveno zanimanje za kročeansku estetiku, koje se manifestira kao zanimanje za domaće kročeance, a kulminira začudnim tiskanjem čak dva izdanja *Estetike* u dvije godine (1990. i 1991). Intenzitet tadašnjeg elementarnog zanimanja za Croceovu estetiku na početku devedesetih teško je, međutim, povezati sa zamahom koji je njezino predstavljanje i tumačenje imalo prije Drugoga svjetskog rata, ili s činjenicom da je 1944. s Halerovim *Doživljajem ljepote*, ona već bila doživjela, i to na visokoj razini, integraciju u hrvatsku estetičku teoriju, ili s time da je njezin utjecaj na hrvatsku književnost i kritičku praksu, usprkos svim pokušajima suzbijanja, trajao gotovo pola stoljeća. Dio krivnje za taj povratak na »nulti stupanj« recepcije može se sa sigurnošću pripisati situaciji oko Halera, kojega nakon rata proglašavaju praktički ustašom ³⁴ (doduše ne baš Budakovih razmjera), a koji je skončao »pod nerazjašnjenim okolnostima« negdje oko Bleiburga 1945, po svemu sudeći od

partizanske ruke, doživjevši tako sudbinu sličnu onoj Croceovog prijatelja Giovannija Gentilea.³⁵ Nije stoga čudno da se Halerovo djelo željelo zaboraviti pa su se od čitavoga njegovog opusa spominjale tek pojedine kritike o Kranjčeviću, Preradoviću ili Gunduliću, koje su najdobronamjerniji nazivali lijepim i čisto pisanim, iako su se češće spominjale kao primjeri pogrešnog kritičkog pristupa. Haler se sve do kraja šezdesetih držao ortodoksnim sljedbenikom estetske teorije Benedetto Crocea »*koji na teoretsko-filozofskom području nije rekao ništa suštinski novo, nego samo ponavljao ono što je Croce već bio rekao*« (Ivanišin, 1966:193). Godine 1970. Zlatko Posavac će, međutim, prilično nenadano iznijeti ocjenu kako je još od vremena Markovića (1903) *Doživljaj ljepote* jedina knjiga u nas koja se na europskoj teorijskoj razini bavi problemima umjetnosti, odnosno estetike.³⁶ Jugoslavenska reafirmacija Crocea i kročeanstva započela je zapravo nešto prije, kada je u Beogradu (1969) izišla knjiga Croceovih ogleda *Književna kritika kao filozofija*³⁷ u izboru i prijevodu Vladana Desnice, a još je 1966. bilo izišlo Damnjanovićevo poglavlje o Croceu. Desnica je, uz Halera, bio naš najveći kročeanac, a njegov javni i tajni odnos prema talijanskom estetičaru usko je vezan uz poslijeratnu sudbinu Crocea u nas. Prije rata on je već bio objavio jednu knjigu prijevoda Crocea. Poslije rata je uzdignut na pijedestal socijalističkog »pisca-institucije«. Povrh toga, bio je i uzorni primjer »hrvatsko-srpskoga« pisca. On se jedini pedesetih godina usudio dignuti glas u obranu Crocea u već spomenutom *Croce i zbrka oko njega*. Pa ipak (gotovo) nikada se nije na njega pozivao, iako su književni stavovi koje je iznosio na zagrebačkim Književnim pecima, u »Krugovima« ili beogradskoj »Književnosti« bili više nego kročeanški, poput *Zapisa o umjetnosti* objavljenih 1952. u »Krugovima«, ili *Jednog zakašnjelog priloga diskusiji o »tipičnome*« 1957, gdje ustvrđuje kako »*umjetničko djelo donosi jedan konkretni, i, u njemu i kroza nj, jedan univerzalni momenat 'univerzalno-konkretno'*«³⁸ ili kako je »*umjetničko stvaranje (...) jedno teoretsko stanje duha*« (Desnica, 1975:59), što su tek neki od primjera.³⁹ I kritika je vrlo stidljivo, ili uopće nije, spominjala njegovo kročeanstvo, pa mu je ono do kraja života ostalo nekakav tajni »griješ« ispovjeden uglavnom tek u beletrističkoj ispovjedaonici. Da je kročeanstvo pedesetih godina bila vrlo neugodna pa i opasna ideološka kvalifikacija, možemo zaključiti iz napada Bruna Popovića koji u nekrologu Kombolu (1955) grmi na sve naše mrtve⁴⁰ i žive, javne i tajne kročeance, s obzirom na to da se »*direktan i direktno negativan utjecaj Croceove filozofije i estetike nije (...) očitovao samo u hallerovskom slučaju (...) nego on kao neotuđivi privjesak našeg domaćeg liberalizma u školi razvijenijeg i kulturnijeg talijanskog (...) traje, kod nas, anahronistički, još i dandanas; ne samo kod nekih beletrista, koji polaze na nedjeljne izlete u estetiku, nego i kod nekih bivših teoretičara 'socijalističkog realizma' koji se sada vraćaju problemu 'singularnosti' i 'subjektivnosti' poezije i umjetnosti upravo rudimentarno croceanski*«. To se posljednje lako moglo odnositi na Desnicu. Emocionalna žestina kojom je on pristupio obrani Crocea u *B. Kroče i zbrka oko njega* bila je, međutim, na više načina nerazmjerna povodu, budući da Selaković Crocea spominje tek u dvije-tri rečenice. Usto to što mu pripisuje, poput dualizma duhovnog i materijalnog svijeta, mističnosti i teologičnosti, nije bilo ništa novo, a nije bilo ni posve neutemeljeno (izuzme li se optužba za »religiozno-crkvene ograde i skrupule«, koju valja shvatiti u duhu tadašnje hajke na »kaptolce«) pa ostaje dojam da je Desnica i u tome članku »izrazio« nešto što se

nije usudio kazati. Bilo kako bilo, Desnici je očito sudbina bila namijenila ulogu kročeanškog ledolomca na ovim prostorima pa je tako njegova beogradska lasta (*Književna kritika kao filozofija* izdaje se, naime, u Beogradu) navijestila i anakrono hrvatsko kročeanско proljeće. Prvi ga je osjetio, kako smo već kazali, Haler, čija reafirmacija počinje 1970. s *Estetikom u Hrvata* Zlatka Posavca koji od tada gradi sve afirmativniju sliku o Halerovoj estetici, mijenjajući i vlastitu prvotnu ocjenu o njegovom »ortodoksnom« kročeanstvu u zaključak o njejoj specifičnoj modifikaciji kročeanске estetike.⁴¹ Kruna njegovih napora bila je monografija *Albert Haler*⁴² 1978. Iste godine izlazi i Tomasovićev *Mihovil Kombol*,⁴³ s tekstološko-analitičkim poglavljem *Kombolova »Povijest« i Croceova »Poesia e non poesia«*.

Domaći prijevodi Crocea imali su također anomalijan tijekom koji najdrastičnije oslikava slučaj *Estetike*. Na našim prostorima ona je najprije bila objavljena u Beogradu 1934. godine.⁴⁴ Isti je prijevod 1960. reprintiran u Zagrebu, u redigiranom izdanju.⁴⁵ Ponovo je prevedena i čak rasprodana 1990, zbog čega se sljedeće godine tiska još jedno izdanje. Prije Drugoga svjetskog rata bila je objavljena još jedna knjiga Croceovih ogleđa, *Eseji iz estetike*,⁴⁶ predvođeni slavnom *Čistom intuicijom i lirskim karakterom umjetnosti*, u izboru i prijevodu Vladana Desnice. Zanimljivo je da će i ti ogleđi nakon rata doživjeti reprint u već spomenutoj *Književnoj kritici kao filozofiji* koja obuhvaća skupinu Croceovih ključnih, uže estetičkih i književno-historiografskih članaka, na kojima se već bila tradicionalno zasnivala domaća slika o Croceovoj estetici, ali i neke njegove u nas mnogo slabije poznate filozofske i historiografske ogleđe. Tu je možda najvažniji *Pojam filozofije kao apsolutnog historizma* (1939), potom *Oko mog filozofskog rada* (1945), gdje Croce ponovo govori o svome odnosu prema Hegelu,⁴⁷ te dakako *Religija slobode* i *Suprotne vjere* (1931) gdje konzervativizmu Crkve suprotstavlja liberalnu ideju i koja sedamdesetih godina privlače pažnju Vološinova. Bila je to zapravo Desničina druga obrana Crocea. Knjiga, međutim, nije izazvala zanimanje domaćih filozofa i povjesničara. Croceova filozofija povijesti pobudit će izvjesno zanimanje tek u razdoblju između 1991. i 1995. godine, u okolnostima uspostave nacionalne države i rata, kada se u nas odvija paradoksalni proces istovremene historizacije i liberalizacije hrvatskog društva. Na Trećem programu Radio Zagreba emitiraju se tada fragmenti iz *Života pustolova, vjernika i ljubavnika*,⁴⁸ a u časopisu studenata filozofije »Čemu« izlaze prijevodi *Izvjesnost i povijesna istina*⁴⁹ te *Povijest kao povijest slobode*.⁵⁰ No, ni tada se to neće prelići u iole značajniji teoretski ili praktički interes za Croceovu »ne-estetičku«, ili »ne samo estetičku« misao, što dijelom možemo pripisati već preduboko usađenom mišljenju o Croceovoj anakronosti, ali dijelom i siromaštvu suvremenog domaćeg misaonog konteksta u kojemu bi ona mogla biti poticajnom. Rijetki je izuzetak projekt Filozofskih istraživanja »Novi pristupi Croceu«⁵¹ 1992, ostvaren kroz desetak članaka hrvatskih i stranih autora. Iako i u tome najnovijem vrednovanju Croce prolazi prilično loše, valja zapaziti da se taj posljednji ciklus zanimanja za talijanskoga filozofa podudarao s općim trendom u valorizaciji njegovoga djela u svijetu na kraju stoljeća, gdje je težište drastično pomaknuto s estetike na njegovu historiografsku, političku i humanističku misao.⁵²

Rupa koja se nakon rata, zbog dugo prisutne ideološke netrpeljivosti, pojavila u Croceovoj hrvatskoj teoretsko-kritičkoj recepciji nije ostala niti mogla ostati bez

posljedica. Jedna je bila nevjerojatno dugi period u kojemu se, stalno iznova, predstavljala njegova *Estetika*. Druga je bila da se recepcija njegove estetičke misli (a što je bilo pospiješeno i zanimanjem za domaće kročeance) zapravo stalno zaokruživala unazad, prema onoj prijeratnoj. Osim toga, ona je do danas ostala u vrlo maloj mjeri autentična. Naime, sve do osamdesetih godina u nas se uglavnom operiralo s gotovim ocjenama i sudovima, paljetkovanim uglavnom iz talijanskih marksističkih izvora (osim Damjanovića koji široko navodi i druge, nemarksističke izvore ili, donekle, Grlića). Sve je to bilo razlogom što teoretska recepcija Crocea u nas nije uspjela dosegnuti neke više stupnjeve u smislu postavljanja vlastitih estetičkih ili drugih teoretskih pozicija na kritici Crocea, nakon Halera (naši su poslijeratni filozofi uostalom definirali samo kolektivne pozicije) ili uspostave »dijaloga« s Croceom (što je zahtijevalo snažnu filozofsku osobnost). Zbog toga je i njezin opseg ostao vrlo ograničen.

II.

Dvije godine prije Halerovog teksta *O estetici Benedetta Crocea*, po kraćem estetskom djelu *Breviario di estetica*,⁵³ koji 1920. izlazi u zagrebačkom »Savremeniku«, u »Hrvatskoj prosvjeti« bio je objavljen članak Ivana Delallea, *Benedetto Croce*. Iako mu se ne može, dakle, osporiti značaj prve informacije, Delalleov *Benedetto Croce* još luta i ne nalazi pravo težište kročeanske doktrine, što govori o njegovom prilično površnom poznavanju predmeta koji ga je očito nadilazio. Isto se ne može kazati za Halerov sažeti prikaz Croceove estetike, prema *Brevijaru estetike*. Osim toga, autonomija umjetnosti, njezina definicija kao lirske intuicije, poimanje umjetnosti kao originalne kreacije, odbojnost prema uporabi retoričkih sredstava i odbacivanje žanrovskih podjela neće ostati samo slika Crocea u tome Halerovom članku, nego će postati i trajna slika Crocea u Hrvata. Čak će se i Halerova procjena važnosti pojedinih poglavlja u toj knjizi zapravo dugoročno preslikati u domaću recepciju i u stvarnosti odrediti njezine granice. Haler će, naime, ustvrditi kako su prva dva poglavlja, *Što je umjetnost* i *Predrasude o umjetnosti*, kudikamo važnija od *Kritike i povijesti umjetnosti*,⁵⁴ a pogotovo onog trećeg, *Mjesta umjetnosti u duhu i ljudskom društvu* koje je, kako kaže, »za nas (...) od manjega interesa, jer se tu Croce odveć diže u oblake metafizike te bi se to mnogih čitatelja neugodno dojmilo...«. Ta ocjena, dakako, govori nešto i o granicama Halerove vlastite recepcije Crocea koji upravo u trećem poglavlju te knjige objašnjava odnos umjetnosti prema ostalim formama duha, predstavlja u glavnim crtama cjelinu svoje doktrine, uključujući dijalektiku *degli distinti*, ili dijalektiku različitih koja treba zamijeniti Hegelovu dijalektiku »*degli opposti*«, ili dijalektiku suprotnih, jer negativno nije ni prijašnje niti novo stanje, a greška je tek neuspjeli pokušaj prijelaza i novo zapadanje u staro koje se htjelo i moralo napustiti. Umjetnost nije ni isto niti suprotno od moralne ili fizičke činjenice; ona je naprosto različita. No, Haler termin *distinti* prevodi kao »odjeliti«, potkrepljujući nešto što se već naslućuje u ocjeni o »manjoj važnosti« poglavlja *Mjesto umjetnosti u duhu i ljudskom*

društvu, a to je da je na Crocea ipak donekle gledao larpurlartističkim očima, što nije utjecalo samo na njegovu vlastitu kročeansku kritičku metodu nego i na Hrvatsku sliku o Croceu. Jednostranost da, ali odjelitost nije imala mjesta u Croceovoj dijalektici različitog, isto kao ni radikalna autonomija umjetnosti, jer »*pitamo li se o različitim djelatnostima duha, koja je od njih realna, ili jesu li sve realne, valja odgovoriti kako ni jedna nije raalna, jer je realno samo djelovanje svih tih djelatnosti, koje ne leži ni u jednoj od njih posebno: od svih sinteza koje smo postepeno razlučili — estetičke sinteze, logičke sinteze, praktičke sinteze — jedino je realna Sinteza sinteze, Duh koji je istinski Apsolut (...)* No, s druge strane, iz istog razloga sve su realne u jedinstvu duha, u vječnome kruženju, što je vječna konstanta i realnost.« (Croce, 1982:69) Bilo kako bilo, Haler svoje mišljenje o trećem i četvrtom poglavlju Brevijara poslije nije ispravljao. No, svoj kritički članak o Barcu 1925. naslovit će upravo *Problemi kritike i literarne istorije*,⁵⁵ iako će u njemu opet potvrditi kako je Croceovu tezu o identičnosti estetičke i povijesne kritike prije shvaćao kao afirmaciju i nezavisnost prve negoli u smislu Croceovog poučka kako kritika »*nije u stanju prosuditi, odnosno pridati stvarni karakter umjetničkim djelima, bez da ujedno ne procijeni djela života u cjelini*«. ⁵⁶ Barcu zamjera što »*nastoji da u svakom djelu uhvati toplu pulsaciju života*«, što bi značilo da je Barac čak bliži od njega samoga Croceovom poimanju kritike jer, kaže Croce, »*u pravu su oni koji su u umjetnosti vidjeli ili vide koncept, povijest, matematiku, tip, moralnost, ugodu i svaku drugu stvar, jer su tu snagom jedinstva duha te i sve druge stvari. Zapravo, baš to što su tu one sve, ali i energična jednostranost kako umjetnosti tako i svih drugih partikularnih formi koje ona teži svesti na jednu jedinu, i objašnjava prijelaz s jedne na drugu i razvoj. No, ti su isti u krivu (snagom razlikovanja koje je momenat nerazdvojan od jedinstva) zbog načina na koji je tu nalaze, kao paralelnu ili pomiješanu (...) koncept, tip, broj, mjera (...) postoje u umjetnosti kao umjetnosti ili kao antecedensi ili kao posljedice ili, bolje, kao antecedensi i posljedice i zato su tu kao nešto što se pretpostavilo (...) ili predosjetilo*«, a »*bez tog pretpostavljenog, bez predosjećaja, umjetnost ne bi bila umjetnost*« (Croce, 1982:69)! 57. Upravo zato je kritika umjetnosti, koja je i estetička i povijesna, uvijek i »*kritika života*« (Croce, 1982:94). To, međutim, ne znači da Haler neće ostati naš najveći kročeanski estetičar.

Oko *Mjesta umjetnosti u duhu i ljudskom društvu* valja ovdje istaknuti još nešto, a to je Croceovo zapravo moderno, relacijsko poimanje umjetnosti: ni sadržaj niti forma posebno nemaju relacijski karakter, nego je umjetnička jedino njihova relacija. (Croce, 1982:40) Ne treba, dakako, posebno isticati kako se danas umjetnost poima temeljno relacijski, najvećim dijelom zahvaljujući činjenici da se ona sublimirala u pojmu znaka, koji se još od Saussurea konstituira kao dvojna, a od Richardsa i Ogdena trojna relacija (pa i više). Ideja o formi, sadržaju i umjetnosti kao posredniku između tih dviju strana nije nova i nalazimo je već u Hegelovoj *Estetici*. No, u Crocea je i njezin položaj prema drugim oblicima duha u punom smislu relacijski: umjetnost je, istina, nezavisna od drugih teoretskih i praktičkih formi, ali kaže Croce »*nezavisan je relacijski pojam*« (Croce, 1982:60). Sve forme duha zajedno čine Apsolutni duh i sve participiraju u naravi Apsoluta, a kako Apsolut podrazumijeva i apsolutnu relaciju i kako apsolutna relacija nužno uključuje i zavisnost i nezavisnost, sve su one, pa tako i umjetnost, i međusobno zavisne.

(Tu zavisnost valja shvatiti kao zavisnost uvjeta i uvjetovanog.) Čak i njegova »forma« ima relacijski potencijal. Ona preobražava svoj sadržaj u čitav univerzum, ali na način da je sadržaj »čitav univerzum gledan (*guardato*) *sub specie*«. (Croce, 1982:42) U umjetnosti to je, dakako, osjećaj ili duševno stanje, koje nije neki poseban sadržaj nego čitav univerzum gledan *sub specie intuitionis*, isto kao što su, na primjer, misli, čitav univerzum gledan *sub specie cogitationis*, pa zato nije pojmljiv ni jedan sadržaj koji ne bi bio ujedno i različita forma. Čini nam se kako jedan kraj drugoga žive umjetnik, filozof, povjesničar, prirodnjak, poslovni čovjek i da se, različito jedna od druge, konstituiraju različite kulturne sfere, umjetnička, filozofska, povijesna, matematička, no ta je podjela vidljiva samo u empirijskoj realnosti, »gotovo kao tjelesni simbol idealne distinkcije«, dok u stvarnosti nema individuuma u kojemu se ne slavi drama jednog jedinog svijeta. (Croce, 1982:74-75) To je bit Croceovog humanizma koji kao da najavljuje, na primjer, antropocentričku »proliferaciju prostora« jednoga Michela Serresa sedamdesetih godina koji kaže: »*Moje tijelo (...) u euklidovskom prostoru radi, no tu radi i gotovo. Vidi u projektivnom prostoru. Dotiče, miluje i rukuje stvarima u jednom topološkom varijetetu prostora, pati u drugom, osjeća i komunicira u trećem, i tako možemo ići dokle hoćemo (...) Moje tijelo nije uronjeno u jedinstveni prostor nego u teško sjecište te brojne obitelji prostora, u zajedništvu veza i spojeva koje valja prakticirati među tim prostornim varijetetima.*«⁵⁸ Slično viđenje »forme« kao različitih strukturiranja jednoga te istoga univerzuma pod različitim vidovima nalazimo i u Eca (ovoga puta pod formom pojma) koji će u *Foucaultovom njihalu* reći: »*Čitav korpus znanosti može se promatrati s motrišta metala*«,⁵⁹ isto kao što se i čitav korpus ljudskog znanja može promatrati pod bilo kojom pojmovnom formom, jer »*važno je samo gdje smo izabrali centar (...) i sve će nam se složiti...*« Eca tu ne spominjemo slučajno. Već smo pokazali kročeanski trag u njegovom »otvorenom djelu«. U semiotici je od početka imanentna tendencija isticanja referencije znaka na uštrb referensa kao magme nad kojom je nemoguće uspostaviti nužni stupanj kontrole. Kada se jednom ustvrdilo kako se do realizacije znaka teško može doći kontrolom referensa, sve se više počelo okretati referenciji, jer se zapazilo, kako kaže Eco, da »*mogu postojati i znakovi koji imaju referenciju, a nemaju referens*«. ⁶⁰ Tako su referencija i referens u novome diskursu zamijenili stari duh i prirodu. Zato se ponovno pojavio i problem dihotomije, ovoga puta referensa i referencije. Znak iz kojega je protjeran referens kako bi se pobjeglo iz nereda realnoga i koji se pretvorio u odnos simbola i referencije, postao je tako nova otuđena i formalizirana realnost kojoj se mogao uputiti isti prigovor što se upućivao Croceu kad ga se optuživalo kako je iz umjetnosti isključio percepciju i stvorio jedan zatvoreni sustav. Drugim riječima, tvrdnja o »nepertinentnosti problema referensa«, koju je posebno uočio Eco, bila je nova formulacija stare teze kako nema prirode izvan duha, što je već bio kazao i Croce za kojega je po sebi postojeća priroda bila tek mutni, granični pojam bez ikakva značenja. Bio je to, dakle, stari problem koji se sada riješavao »u novom krugu«, pa je trebalo pronaći i novi vitalni otvor sustava kojega je Croce mislio da je našao u onome što je nazvao *potenza intuitiva*. Eco će na taj uočeni problem odgovoriti otvorenošću referencije koja treba nadomjestiti otvorenost krajnje varljivog referensa. Kako će kazati u *Foucaultovom njihalu*, abreagirajući na vlastitu teoriju, značenja znakova sigurno moraju imati definitivnu formu, a nju neprestano stvaraju »*ljudi kako im to diktira*

strast ili impuls vlastitoga duha«. (Eco, 1990:281) Kasnije će kazati kako nas na tom putu (koji bi se mogao nazvati i putem semioze) od iznenađujućih činjenica, slutnji i osjećaja do teorije vodi »abdukcija«, postupak koji nam omogućuje da pri tom donesemo teške odluke, slijedeći nejasne naputke. Abdukcija, međutim, nije ništa manje mistična metodologija od filozofije kao metodologije historiografije, a sam Eco dolazi do nečega što makar mutno sliči Croceovim »*corsi e ricorsi*«, s terminima koji u svakom novom krugu postaju novi stari, gdje prava ideja progressa znači njihovo umnožavanje ali i izoštravanje, gdje je realnost isto što i duhovna povijest koja u svome aktualitetu uključuje sve prošle trenutke, pri čemu je teorija (kao Croceova filozofija) njezin transcendentalni moment i, zapravo, ništa drugo nego metodologija historiografije!

Vratimo se, međutim, našoj situaciji. Ako je Haler propustio upoznati kulturnu javnost s Croceovom doktrinom, čija je estetika samo dio, učinio je to Vinko Vitezica 1934. u predgovoru vlastitom prijevodu *Estetike*, što će ga Focht pretjerano nazvati »psihologističkim«. ⁶¹ Vitezica vrlo iscrpno opisuje čitavu konstrukciju Croceove filozofije duha, a ako mu se može nešto prigovoriti, onda je to njegova vlastita hegelijanska *forma mentis*, koja ga je često osujećivala u prepoznavanju Croceovih originalnih dosega. Iako je taj tekst brzo zaboravljen, ipak će sve do Grličeve *Estetike* sredinom sedamdesetih ostati jedini sustavni prikaz Croceove doktrine u nas.

Dok se hrvatski članci o Croceu do Drugoga svjetskog rata bave predstavljanjem i tumačenjem njegovih ideja, poslijeratni će, gotovo sve do danas, nositi pečat napada ili obrane. To se posve jasno uočava u Desničinoj srčanoj obrani Crocea od nepravdanih napada, ili Fochtovom »razračunavanju« s Croceom u predgovoru *Estetici*; manje je očigledno u Grličevom »mekšem« obračunu s Croceovom »pseudoestetikom« u *Problemima kročeanke estetike*, ⁶² isto kao što je i Posavčev pogovor *Estetici* 1990. napisan s očitom svrhom Croceove konačne vindikacije. Nerijetko se čini da su se preko Crocea, pa i kad ga se usput spominjalo, zapravo iskazivale vlastite ideološke pozicije, kao pravovjerno-komunističke, ili pak »disidentske« i građansko-liberalne. U Italiji odnos Crocea i marksista bio je, kako smo kazali, antagonističan, ali i poticajan. Croce se u mlađim danima zanimao za dijalektički materijalizam i 1900. napisao knjigu *Historijski materijalizam i marksistička ekonomija*. Gramsci ga je napao u *Zatvorskim bilješkama*, ali je Croce ipak utjecao na njegovu inovativnu, kulturno osjetljiviju inačicu marksizma. Naravno da se zbog idealizma, spiritualizma i apsolutnog historicizma Croceova misao kosila s marksizmom pa je prirodno i to da su ga kritizirali Banfi, Faucci ili della Volpe. No, dok su se talijanski marksisti, u golemoj većini, čuvali vulgarnih »*pojednostavljenja i lakog likvidiranja takve ličnosti kakav je bio Benedetto Croce*« (Grličić, 1976:146), u nas je, kako smo vidjeli, kritika kročeanstva bila mnogo manje »akademska«.

Godine 1960. u Zagrebu izlazi već spomenuti reprint prijeratne *Estetike*, s predgovorom Ivana Fochta *Što je živo a što mrtvo u Croceovoj Estetici*, što je bila parafraza Croceovog *Ciò che è vivo e ciò che è morto nella filosofia di Hegel*. I danas se pitamo je li razlog tadašnjeg njezinog izlaska bilo priznanje uloge koju je Croce odigrao, kako bi kazao Posavac, »u Hrvata« ili »razračunavanje s našom croceanskom prošlošću«. Ipak, bio je to prvi poslijeratni tekst o Croceu sa znanstvenim ambicijama. Fochtovi su

filozofski stavovi, dakako, bitno marksističko-lenjinistički, a filozofska metodologija često pozitivistička. Sam zaključak kako je u Crocea najpozitivnije to što je »*stalno (...) pred sobom imao viziju (...) najsajnije budućnosti*« umjetnosti, što je »*s marksističkih pozicija mora predstavljati jedan živ elemenat Croceovih nazora. Jer, i marksizam očekuje da će umjetnost doživjeti silan prosperitet*« prilično je »šaljiv«. Ostalo je manje-više mrtvo pa preostaje samo identificirati negativne »centre« iz kojih »*čitava struktura ovog načina mišljenja postaje nerazumljivija*«. Prva bi Croceova pogreška bila težnja za autonomijom estetike, odakle »*dolaze mahom*« njegovi »*propusti i neosnovani stavovi*« (Focht: 1960, XVI). Ta autonomija, međutim, nije ni teoretski moguća, jer estetika je dio praktične filozofije (kako to uči lenjinistička postavka o umjetnosti kao subjektivnom odrazu objektivne stvarnosti). No, čak i kada bismo benevolentno prešli preko te imperativne tvrdnje, morali bismo prigovoriti kako Croce zapravo nigdje ne govori o autonomiji estetike od filozofije. Za njega je ona, dapače, diskurzivno, logičko nadilaženje umjetničkog, a kritičar nije *artifex additus artifici*, nego *philosophus additus artifici*. S druge strane, Fochtov se kategorički zahtjev za bespogovornim izvođenjem estetike »*iz osnovnijih filozofskih disciplina*« i osuda Crocea temeljem toga čini posve anakronim u svjetlu, na primjer, činjenice da su još dvadesetih godina Ogden i Richards u svome slavnom *The Meaning od Meaning* bili postavili pitanje koje će već tada dugoročno odrediti sudbinu estetike u dvadesetome stoljeću: »*Zašto bi predmet istraživanja kojemu se pridijeva ime estetika morao biti samo jedan? Zašto tu ne bi postojala različita polja koja valja analizirati, je li ili nije utvrđena njihova povezanost?*«⁶³ To je pitanje, zapravo, već bio naćeo Croce svojom tezom o istovrijednosti kritike kao intuicije, kritike kao suda ukusa i kritike kao povijesne egzegeze ili tvrdnjom kako povijest estetike nije povijest jednog jedinog pitanja (Croce, 1982 : 119). Konačno, čitavo dvadeseto stoljeće obilježiti će smjenjivanje različitih egzaktних, ne-filozofskih, ili ne samo filozofskih estetika, sve do koncepcije estetike ili znanosti o umjetnosti kao uvoda u znanost o čovjeku, u koju se danas sve očitije sabiru spoznaje i metodologije psiholoških i socioloških, semiotičkih, informacijskih i inih »znanstvenih« estetika, gdje se opet Croceova estetika autentičnog humanizma spontano potvrđuje u svome viđenju umjetnika uvijek i kao čovjeka, pokrenutog najprije prema umjetnosti u prvome planu, ali odmah iza toga i prema drugim duhovnim, teoretskim i praktičkim planovima. Koliko god da je bio protiv tradicionalne filozofske estetike, Croce se nije nikada zalagao za izdvajanje estetike iz krila filozofije, a uz Deweya i Lucasa možda posljednji važni estetičar koji je estetiku poimao u filozofijskoj paradigmi i čak je »*sustavno*« razvijao, iako u jednom »*neortodoksnom smislu*« (Vattimo, 1977:41). To je vrlo jednostavno i dokazati s obzirom na to da nema klasičnog filozofskog estetičkog pitanja na koje nije pokušao odgovoriti — od definiranja odnosa umjetničke i fizičke, moralne i utilitarne činjenice, do odnosa umjetnosti i spoznaje ili umjetnosti i tehnike. No, on novu estetiku vidi mogućom jedino u sklopu posve nove filozofije. Estetika se, kaže, »*zbog svoga već uočenog karaktera kao filozofske znanosti, ne može odvojiti od povijesti ostatka filozofije, koja joj daje i od nje prima svjetlost (...) Ali, ako povijest Estetike valja integrirati u povijest ukupne Filozofije, tu istu povijest valja, zbog te druge prosudbe, proširiti izvan granica u kojima je redovito držimo i gdje*

je obično prisiljavamo da koincidira sa serijom djela takozvanih profesionalnih filozofa, i didaskalijskih obrada koje se nazivaju filozofijskim sustavima; jer nove filozofske misli, ili njihove klice, često se nalaze žive i nabijene snagom u knjigama koje nisu napisali profesionalni filozofi i nisu izvana sistematične» (Vattimo, 1977:214).

Još jedan »pogrešni centar« Croceove estetike bio bi, po Fochtu, njezina definicija kao teoretskog čina, odnosno intuicije i ekspresije, čime se ona samoodređuje kao »aktistička«. Kao takva ona može imati nekakve gnoseološke temelje, ali ne i ontološke pa tu pada, jer ontologija je (za marksistu) najfundamentalnija filozofija. No kada i ne bismo uvažili činjenicu da je estetika — od Baumgartenove *scientiae cognitionis sensitivae* i preko Kantovog suda ukusa — nastajala i konstituirala se kao gnoseološka disciplina, morali bismo se tu usprotiviti i kazati kako pitanje veće fundamentalnosti ontologije ili gnoseologije, objektivnog od subjektivnog, ni u suvremenoj filozofiji nije (niti, očito, može biti) riješeno, bez obzira na to što bi željeli marksisti. Ne tako davno Julia Kristeva je, na primjer, ustvrdila kako svaka teorija jezika proistječe iz određene koncepcije subjekta pozivajući se na Husserla koji je to, kako kaže, prvi filozofski postavio (Kristeva, 1980:215). Drugim riječima, iako je ontologija neosporno dominirala teorijama dvadesetoga stoljeća, a to čini i danas, nikada se nije prestalo vraćati ni pitanje postojanja razloga umjetnosti nezavisno od njezinog gnoseološkog legitimiranja. U filozofiji to je posebno našlo oslonac u jednoj fenomenološkoj struji koja je afirmirala granice spoznaje i upravo teoretski čin, pa možemo kazati da Croceova estetika, određivši se kao spoznaja i izraz, odnosno kao estetika teoretskog čina, i utvrdivši umjetničko djelo ne kao »podatak« nego kao neku vrstu trajnog spoznajnog »zadatka«, tu ne »pada« nego se dapače nalazi upravo na crti takvih suvremenih teoretskih promišljanja.

Iznenadujuće je zapravo da se apriorni antagonizam naših marksista nastavlja i osamdesetih. Godine 1982. Tatjana Vujasinović-Roić piše predgovor za *Novu znanost* Giambattiste Vica⁶⁴ koji zaslužuje da se spomene ako ni zbog čega a ono zbog činjenice da se na dvadeset od dvadeset i pet stranica tu spominje Croce,⁶⁵ koji je opet ortodokсни hegelovski idealist i dualist. Iz toga proizlazi i njegovo potpuno neshvaćanje Vica. Croce idealitet identificira s realitetom na način da za njega, kao i za Hegela, idealiteti postaju objašnjenje za činjenice, dok je za Vica idealitet, premda unesen u realitet, od njega bio odvojen, pa su za njega idealiteti, odnosno idealni modeli, bili spoznatljivi jedino kroz djelatni svijet. Za razliku od Crocea, on je uviđao da spoznaja u svome razvoju ne prekoračuje vlastite strukture pa je oblike shvaćao ponajprije kao oblikovne procese. Nažalost, to samo potvrđuje da se malo toga promijenilo od Desničine konstatacije o mnogo napadanom, ali malo čitanom estetičaru (Desnica, 1975:72), jer Croce nije jednom ponovio kako je »naša (...) misao povijesna misao povijesnog svijeta, procesa razvoja jednoga razvoja« (Croce, 1982:67), svaki od oblika duha ujedno i *aktivnost* duha, a umjetnost »intuitivno uobličavanje osjećajne (...) materije« (Croce, 1982:60). Da je Croce bio idealist, nije sporno. Svoj je idealizam jasno iskazao već u tvrdnji kako je idealnost prava realnost. Drugo je, dakako, pitanje je li njegov idealizam identičan Hegelovom, jer već smo vidjeli kako izravno izvlačenje kročeanških konkluzija iz hegelovskih premisa često ne vodi istini. Spomenuli smo također da se Croce nije nikada umorio isticati to što

je u Hegela smatrao pogreškama, kritizirajući posebno nedostatnost njegovih »suprotnih« (zbog čega je i uveo dijalektiku »različitih«), njegovu ideju progresa kroz »nužne stupnjeve linearnog razvoja koji vodi od prvog iracionalnog do posljednjeg koji bi htio biti super-racionalan« (Croce, 1982:61-62) i duplikaciju jednoga te istog procesa jedan put zamišljenog u ideji, a drugi put u historijskoj efektivnosti. (Croce, 1969:103) Stoga ne stoji tvrdnja kako za njega, kao i za Hegela, idealiteti postaju objašnjenje za činjenice, to više što on upravo zato i uvodi vikovsku ideju *corsi e ricorsi*, koji nisu sterilno ponavljanje »tijeka iz kruga u krug, nego (...) neprestano obogaćivanje tijeka u ponovljenom tijeku i u tijekovima ponovljenih tijekova. Posljednji termin, koji postaje prvi, nije stari prvi, nego se prikazuje kao višestrukost i određenost pojmova, s iskustvom proživljenog života pa i djela u koja smo ponirali, što je nedostajalo starom prvom; to pruža gradivo za jednu višu, izoštriju, složeniju, zreliju umjetnost. Tako umjesto ponavljanja istoga, ideja kruga postaje prava filozofska ideja progresa, stalnoga rasta duha i realnosti u sebi samima, gdje se ništa ne ponavlja osim forme rasta« (Croce, 1982:74). Vjerujemo kako nije pretjerano kazati da takva koncepcija progresa čini Crocea i svojevrsnim anticipatorom strukturalističkih i poststrukturalističkih pojmova diseminacije, izotopije i katahrestičnosti znaka, gdje je forma okvir trajnog sadržajnog ispunjavanja. No, iako je ustvrdio kako čovjek sam stvara povijest i zato ne smije to breme prebacivati na leđa Boga ili ideje, nije nikada, kao Eco, pokušao povući stvarnu konzekvenciju ljudskog upravljanja tim povijesnim odmatanjem, zbog čega su mu neki s pravom spočitavali kako zapravo barata Hegelovim kategorijama, ali u razvoju. Već smo kazali da je Eco sa svojom koncepcijom semioze, u »jednom novom krugu«, zapravo multiplicirao i izoštrio jednu kročeansku ideju. Zanimljivo je, međutim, da će on u već spomenutom *Foucaultovom njihalu* (znanstveno neobvezujuće) iskazati sumnju u ispravnost takvoga razvoja, jer ako semiozom doista upravlja čovjek, kako mu to diktiraju impulsi vlastitoga duha, kada je priroda jednom podvrgnuta duhu stvar ponovo mora izmaći kontroli, jer što god mi kazali, drugi će u tome »tražiti druga značenja«. Zato (u trenutku svojevrzne »eko-epifanije«) zaključuje: Kada smo već prisiljeni birati između dva gubitka kontrole, nije li za čovjeka »zdravije« vratiti se prirodi (ako nije kasno), jer »Tako je lijepa!« (Eco, 1990:533)

Sofisticiranije antagonističko, iako filozofski neosporno ozbiljno, bilo je Grličevo poglavljje *Protiv empirizma i psihologizma ali i estetike »odozgo«* u njegovoj *Estetici*, gdje Grlič problematizira kročeansku estetiku postavljajući u koordinatni sustav relevantnih filozofsko-estetičkih pitanja, posebnu pažnju posvećujući opet Hegelu u Crocea. Grličev autentični doprinos domaćoj recepciji svakako je filozofska kontekstualizacija Croceovog temeljnog estetičkog pojma intuicije. Pa ipak, ishod te analize za Crocea je prilično porazan.⁶⁶ Razlog tomu nije samo Grličev temeljni historijsko-materijalistički stav nego i činjenica da klasični filozofski pristup, sa svojim tradicionalnim alatima i tehnikama, nije primjeren misliocu poput Crocea i zapravo ne može odgovoriti na najvažnije pitanje: Zašto je, usprkos svemu, i danas »živ«? Croce je doista u definicijama često neprecizan, u argumentaciji nejasan, a u rješenjima sinkretist. Njegova metoda je zapravo — da se poslužimo jednom beuysovskom sintagmom — metoda spontane analize, u potrazi za jednom »humanijom« filozofijom.

Zapis uz »Estetiku« Benedetta Crocea Zlatka Posavca, koji izlazi 1990. kao pogovor *Estetici*, po pozitivnom stavu i ukazivanju na Croceove anticipacijske potencijale može se usporediti jedino s gotovo četvrt stoljeća starijim Damjanovićevim tekstom. U dvije godine kasnijem »Novom pristupu Croceu« prevladat će, međutim, ponovno apriorno negativan stav, posebno prema njegovoj estetici. Tako mu Morana Čale-Knežević u *Croce iz semiotičkog kuta: »filozofska skleroza« ili »mentalna higijena«* zamjera kako posve zanemaruje stranu umjetnine kao materijalizacije ili objektivizacije, ne zapazivši da se danas opet pitamo nije li tajna umjetnosti ipak u »aktu«; ili kako Croce nikada ne bi mogao razumjeti suvremene umjetnike jer da je ljepota umjetnosti za njega samo jedna, a to je istinitost, iako je istinitost, doduše u jednom krajnje neortodoksnom smislu danas, možda više nego ikad, jedini »sigurni« kriterij u umjetnosti i oko nje, isto kao što još uvijek vrijedi da umjetnost, za razliku od mita, ne implicira vjerovanje, te kao što i danas imamo umjetnost koja odbacuje »intelektualnost«, za koju bi »strastvenost bio bolji izraz nego osjećajnost, religija s tim nekada kao ni danas nema veze, ali osobno, neortodokсно i mistično još uvijek vrijede«. ⁶⁷

BILJEŠKE

¹ O ranoj recepciji Crocea u Hrvatskoj vidi: Zlatko Posavac, *Rana recepcija Benedetta Crocea u Hrvatskoj*, u *Filozofska istraživanja*, 50. god. 13 (1993) Sv. 3, 675-684.

² J. Spingarn je predstavio Croceovu »proto-estetiku« *Tesi fondamentali di un estetica* u »The Nation« 1900, dakle dvije godine prije objave *Estetike*.

³ Što se nas tiče, još je jedna zanimljivost da je Spingarnovo predavanje 1937. objavljeno u Hrvatskoj (*Engleski eseji*, Matica Hrvatska, Zagreb)!

⁴ Godine 1941. izlazi knjiga *The New Criticism* Johna Crowea Ransoma, u kojoj se kritika kakvu zastupaju T. E. Eliot, I. A. Richards i neki drugi britanski autori prvi put definira kao »*new criticism*«.

⁵ »Svaki pjesnik ponovo izražava univerzum na vlastiti način, i svaka je pjesma novi i nezavisni izričaj«, samo je jedan od Spingarnovih kročeanskih citata u tome predavanju.

⁶ *New criticism* je imao svoje angloameričko misaono uporište (pragmatizam) i specifične kulturne razloge. Sigurno je da se između toga pokreta i Croceovih ideja ne može postaviti znak jednakosti. Ne može se, međutim, nijekati ni njegovo očito idejno prethodništvo, na primjer, u tezi o autonomnosti umjetničkog predmeta, rušenju žanrovskih podjela, privilegiranju poezije i, posebno, pjesničke slike, ili isticanju bezinteresnosti kritike. Tu su i analogije u definicijama. Tako će na pitanje: Što je umjetnost? Croce odgovoriti kako je umjetnost to što svi znaju šta je (B. Croce, *Breviario di estetica*, Editori Laterza, Bari, 1982, str. 9), odnosno kako se sve svodi tek na dvije propozicije: »*postoji umjetničko djelo A*« i »*ne postoji umjetničko djelo A*« (Croce, 1982:87), što se može usporediti s izjavom američkog novokritičara Archibalda MacLeisha kako »*pjesma ne mora značiti/nego biti*« (Raman Seldon i Peter Widdowson, *Contemporary Literary Theory*, Harvester Wheatsheaf, New York, London, Toronto, 1994, str. 15) i, dakako, T. S. Eliotovim kako postoji ontološki stabilna »*pjesma kao takva*«. Slično je i sa zadatkom kritike. Istinska je kritika, kaže Croce, bezinteresna, zbog čega otpadaju sve hedonističke i moralističke kritike, kao i svaka kritika koja »*umjesto da reproducira i karakterizira umjetnost, mrvl i klasificira*« (Croce, 1982:88), a povijesna egzegeza i ukus preduvjeti su kritike, ali ne još i kritika. *New criticism* će se, slično, zalagati za kritiku koja nije ni etičko ni lingvističko niti povijesno istraživanje, što su sve samo pomoćne stvari,

a po F. A. Leavisu posao kritičara je »baviti se djelom koje je pred njim kao nečim što bi u sebi trebalo sadržavati razlog zašto je takvo a ne drugačije« i njegov zadatak je »postići posebnu i jedinstvenu cjelovitost odgovora kojom se ulazi u posjed određene pjesme (...) u njezinoj konkretnoj punini« (R. Selden i P. Widdowson, 1994:22), što neizbježno podsjeća na Croceovu zadaću kritike kao diskurzivnog nadilaženja fantazijskog, zbog čega ona »pripada misli koju smo vidjeli kako se uzdigla i novim svjetlom rasvijetlila maštu« pa »istinska kritika nije ni intuitivni niti logički ekvivalent nekoga djela, nego obuhvaća njegovu konkretnu prirodu«, a kritičarevo se »djelo ostvaruje tek kada se primljena slika i pohrani i nadiđe« (Croce, 1982:86). Postavlja se, konačno, i pitanje Croceovog prethodništva u odnosu na Eliotovu Veliku tradiciju, gdje se značenje i vrijednost svakog pjesnika i svakog književnog djela uspostavlja tek u relaciji prema mrtvim pjesnicima, što bi, kaže Eliot, trebalo biti načelo estetske kao i povijesne kritike. Iako ideja Velike tradicije datira još od Goetheove romantičke *Weltliteratur*, Croce je prije Eliota kazao kako istinska literatura transcendirira ideološke i povijesne okolnosti, zbog čega su »genijalni umjetnici, punokrvni pjesnici, velika djela i velike stranice, ili sve to što vrijedi u povijesti pjesništva — nije podložno bolestima i općim stremljenjima« budući da se »veliki pjesnici i umjetnici iz svih zemalja i svih vremena sabiru (...) u jednoj sjajnoj sferi, postaju njezini građani i prepoznaju se kao braća, bez obzira jesu li iz osmoga stoljeća prije ili dvadesetoga stoljeća poslije Krista (...) i svi su klasični« (Croce, 1982:136).

⁷ Činjenica je da se Croceovo ime u pregledima britanskih i američkih književnih teorija i pravaca dvadesetoga stoljeća, zapravo, redovito izbjegava, a na njega se pozivaju jedino američki »kročeanci«, poput Renée Welleka, koji je poznat i po zalaganju za ravnopravnost estetsko-formalne analize teksta s proučavanjem povijesno-književnih relacija (u čemu je ključan njegov tekst *The crisis of comparative literature* iz 1958.) ili Clintha Brooksa, koji ističe »trajnu vrijednost« Croceovog »napada na utvrđene žanrove, klasične govorne figure i pravila doličnosti« (David D. Roberts, *Croce in America: Influence, Misunderstanding and Neglect*, »Humanitas«, Vol. VIII, no.2, Washington, 1995; <http://www.access.digex.net/nhi/roberts.htm>, str.5).

⁸ Ta slavna Croceova enciklopedijska natuknica u Italiji se prevodi tek 1935. kao *Aesthetica in nuce* u knjizi *Ultimi saggi*.

⁹ Usp: Giuliano Manacorda, *Storia della letteratura italiana contemporanea (1940-1965)*, Editori Riuniti, Roma, str. 5.

¹⁰ Isto, poglavlje *III. Le neoavangardie*, str. 374-399.

¹¹ Katahrestičnost znaka znači, prije svega, precedenciju forme pred sadržajem. Radi se o tome da se imenovanjem unaprijed uokviruje značenje, pa je u svaki jezični znak upisana »neznačenjska šupljina u obliku traga žudnje« za dopunskim znakom kao uporištem, što nas po Derridi uvodi u lanac beskonačnog nadomještanja/dopunjavanja. (Usp. Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997, str. 172.)

¹² Diseminacija (Derrida, 1967) znači semantičko širenje, raspršivanje znaka; izotopija (Gremais, 1966) suprotni je proces semantičkog izoštrjenja i ocjelovljenja.

¹³ »Kažemo li kako je 'zbroy kvadrata nad katetama jednak kvadratu nad hipotenuzom' tvrdimo nešto što se može verificirati i što je univerzalno jer se iznosi kao zakon koji vrijedi na svim geografskim širinama, ali se odnosi samo na jednu, određenu komponentu realnosti; no kada izgovaramo neki stih ili čitavu pjesmu, riječi koje izgovaramo nisu izravno prevodive u neki denotatum koji iscrpljuje njezine značenjske mogućnosti, nego impliciraju niz značenja koja se produbljuju pri svakom novom pogledu, tako da mi se čini kako u tim riječima otkrivam sažet i ujedno oprimgjeren čitav univerzum; barem izgleda da tako možemo shvatiti onu doktrinu, inače prilično neuhvatljivu, o totalnom karakteru umjetničkog izraza koju nam predlaže Croce.« (U. Eco, *Opera aperta*, Bompiani, Milano, 1976. str. 66.)

¹⁴ Galvano della Volpe u *Kritici pjesničke slike*, u *Kritici ukusa*, koristi Crocea na konstruktivan način pa se ne možemo složiti s Vj. Mikecinom (*Kritika ukusa*, Nolit, Beograd, 1975) koji tu govori o della Volpeovom »obračunu« s Croceom.

¹⁵ Da je između Crocea i Deweya postojala nekakva srodnost, svjedoči to da se među njima često povlače usporedbe u kritičkoj literaturi. Između dvojice filozofa bio se razvio i stvarni dijalog. Najprije je Croce, 1940. ponukan osjećajem bliskosti u razmišljanju, napisao osvrt na Deweyevu

knjigu *Art and experience*. Članak je 1948. objavljen i u Americi, s Deweyjevom bilješkom-odgovorom, na što Croce opet odgovara svojim drugim člankom iz 1952. Ta razmjena mišljenja, bez obzira na razlike u filozofskim postulatima (za Deweya je pojam umjetnosti bio empirijski, a umjetnost pragmatička aktivnost, dok je za Crocea, kako znamo, pojam umjetnosti bio spekulativan, a umjetnost teoretska aktivnost) pokazala je kako među njima doista ima prostora za značajniji dijalog. Dvojica su se filozofa međusobno uvažavala, iako su priznavali međusobne razlike oko filozofskih postavki, koje su negdje bile fundamentalne, a drugdje sekundarne. Croce to objašnjava konstatacijom kako su, unatoč razlikama, i on i Dewey pokušali objasniti svijet u smislu ljudske slobode. Ipak, kada su se u kasnijim godinama konačno suočili, njihov intelektualni susret nije bio na razini njihovih potencijala. O tome više u: Roberts, 1995.

¹⁶ Ogden-Richards, *The Meaning of Beauty* u: Gianni Vattimo, *Estetica moderna*, Mulino, Bologna, 1977, str. 257.

¹⁷ Croce 1907. piše *Što je živo a što je mrtvo u Hegelovoj filozofiji*. O svome odnosu prema Hegelu ponovo naširoko raspravlja 1945. u *Oku mog filozofskog rada*, gdje će ustvrditi: »Što se mene tiče, ja sam zaključio račune s Hegelom i uzeo da se koristim njegovim velikim istinama, koje sam pohranio da se njima poslužim gdje ureba u tretiranju novim načinom i s novim pojmovima onih problema kojima je on nakalemio forsirana i fiktivna rješenja.« (B. Kroče, *Književna kritika kao filozofija*, Kultura, Beograd, 1969, str. 133)

¹⁸ Tako će, na primjer, George H. Douglas 1970. kazati kako »ne samo da Croce nikad nije bio hegelovac, nego njegova filozofija iskustva nije znatnije drugačija od Deweyeve« (Roberts, 1995:4).

¹⁹ Wimsatt i Beardsley, u svome čuvenom članku *The intentional fallacy* (1946), koji spada među najutjecajnije američke književno-teoretske tekstove dvadesetoga stoljeća, Croceovu misao ocjenjuju kao »vrhunski filozofski izraz romantizma« (David Lodge, *20th Century Literary Criticism*, Longman, London and New York, 1995. str. 336).

²⁰ Forma, kaže Croce, daje djelu obilježje totalnosti i univerzalnosti (Croce, 1982:128), koja je formalno odvojena od univerzalnosti mišljene u bilo kojem smislu (Croce, 1982:130).

²¹ Michele Federico Sciacca naziva Crocea pozitivistom (V. Mikecin, *Suvremena talijanska filozofija*, Naprijed, Zagreb, 1966, str. 29). Zanimljivo je da do sličnog zaključka, iz istih razloga (konceptcija povijesti), dolazi i Posavac o Haleru (Z. Posavac, *Albert Haler*, Zavod za znanost o književnosti i Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978, str. 33).

²² »Nikad nismo naišli na prirodu izvan duha« (Croce, 1982:154).

²³ Prema Chesteru McArthuru Destleru (1950) Croce je »pomogao u postavljanju intelektualnih temelja talijanskog fašizma«, a po Mauriceu A. Finocchiaru (1984) »postoji barem indirektna veza između Crocea i fašizma« (Roberts, 1995:11-12). »Čini se da je ideja kako je Croceova misao bila na neki način implicirana u trijumfu fašizma našla autoritativnu potporu najviše u napadima nekih talijanskih emigranata (...). Takvi su napadi počeli za vrijeme fašističkog razdoblja i posebno označili ključne četrdesete...« (Roberts, 1995:11)

²⁴ Prema istom Robertsu, Crocea su u Americi »dugo cijenili kao borca za 'vjeroispovijest slobode' protiv fašizma« (Roberts, 1995:1). »Dugo su se divili njegovom najpoznatijem djelu na engleskom, Povijest Europe u devetnaestom stoljeću (čije englesko izdanje izlazi 1932), kao instrumentu u borbi protiv fašizma. (...) Croceova uloga kao branitelja slobode protiv fašizma donijela mu je posmrtno i zavidnu slavu u Sjedinjenim Državama. Tako je u *The Atlantic* 1958, na primjer u posebnom poglavlju posvećenom suvremenoj Italiji, uključeno i priznanje Croceu za njegov otpor fašizmu od strane istaknutog talijanskog intelektualca Guida Calogera. Tijekom četrdesetih na Crocea se pozivalo kao na autoritet protiv marksizma, ili se u njega tražilo objašnjenje 'njemačkog problema' u svjetlu nacističkog iskustva.« (Roberts, 1995:10) Prema Chesteru McArthuru Destleru 1950, Croce je »pomogao u postavljanju intelektualnih temelja talijanskog fašizma« (Roberts, 1995:11). Godine 1984. Maurice A. Finocchiaro izjavljuje kako »postoji barem indirektna veza između Crocea i fašizma« (Roberts, 1995:12).

²⁵ Craig Brandist, *Bakhtin, Gramsci and the Semiotics of Hegemony*, »The Bakhtin Centre Papers«, University of Sheffield, 1995, <http://www.shef.ac.uk/uni/academic/A-C/bakh/brandist-paper.html>, str. 1.

Bakhtinovci su bili osobito potaknuti Saussureovim izjavama poput one kako je »označitelj, iako se čini nedvobožno slobodno odabranim s obzirom na ideju koju predstavlja, fiksiran (...) i nije slobodan s obzirom na jezičnu zajednicu koja ga rabi. Mase u tome nemaju prava glasa, a označitelj kojega je jezik odabrao, ne može se zamijeniti ni jednim drugim.« (Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Fountain, London, 1974, str. 71)

²⁶ Upravo se Vološinov u *Marksizmu i filozofiji jezika* (1973) poziva na Crocea i njegovog njemačkog sljedbenika Vosslera u svojoj pobuni protiv de Saussureovog »sustava«, odnosno jezika kao dominantno sinkroničke sile (Craig Brandist, 1995:1-2). Zanimljivi su i pokušaji rehabilitacije de Saussurea u tom osjetljivom pitanju. Tako će Julija Kristeva ustvrditi kako je on začetnik sinkroničke i strukturalističke, ali i generativne lingvistike, u čemu ima istine (usp. J. Kristeva, *Il sogetto in progresso*, u: C. L. Strauss, *L'Identità*, Sellino editore, Palermo, 1980, str. 215).

²⁷ Usporedi: »S izlaskom knjige *Povijest: Teorija i praksa 1921. Croce se našao u središtu žive rasprave koja je već dulje od deset godina okupljala snage u američkoj historiografiji, zahvaljujući u prvom redu pragmatizmu i izazovima Nove povijesti koju je objavio James Harvey Robinson 1912. godine. Pragmatizam je postavio i danas aktualnu grupu pitanja o vrijednosti povijesnog pisanja u smislu istinitosti, a 'nova povijest' je pokušavala historiografiji dati suvremenije značenje, posebno njegujući veze s mladom sociološkom znanosti. Neki od najinovativnijih američkih povjesničara već su bili raspravljali o znanosti i objektivnosti, o ulozi vršioaca povijesnog ispitivanja i uporabama povijesne spoznaje, kada se pojavila Croceova knjiga. Croce je smjestio privukao određeni broj tih povjesničara (...). Inzistirajući na tome kako suvremene preokupacije stimuliraju svako istinsko povijesno ispitivanje, učinilo im se kako Croce nudi nužnu alternativu pozitivističkom potmanju kako povjesničar razumijeva neku prošlu 'stvar o sebi'« (Roberts, 1995:7) I dalje: »U američkoj raspravi o spoznajnim problemima historiografije Croce se pojavljivao sve do šezdesetih godina, iako je svraćao mnogo veću pozornost filozofa povijesti nego praktičkih povjesničara. (...) No, dnevni red historiografske rasprave radikalno se izmijenio 1973. godine izlaskom *Metapovijesti Hydena Whitea*, koja je otvorila posve novi put i do danas ostala u središtu rasprave u zemljama engleskog govornog područja. U toj knjizi Croce zauzima zaista istaknuto mjesto, a White je nesumnjivo najutjecajniji američki mislilac u zadnjih pedeset godina koji je ozbiljno pristupio Croceu. (...) U jednom svom članku iz 1963. White objavljuje 'trajnu vrijednost Croceove ideje povijesti'« (Roberts, 1995:9).*

²⁸ Usp. npr.: Z. Posavac, *Rana recepcija Benedetto Crocea u Hrvatskoj*, »Filozofska istraživanja«, god. 13, sv. 3, Zagreb, 1993.

²⁹ Bio je to Desničin članak objavljen u beogradskoj »Književnosti« br. 2, 1953, kao odgovor na članak M. Selakovića *Nemirna orijentacija Ulderika Donadinija*, koji je izišao u »Republici« br. 8, god. 1952.

³⁰ Milan Damnjanović, *Strujanja u savremenoj estetici*, Naprijed, Zagreb, 1966, str. 71.

³¹ M. Damnjanović je srpski autor, iako je studirao u Zagrebu. Doktorirao je estetiku u Beču, a radni vijek je uglavnom proveo na Vojnoj akademiji u Beogradu.

³² Zlatko Posavac, *Zapis uz »Estetiku« Benedetto Crocea*, pogovor u: B. Croce, *Estetika*, u prijevodu Sanje Roić, Globus, Zagreb, 1990.

³³ Vjekoslav Mikecin, *Suvremena talijanska filozofija*, Naprijed, Zagreb, 1966, str. 86.

³⁴ Haler je sa svojim konzervativizmom pred kraj života stigao »na pozicije koje su bile mnogo bliže totalitarnom fašizmu nego liberalnom građanskom demokratizmu«, kazat će Nikola Ivanišin u *Dubrovačkim književnim studijama* (Dubrovnik, 1966, str. 207).

³⁵ Vidi: Z. Posavac, *Novija hrvatska estetika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1991, str. 316.

³⁶ Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata III*, »Kolo«, novi tečaj br. 9, godina VIII, Zagreb, rujan 1970, str. 929.

³⁷ Benedeto Kroče, *Književna kritika kao filozofija*, u izboru i prijevodu Vladana Desnice, Kultura, Beograd, 1969. Knjiga sadrži dvadeset i devet Croceovih ogleda, od kojih su četiri bila objavljena prije rata pod naslovom *Eseji iz estetike*, u izdanju Kadmosa (Split, 1938).

³⁸ Vladan Desnica, *Eseji, kritike pogledi*, Prosvjeta, Zagreb, 1975, str. 72.

³⁹ Desnica također kaže kako je »cjelokupnost, jedinstvenost, živahnost svake glavnije ličnosti gotovo (...) beziznimno plod piščevog fantastičkog kombiniranja« (Desnica, 1975:54), ili kako

»univerzalno u sebi obuhvata i uključuje sve individualne posebnosti« dok »tipično vodi u apstrakciju sredstvom eliminiranja svega što pripada pojedinačnome i individualnome« (Desnica, 1975:74).

⁴⁰ Haler je tu opisan kao »kaptolac« koji je, »uvodeći i šireći filozofske i estetske ideje Crocea (...) povukao otuda najreakcionarnije apologetske konzekvencije, koje su se same dale povući, pa je s tim idejama frontalno-opскурantski nastupao protiv marksizma«, a nešto bolje prolazi sam pokojnik, Kombol, kojega spašava to što je bio kročeanac »na jedan nedosljedan i kompromisan način« (B. Popović, *U spomen Mihovilu Kombolu*, »Mogućnosti«, br. 12, Split 1955, str. 972 — 973).

⁴¹ Vidi: Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata III, Halerova primjena estetike u književnoj kritici*, »Dubrovnik«, Dubrovnik XVII/XXI/1975, br. 2, str. 58-73, *Problemi književne historije u estetici Alberta Halera*, »Književna kritika«, Beograd, VII/1976, br. 6, str. 37-58, *Estetike Alberta Halera*, »Mogućnosti«, Split, br. 5. 1977, *Albert Haler*, Zavod za znanost o književnosti i Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1977, *Novija hrvatska estetika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1991.

⁴² Zlatko Posavac, *Albert Haler, Mihovil Kombol*, Zavod za znanost o književnosti i Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.

⁴³ Mirko Tomasović, *Mihovil Kombol*, Zavod za znanost o književnosti i Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.

⁴⁴ Benedetto Kroče, *Estetika*, prijevod i predgovor Vinka Vitezice, Kosmos, Beograd, 1934.

⁴⁵ Benedetto Croce, *Estetika*, prijevod Vinka Vitezice, predgovor Ivana Fochta, Naprijed, Zagreb, 1960.

⁴⁶ Benedetto Croce, *Eseji iz estetike*, prijevod Vladana Desnice, Kadmos, Split, 1938.

⁴⁷ Stara teza o identičnosti njegovog svjetonazora s Hegelovim, koju je u nas prvi iznio Delalle, zapravo nikada nije značajnije evoluirala, iako se u svijetu danas redovito ističe Vico, ispred Hegela, kao mislilac koji je odlučujuće utjecao na Crocea.

⁴⁸ *Život pustolova, vjernika i ljubavnika*, izbor fragmenata u prijevodu, adaptaciji i s uvodnom bilješkom Borisa B. Horvata, »Treći program Hrvatskog radija«, 1991, 33, str. 93-107.

⁴⁹ *Izvjestnost i povijesna istina: Filologija, povijest i filozofija, Filozofija povijesti*; iz B. Croce: *La storia come pensiero e come azione*, u prijevodu Ite Kovač i Danijele Božičnik, »Čemu«, 1995, 2(6), str. 43-51.

⁵⁰ *Povijest kao povijest slobode*, u prijevodu Ninoslava Šćukaneca, iz: B. Croce: *La storia come pensiero e come azione*, »Čemu«, 1995, 2(6), str. 39-41.

⁵¹ Novi pristup Croceu: F. Tessitore, *O historiografiji Benedetta Crocea*, H. Kohler, *Benedetto Croce i problem »estetike uvjerenja«*; P. Colonnello, *Croce, pojedinac i »kriza civilizacije«*; I. Miše, *Croceovo učenje o suprotnim pojmovima*; R. Ugussi, *Benedetto Croce i teorija progresa*; N. Čaćinović-Puhovski; *Porijeklo umjetnosti*; *Croce, Adorno i Lévi&Strauss — da o Heideggeru i ne govorimo*, M. Čale-Knežević, *Croce iz semiotičkog kuta: »filozofska skleroza« ili »mentalna higijena«*. U: »Filozofska istraživanja«, god. 12, sv. 3, Zagreb, 1992..

⁵² Tako, na primjer, Microsoftova CD enciklopedija Encarta, u svome izdanju za 1997. godinu *Estetiku* ni ne spominje, a kao Croceovo najznačajnije djelo ističe *Povijest Europe u devetnaestom stoljeću*; slično, Comptonova online Enciklopedija 2000. ističe kako je »njegova najznačajnija i najutjecajnija knjiga bila *Historija kao povijest slobode*«. Ni najnovija Columbia Encyclopedia ne spominje Crocea posebno kao estetičara, što ne čini ni talijanska enciklopedija D'Agostini.

⁵³ Četiri Croceova predavanja izlaze najprije 1912. godine u Americi, u spomen-knjizi posvećenoj otvaranju Instituta Rice u Teksasu, što je bio i neposredni povod njihova nastanka. Godine 1913. izlaze na talijanskome kao *Breviario di estetica* koji se tridesetih godina proširuje s još tri danas standardna poglavlja: *Početak, razdoblja i karakter povijesti estetike, Totalnost umjetničkog djela i Dvije svjetovne znanosti. Estetika i ekonomika*. Croce je svoju estetiku pisao u tri navrata, pri čemu je ona doživjela izvjesnu evoluciju, najprije kao *Estetiku kao znanost izraza i opću lingvistiku* 1900, potom kao *Breviario di estetica* 1912. i, konačno, u najsazetijem obliku, kao *Estetica in nuce*, 1929.

⁵⁴ »Potanje sam referisao o Croceovim estetskim idejama, koje je razvio u prva dva poglavlja svoga 'Breviaria', budući da su u njima sadržane bitne misli njegove estetike. Treće poglavlje, u

kojemu se radi 'o položaju umjetnosti u duhu i društvu ljudskome', za nas su od manjega interesa, jer se tu Croce odveć diže u oblake metafizike te bi se to mnogih čitatelja neugodno dojmilo...« (A. Haler, *O esteticima Benedetta Crocea*, »Savremenik«, Zagreb XV/1920, knj. II-III, str. 124)

⁵⁵ Albert Haler, *Problemi kritike i literarne historije*, »Jugoslavenska knjiva«, br. 2, str. 67.

⁵⁶ »...kritika umjetnosti, kada je stvarno estetička, iliti povijesna, u samome se činu proširuje na kritiku života, budući da nije u stanju prosuditi, odnosno pridati stvarni karakter umjetničkim djelima, bez da ujedno ne procijeni djela života u cjelini, pridavajući svakom vlastiti karakter...« (Croce, 1982:93-94)

⁵⁷ Kročćanskim će temama Haler posvetiti više članaka, kao što su *O poeziji*, *O autonomnosti umjetničkog stvaranja*, ili *O poeziji i nepoeziji*.

⁵⁸ Michel Serres, *Discorso i percorso*, u: Claude Lèvi-Strauss, *Identità*, str. 30.

⁵⁹ Umberto Eco, *Foucault's Pendulum*, Ballantine books, New York, 1990, str. 204.

⁶⁰ Umberto Eco, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, str. 40.

⁶¹ I. Focht, *Što je živo a što mrtvo u Croceovoj estetici*; u: B. Croce, *Estetika*, Naprijed, Zagreb, 1960, str. VIII.

⁶² Danko Grlić, *Estetika*, vol. II, Naprijed, Zagreb, 1976.

⁶³ B. Croce, *Aesthetica in nuce*, u: Gianni Vattimo, *Estetica moderna*, Società editrice il Mulino, Bologna, 1977, str. 256.

⁶⁴ Giambattista Vico, *Nova znanost*, Naprijed, Zagreb, 1982.

⁶⁵ Crocea 1911. objavljuje djelo *Filosofia di Giambattista Vico*. Nakon Drugoga svjetskog rata o Vico su pisali različiti autori, među kojima je svakako najznačajnije ime Cassirer, koji Vica spominje u *Filozofiji prosvjetiteljstva* 1955. godine. Vujašinović Roić se, međutim, oslanja samo na marksističke izvore, prije svega na talijanskoga marksistu Badalonija koji početkom osamdesetih dolazi do drastičnog zaključka kako »se iz 352 stranice Filozofije Giambattista Vica može navesti tek jedno mjesto, sasvim kratki pasus gdje je Croce imao (i) pravo«. Praktički izjednačujući Croceovu filozofsku misao s Hegelovom, ona Vica s druge strane prikazuje kao (ne dokraja osviještenog) historijskog materijalista! Istini za volju, Croceu su i drugi, ne nužno marksistički, kritičari spočitavali hegelovsko u čitanju Vica, poput Pietro Piovanija, Giorgia Tagliacozza, Donald P. Verenea i Haydena Whitea koji, parafrazirajući Croceovo *Što je živo a što mrtvo u Hegelovoj filozofiji*, piše *What is Living and What is Dead in Croce's Criticism of Vico* (1978). No, ne-marksistička se kritika Vicovom konverzijom *verum-factum* više bavila u smislu njegove identifikacije spoznaje i čina refleksije. Zapravo, malo je kritičara tako radikalno kao Badaloni osudilo Croceovo viđenje Vica, a Gianni Vattimo i Stefano Zecchi su složni u tome kako, bez obzira na granice njegove ukupne interpretacije Vicove filozofije, Croce ima povijesnu zaslugu u uočavanju činjenice da Vico i Kant prvi postavljaju teoretski obzor moderne estetike kao specifične filozofijske discipline u smislu odnosa umjetnosti i povijesti te definicije posebnosti estetskog iskustva (usp. Gianni Vattimo, *Estetica moderna*, Mulino, Bologna, 1977, str. 25-26 i M. Dufrenne — D. Formaggio, *Trattato di estetica*, Mondadori, Milano, 1981, str. 89).

⁶⁶ »Svesti umjetnost na intuiciju značilo je svesti je na spoznaju — što je po sebi vrlo dubiozno — a tu spoznaju — što je još neprihvatljivije — zatim i potpuno izolirati od prakse. Taj je Croceov put dosljedno izveden, ali to je put koji sigurno vodi u bespuće. (...) nije li sama intuicija ovdje surogat za rješenje, ne služi li ona tamo najbolje gdje se zapravo ne može više reći ništa drugo, određenije i filozofski promišljenije? Nije li ona zamjena za nedostatna rješenja i ne vodi li ona (...) do pseudoestetike.« (D. Grlić, *Estetika*, II vol, Naprijed, Zagreb, 1976., str. 144)

⁶⁷ Mary Rose Beaumont, *New directions in international sculpture*; u: *New Art, an International Survey*, edited by Anderas Papadakis, Clare Farrow and Nicola Hodges, Academy editions, London, 1991, str. 237.

KROVNE UDRUGE

Ivica Ivanišević i Ante Tomić

LICA:

ZDENKO – muškarac od kojih pedeset godina, u invalidskoj mirovini posljednih trideset

VEDRANA – Zdenkova blajhana žena, dao bi joj 45, a toliko po prilici i ima

ANAMARIJA – Zdenkova i Vedranina kći, studentica ekonomije u visokoj trudnoći

DOMINA – senilna Vedranina mama, stara partizanka

KRISTIJAN – hrvatski branitelj koji je odgovor na svoje stambeno pitanje našao u Zdenkovih šezdesetak kvadrata

SLOBODAN – 26 godina, student, Anamarijin momak, poštenu Srbin

MILUTIN – Slobodanov otac (53), zastavnik JNA, strog ali pravedan, potišteni Srbin

LJUBOMIR – zastavnik JNA, Milutinov kolega, drug i starešina

PRVI GARDIST – tridesetak godina, visok, naočit, pametan

DRUGI GARDIST

TREĆI GARDIST

1. ČIN

1. SLIKA

Milutin u uniformi stoji na sredini škrto osvijetljene pozornice okružen kartonskim kutijama. Iz jedne je izvadio nekakvu pohabanu vojničku čizmu pa je sjetno gleda, čak i pomiriše u jednome trenutku. Vraća je u kutiju. Ulazi Ljubomir.

LJUBOMIR: Milutine, šta radiš više, kamion samo što nije stigo.

MILUTIN (*trgne se*): E, dođi da ti nešto pokažem. (*izvadi onu čizmu*) Vidi ovo! Šest pari sam u svome radnom veku promenio. Šest pari! I da mi sad staviš na hrpu pola miliona, ja bi tu našo onih dvanaest mojih. Znaš kako sam ja voleo te čizme... E, ženu nisam voleo ko njih. Mi na letovanju u Kuparima, Vidosava i Boba odoše na plažu da se kupaju, a ja celo jutro u potkošulji sedim na terasi, pijuckam ladanog pivona i na tenane glancam čizmace. Vidosava, pokoj joj večni, kaže: »Ju, Milutine, nije dosta kod kuće za poso šta ih glancaš, nego si ih i na godišnji odmor poneo.« A ja nisam mogo od njih da se odvojim. Jebi ga, nisam mogo. Mnogo sam voleo da glancam te čizme. Glup poso, bezvezan, ali baš sam voleo da glancam... E, a ovo su moje prve čizme. Čuvam ih ravno triest godina. Leto šezdeset prve! Moja promocija, ja vodnik, lep ko lutka, čizmice uglancane ko ogledalo. Ko ogledalce, razumeš? Zaslapi te ako pogledaš dole. E, dođi. Dođi da ih pomiriš.

Pružna Ljubomiru čizmu, ovaj je njuši.

LJUBOMIR (*zanosno*): Jaaaooo!

MILUTIN (*smije se*): A?! Šta kažeš. Triest godina ja čuvam ove čizme. Triest godina! Imam tu po kutijama neke albume sa fotografijama, moja Vida volela to da lepi pa posle da lista i plače. A ja ništa. Uopšte me ne tangiraju te slike. Kad ja oću nečega da se setim, samo uzmem ove stare čizmace i malo ih ovako ponjušim (*ponovno zabije nos u čizmu i oštro zašmrče njihov vonj*)... i sve mi dođe na oči. Bjeljina, prva prekomanda, procvale topole. Padaju nežni beli cvetovi topole ko pahulje po kasarni. Ko sneg da je pao. A ja stojim na sredini piste i teram vojsku da to čisti. Regruti trče ko kerovi okolo, kako koji ugazi u to cveće, ono se samo digne, razveje oko njega i ode u tri lepe pičke materine. Ne moš da ga uvatiš uopšte. »Vataj ga, mamicu vam kilavu, još dok pada sa stabla!« vičem ja...

Ljubomir se smije, a Milutin ganuto otire suzu.

MILUTIN: ... Pa onda, dve godine posle, Varaždin, druga prekomanda. Ja karo jednu Štefaniju iz vešeraja. Štefanija, riđa ždrebnica. Mađarica. Komandant kasarne, neki Đoković iz Sombora, pukovnik, imo pik na njoj. Ložio se on na tu Štefaniju ko mutav, kad je vidi samo što mu sline ne cure. Ali, šta će on matorac, skoro šest banki napunio. A ja, s druge strane, mlad, pun snage, ona stvar mi stoji ko da je pozdrav zastavi...

Ljubomir veselo vrti glavom. Pogleda na sat, ali ništa ne reče.

MILUTIN: ... Niti dva meseca posle, evo ti mene u Splitu. To mi onaj Đoković sredio. Kad nije mogo da me sjebe kod ženske, sjebo mi prekomandu. Split, vojna pošta Blatine. Vidosava i ja dobili stan, pedeset i sedam kvadrata i ništa drugo, samo beli zidovi i nas dvoje. Nigde ni kućeta ni maćeta svoga. Mesec dana smo spavali u vrećama za spavanje. Ko na manevrima. Spavali na podu i kroz prozor bez zavesa gledali zvezde. Ej, živote...

Zaplače. Ljubomir mu prisno stavi ruku na rame.

MILUTIN: Umalo kosti nisam ovde ostavio, a sad moram da idem. Gde si bio – nigde, šta si radio – ništa. Begaj, Milutine! Daleko ti lepa kuća, crni Milutine!

LJUBOMIR: Dobro je, nemoj da kukumavčiš, vratit ćemo se. Znaš kako je admiral Sreta reko: »Drugovi, idemo da se vratimo.«

MILUTIN: To što je admiral Sreta reko, možeš da obesiš o admiral Sretin kriv kurac. Nema nama više života ovde. Prošli su lepi dani.

LJUBOMIR: Nemoj da si pesimista, Milutine, ništa još nije propalo. Živeće ovaj narod!

MILUTIN: E, to koji će narod da živi, to još ima da se dogovorimo. A što se mene i tebe, Ljubomire, tiče, nama života ovde, veruj mi, više nema. Nego, skupi ženu i decu u jedan kamion, a ja i moj Boba ćemo u drugi pa ajde... (*pogleda opet one čizme*) E, ajde pomiriši još jednom!

Ljubomir pomiriše.

MILUTIN: Reci, zar ti ne idu suze na oči kad ih pomirišeš?

LJUBOMIR: Pa idu.

MILUTIN: E, to ti je od smrada, budalo jedna.

LJUBOMIR (*veselo*): E, jesi mangup.

Zatamnjenje.

2. SLIKA

Pozornica je u mraku, čuju se radijske vijesti.

SPIKER (*u offu*): Srbočetnički banditi, pomognuti izdajničkom Jugoslavenskom – sada već slobodno možemo kazati – nenarodnom armijom i danas su, već po svojem poznatom bizantinskom običaju, kršili u utorak potpisano primirje. Iz Karlovca Stjepan Maksimović...

MAKSIMOVIĆ (*u offu, dok se u pozadini čuju detonacije granata, uzrujanim glasom*): Dosad nezapamćeno žestok topnički i minobacački napad zločinačke jugosrpske armade i njezinih bradatih pomagača na grad na četiri rijeke počeo je sinoć u jedan i trideset, a traje i u vrijeme ovoga javljanja. Prema posljednjim informacijama, ljudskih žrtava nema, a materijalna je šteta velika. Hrvatske snage čvrsto drže crte bojišta i ne uzvraćaju na provokacije neprijatelja...

Glas se polako utišava, a pozornica se rasvjetljava. Vidimo dnevnu sobu u stanu Zdenka Čatlaka. U dnu su ulazna vrata i pokraj njih prozor na koji se nalaktio Zdenko. Sasvim naprijed je televizor s kaučem i niskim stolićem nasuprot. Vedrana je sjela na kauč, raširila prste na staklenoj ploči stola pa lakira nokte. Lijevo iza kauča je blagovaonički stol sa četiri stolice, gdje Vedranina mater Domina, s trorogom partizanskom kapom na glavi, u frotirskoj kućnoj haljini pripasanoj vojničkim opasačem i s odlikovanjima na prsima, odsutno guli krumpir.

ZDENKO: Poala, eno nan je vojni kamion ponovo isprid ulaza. He, he! Biže! Bižidu četnici, mamu li in! (*zamaše laktovima zviždeći kao ptica*) Ide se u toplije krajeve. Frka! Frka, burazeru! (*Vedrani*) Šta ti misliš, za koga su ovo došli? Sigurno je ono đubre Jovanović, a? Oni potpukovnik s četvrtoga?

VEDRANA (*ne dižući pogled s noktiju*): Nije, on ti je priša na našu stranu!

ZDENKO (*začuđeno*): Bogati?! Priša na našu stranu?!

VEDRANA: Kako da ne, ima i nedilju dan da je priša. Baš san ga jučer intrala, on u hrvatskoj uniformi, šahovnica na čelu, pištolj mu za pason. Kaže: »Komšinice, za dom spremni!«

ZDENKO: *(još uvijek mu ne ide u glavu)* Za dom spremni! Ma, vidiš ti...

DOMINA *(kao da se nečega sjetila)*: Bija jedan u nas u odredu šta je doša iz domobrana, jedan Bračanin. Tako, bija jedno misec, misec i po u partizanima, a onda u niko doba nesta. Kad, šta ti je za vidit, on ti se vratija u domobrane. Nismo ni znali da se vratija sve dok ga posli nikog vrimenta nismo zarobili. Zarobili ga mi, čisto se začudili kad smo ga vidili ponovo u domobranskoj uniformi. Pita ga komandir da šta je, Marine – Marin se on zva – šta je, šta nisi osta s nama, bit će ti nisi za druga Tita i našu revoluciju, je li? A ovi ti Marin njemu: »Nije to, družo komandire, nego čir!«

VEDRANA: Čir?

Zdenko zakoluta očima.

DOMINA: E, čir. Ti Bračanin Marin je ima čir na želucu, a u nas u partizanima se kuvala puno žestoka spiza pa je to njega bidnoga mučilo.

VEDRANA: I šta je posli bilo s njim?

DOMINA: Šta će bit – striljali ga.

ZDENKO: A šta, u domobranima se ka laganije jilo, dijetna spiza i to?

DOMINA *(napregnuto se zagleda u zeta)*: Koji ste vi, gospodine, ja vas ne znan?

ZDENKO *(Vedrani, gnjevno)*: Evo je opet! Evo je opet! Ne zna me!? Pa ja ću ispalit na ganglije!

VEDRANA: Pa ne zna te, Zdenko. Znaš i sam da je senilna.

ZDENKO: Vraga! Znan ja nju. Glumi da je senilna samo da bi me ovako ponižavala. Cili život mene ta žena ponižava. Nikad joj ja nisan bija dobar. Nikad, ni kad san se oženija s tobom nisan joj bija dobar...

Ponovno se okrene i uvrijeđeno zagleda kroz prozor, a Vedrana nemoćno slegne ramenima i nastavi s lakiranjem. Domina se vratila guljenju krumpira.

ZDENKO: Ma, ko bi onda moga bit... E, dođi vidit jednoga vojnika! Boga ti dragoga, ima dvista kila u njemu. Ma, vidi ga, jebate, ka slon! *(dere se kroz prozor)* Alo, debeli, manje papat!!!

Onaj vani zacijelo je podigao pogled, jer Zdenko brzo skače s prozora i odmiče se. Veselo namigne Vedrani.

ZDENKO *(šaptom)*: Moran ih malo provocirat. Specijalni rat, razumiš? Ubijan ih na psihičkoj bazi!

Vedrana ga sažalno pogleda i ništa ne reče, a Zdenko se ponovno prikrade prozoru, poviri van, ramenom se nasloni na zid uza nj, podiže ruke ispred sebe kao da mu je puška u njima pa »cilja« na nekoga vani.

ZDENKO *(imitira hitac)*: Pam!

VEDRANA *(podrugljivo)*: Junak moj, s jednin ga je metkon skinija!

ZDENKO *(pomakne »pušku« malo ulijevo ili udesno)*: Pam!

VEDRANA: Ajme meni majko moja, eno je još jednoga!

ZDENKO: Glupačo!

Vedrana se grleno nasmije.

ZDENKO: Šta se cerekaš? Kad san ja tija kupit pušku, ti si rekla da nemaš para za te ludosti!

VEDRANA: A, fala bogu!

ZDENKO: Šta, fala bogu? Čovik mi za pizdariju, niti petsto maraka, nudija rumunjski kalašnjikov, a ona da neće, da to (*ironično se krevelji imitirajući ženu*) nama ne triba. Jeben ti život, rat počėja, a samo ja nikakve »duge cijevi« u kući neman.

VEDRANA: Eno, skini cijev s vodokotlića.

DOMINA (*ponovno sasvim iznebuha*): Mi u partizanima, znaš od čega smo mi u partizanima pravili puške? Od drva. Koja je to nestašica bila, da smo mi drvene puške imali.

ZDENKO: Drvene puške?

DOMINA: E.

ZDENKO: Pa jesu li pucale?

DOMINA: Fala bogu da nisu pucale. E, kretena, pa di će drvene puške pucat?!

ZDENKO: Evo je, evo je opet! Pa ja ću popizdit, opet ona čini majmuna od mene. Huh! (*ženi*) Ali, ti, ti... Zlotvore! Rat počėja, a ja puške u kući neman. Pa da to nije bogu za plakat.

VEDRANA: A šta ćeš plakat? I šta tebi triba pušku kupovat? Javi se, dragoviću, lipo u vojsku, oni će ti pušku dat mukte.

ZDENKO (*zbunjeno*): A je li?!

VEDRANA: A, e!

ZDENKO: Ti bi da se ja javin u vojsku i poginen, a? To bi ti tila, je li? Da ja poginen?!

VEDRANA: A, slušaj, sunce moje, ako domovina to traži od tebe, nije problem ni poginit. Evo, recimo, ja. Kad je Hrvatska u pitanju, majke mi moje mile, ja san ovi čas spremna izgubit muža!

ZDENKO (*uvrijeđeno*): Mrš!

VEDRANA (*nastavlja*):... Udovica ostat – ništa to meni ne bi bilo teško...

ZDENKO: Stoko bezobrazna!

VEDRANA:... A baš san prije neki dan i jednu puno lipu crnu veštu sinjala! I sve se mislin, ma, bože moj, da mi oće muž poginit, pa da ja ovako nešto šesno na se stavin!

ZDENKO: O, jeben li ti...

Pojuri prema njoj, a žena skoči i uhvati mu bježati, jure se dva kruga po sobi.

VEDRANA (*protrčavši pokraj prozora virne van*): Vidi, gola ženska šeta vanka na parkiralištu!

ZDENKO (*zaustavi se na prozoru, panično*): Di?!

VEDRANA (*stane malo dalje i izbelji mu se, podrugljivo*): Majmune!

ZDENKO: E, znaš šta, kad te uvatim...

Ponovno trče u dva ili tri kruga, ona kriči. Napokon je on, ponovno pokraj prozora, ulovi. Zgrabi je za ruku.

VEDRANA: Aaaaa! Pazi na nokte! Nemoj mi nokte dirat!

On je poslušno uhvati za nadlakticu. Drugu je ruku podigao i grozi joj se pljuskom.

ZDENKO: A? (*zamahuje prijeteći*)... A?... A šta ćemo sad gospođo?... Šta ćemo sad?

VEDRANA (*molećivo*): Zdene, nemoj, molin te!... Budi čovik, Zdene, kako moreš dignit ruku na civilno pučanstvo? (*gleda kroz prozor, zapanjeno*) Vidi, susid Milutin pakuje stvari!

ZDENKO (*priprijeti joj prstom*): Aaaa, neš me ovi put...

VEDRANA: Ma, ozbiljno! Eno, Milutin stavlja televiziju u oni kamion od vojske... Eno, i komšija Ljubomir nosi neku kutiju za njin!

Sada i Zdenko pogleda kroz prozor. Zaprepašteno pušta ženi ruku.

ZDENKO: Jebate led! (*više van*) Milutine! Ooo, Milutineee! Je li to na godišnji?!

VEDRANA (*stavlja mu ruku na usta, poluglasno*): Zdenko, nemoj! Pusti ih, bogati! Šta te briga!

ZDENKO (*Vedrani*): Šta, nemoj? Šta, pusti?! Daj, molin te! (*van*) Milutine! Di ćeš to, Milutineee?!

VEDRANA: Majmune, pusti čovika, pa prijatelj ti je bija.

ZDENKO: Milutine, triba li ti dat ruke?!

Vedrana odustane od urazumljivanja muža pa ode do stola i nezadovoljno sjedne na stolicu prekriživši ruke na prsima.

ZDENKO (*dovikuje se*): Šta?! Šta si reka?! A!?!... (*okrene se ženi, zapanjeno*) Pokaza mi je ovako (*uhvati se za prepone*). Jebate, jesu se ovi Srbi osilili! (*ponovno se okrene k prozoru*) Milutine, daj to materi! Daj to svojoj mamacu u Svilajncu, nama u Hrvatskoj to ne triba! Mi smo ovde kulturani svit!

VEDRANA (*više za sebe*): Je, kako ne! Kulturani za popizdit. A oni jedini put kad smo išli u teatar na Julija Cezara, diga si se pa vika: »Cezare, pazi leđa!«...

Zdenko se okrene da će reći nešto ženi, a onda ipak odustane.

ZDENKO (*van*): Milutine, ovo je Hrvatska! (*dere se raširivši ruke*) Ovo je Hrvatska! Ovo je Hrvatska!

VEDRANA: Poala, ustaše! Veliki Hrvat! Moš mislit! Jure Francetić! A živi u vojnome stanu!

ZDENKO (*okrene se ženi*): Pa šta da živin u vojnome stanu? Šta onda? Je li ga možda nisan zaslužija, a?

VEDRANA: E, nećemo o zaslugama, može? Nećemo o zaslugama.

ZDENKO: Ajde, ajde, reci, da čujen šta mi to imaš reć. Da ja možda, ka mirnodopski vojni invalid možda nisan zaslužija ovi stan u kojemu sada živite ti i tvoja mater?

VEDRANA: U moju se mater ne diraj, ona ti nije ništa kriva. A to da si zaslužija stan, to ti, dragi moj, obisi mačku o rep!

ZDENKO: Evo, šta neću dočekat. Ajde, sad reci da san ja ukra ovi stan, da to šta san ja u JNA najeba ka žuti, da to šta san ja tamo zdravlje i mladost izgubija, da to sve, molit ću lipo, ne mirita ovoga jadnoga stančića i one mižerije od koje nas sve četvero ovdje živimo.

VEDRANA: E, ajde budimo pošteni, kako si ti to najeba u JNA? Udrija te grom dok si bija na stražu!

ZDENKO: A ka da je to malo?

VEDRANA: Dobro, nije malo, ali isto, šta ja znan, da si ti nešto napravija, nešto veliko, značajno, nešto šta bi se upamtilo... nego, ništa, sta si s puškon pokraj ograde i onda te je puka grom...

ZDENKO: Ka da je to malo? Znaš li ti uopće koji je to grom bija? Gromčina! Kako je to eksplodiralo! Zasvitlilo! Cila je zemaljska kugla zasvitlila kad je to puklo, razumiš? Da je tebe tako nešto zdimilo, pa kučarinon bi te skupljali. A ja, ja san samo ovako sta (*raširi ruke i noge i zabaci glavu*) i tresu se (*trese se*), i tresu, i tresu... Koja je to energija bila! Više od dvi godine posli toga ja san bija toliko naelektriziran da bi se svitlo upalilo čin bi uša u sobu. Đerdap su me zvali, razumiš? Đerdap! Ja bi, recimo, prolazija pokraj butige bijele tehnike, i samo bi ovako rukon učinija isprid izloga (*napravi pokret rukom kao da dijeli blagoslov*) i sve bi se uključilo – špaheri, frižideri, ventilatori, mlinci za kavu, mikseri, sve živo! Uopće ne bi bilo uštekano, a počelo bi radit! Samo što bi ja rukon ovako učinija! A drugi put san, onako iz zajebancije, doša na sastanak kluba srčanih bolesnika. Kad san ja uša u sobu, oni su se momentalno počeli vatat za prsi (*dramatično se uhvati za prsi*). Kako san prolazija pokraj njih, pejsmejkeri su in počeli crkavat. Samo vidiš kako in iskre i dim idu kroz košulju. I zato mi nemoj govorit da je to ništa, glupačo jedna! Mene su za medicinsku enciklopediju slikali. Za medicinsku enciklopediju su me slikali! A ti, udrija te grom i neš ti! Ma, bogati!

DOMINA (*iznenada*): Bija u nas u odredu jedan šta su ga ustaše pilon pripilale na dva dila. Oni ga pripilali pa otišli na rakijicu, a on in se diga pa biž!

ZDENKO: E, ti mi se ne javljaj! Da te više nisan čuja, sotono jedna!

VEDRANA: E, ti mi se javi! Propalico! Pro-pa-li-cooo! Od devetnaeste si u penziji. Trideset godina ništa ne radiš, nego sidiš, gledaš televiziju i krv mi piješ. Koliko si mi krvi popija, stoko, sad san mogla bit rekorder u klubu dobrovoljnih davatelja krvi!

ZDENKO (*napuhano*): Ho-ho-ho! Ko mi govori?! Ja propalica, a ti si ka fina cura?! Da te ja nisan oženija, sad bi vrtila boršu ovde gori u Đardinu. Jeba te život, išla si od ruke do ruke ka bombonjera!

VEDRANA (*zgranuto*): Sram te bilo!

Na nekoliko časaka razgovor je zastao. Zdenko uze zadovoljno kopati nos, prstima napravi kuglicu i pobjedonosno je hitne palcem kažiprsta.

VEDRANA: Stoko jedna, dite san ti rodila!

ZDENKO: Ohoho! Pomalo! Pomalo, nevista!

VEDRANA: A šta...?

ZDENKO: Ništa.

VEDRANA: Ajde, reci.

ZDENKO: Neću.

VEDRANA: Ajde, ajde...

ZDENKO: Ma, neću!

VEDRANA: Koji si ti slabić!

ZDENKO: Ma nemoj?

VEDRANA: A, e. Da si ti muško, ka da bi skuplja salvete. Trideset godina ništa drugo ne radiš nego skupljaš salvete.

ZDENKO: E, u salvete mi se ne diraj! Sve mi moreš kazat, mene vridaj koliko te volja, ali u salvete mi se ne diraj!

VEDRANA: Šta da ne diran? To da ti skupljaš salvete ka curica!

DOMINA: Bija u partizanima jedan šta je skuplja uši od fašista. Kako koja borba završi, on lipo nož u ruke i ajmo. I skupija on, bogami, dobro tih ušiju. Sigurno dvista komada. A onda, tamo s četrestreće na četresčetvrtu, došla velika glad...

VEDRANA: Mama, molin te!

Ponovno je razgovor malo zamro. Ulazi Anamarija rukama pridržavajući golem trbuh.

ANAMARIJA (*šmrcajući*): Opet se svađate.

Vedrana hitro ustaje, brižno je zagrlj i vodi do kauča.

VEDRANA: Sunce moje, samo se ti meni nemoj uzrujavat.

Sjedaju na kauč.

ANAMARIJA (*plačno*): Mama, moje dite će bit debil.

VEDRANA: Neće, ljubavi, neće...

ANAMARIJA: Oće, bit će debil!

ZDENKO (*mrzovoljno, više za sebe*): E, da bar oće bit debil. Puna šaka brade bi bila da je samo debil.

Anamarija zajauče.

VEDRANA (*Zdenku*): Škovaco jedna neodgojena!

DOMINA: U nas u odredu jedna iz Dicma ostala noseća s jednin iz Klisa. I rodi in se dite bez ruku i bez nogu. Zapravo mali je ima jednu ruku, ali ovako na čelu, odma iznad live obrve. Bože sačuvaj kakvo je to dite bilo. Nisi ga od gada moga gledat kako je to ružno dite bilo. Ali, pravi komunist!

VEDRANA: Mama!!!

Anamarija sada neutješno plače. Majka je umiruje, a otac gleda gadljivo i s mržnjom.

VEDRANA: Je li se rita?

Anamarija kroz jecaje zakima glavom.

VEDRANA (*raznježeno*): Rita se, sunce bakino.

ZDENKO (*imitira je podrugljivo*): Nj, nj, nj, nj, sunce bakino! A di mu je tata, sunce mu tatino, a? Di je (*naglašava*) ćale?!

VEDRANA: Stoko!

ZDENKO: A šta, samo san pita di je ćale?

VEDRANA: Đubre jedno, pa kako moreš. Čer ti je!

ZDENKO: Ćale je učinija silovit prodor u dubinu teritorija (*opsceno trzne kukovima*), a onda se povuka na rezervni položaj. Nema šta, zna mali posa. Lukavo, lukavo! Nanija nan je velik dobitak u živoj sili!

VEDRANA (*svadljivo*): A ti, ka, znaš ko je... ćale!?

ZDENKO (*tobože zgranuto*): A ti ne znaš?!

VEDRANA: Ja neman pojma.

ZDENKO (*Anamariji, tobože raznježeno*): A ti, dušo, znaš li ti? Ajde, kaži ti svome taji, ko je tebi zaprdija dite?

ANAMARIJA: Buuuuu...

VEDRANA (*Zdenku*): Fuj! Srami se!

ZDENKO: Jeben ti sve, koja je to familija, rađaju se dica, a niko ne zna čija su. Prava komunistička familija. Komunisti sa dna kace. Sve je naše! Zajedničko!

VEDRANA: Šta si mislija kad si reka »dica«?

ZDENKO: Molin?

VEDRANA: Reka si »dica«. »Rađaju se dica, a niko ne zna čija su« – zašto si reka »dica«?

ZDENKO (*kao začuđeno*): Ol san reka dica?... Neman pojma. Bit će mi izletilo.

DOMINA: Bija jedan iz Baške Vode šta je četrestreće izletija prid talijanski bunker. Izletija iz zaklona da će ubacit bombu kroz prozorčić, a nije ni gleda šta je uzeja iz žepa, pa među Talijane ubacija jaje utvrdo.

VEDRANA: Izletilo ti, a? Izletilo? Gospe moja, za koga san se ja udala... I šta ti znači ono »komunistička familija«? Je li, ustašo? Gospodinu Francetiću smo sada, ka, komunistička familija? A kad je tribalo višat zastave za praznike, na kućnon savjetu si se sa cilin sviton posvadija da se baš na našem balkonu višaju. Četrdeset godina si živija ka pizda, pisnija nisi! Ka šta nisi ni ima pravo da pisneš: komunisti su ti stan dali, penziju su ti dali. Čoviče, od devetnaeste si u penziji. Još se ni brija nisi, jedva si školu završija, a onda te je udrija grom i ti si otiša u penziju i trideset i tri godine ništa drugo ne radiš nego skupljaš salvete, jebale te salvete, konju jedan!

ZDENKO: Vedrana, nemoj mi salvete dirat. Zadnji put te opominjen, salvete mi u ovo ne mišaj!

VEDRANA: Oću! Salvete skupljaš, sram te bilo! Ka curica! E, ajde, reci, di ti je ona salveta sa Titovin monogramon šta si je drpija iz Vile Dalmacija? Jeben ti život, kad se toga sitin! Udba nam je dolazila u stan zato jer se majmun ušulja u Vilu Dalmacija da ukrade Titovu salvetu. Cili stan su nan privrnili zato jer su, fala bogu, mislili da se radi o nekon manijaku šta sprema atentat na predsjednika. A on mu salvetu ukra?! I još se posli hvali: Vidiš, kaže, vidiš, s ovin je drug Tito brisa usta. I di je sad to, a? Di je salveta s kojom je drug Tito brisa usta, a, Francetiću?

ZDENKO: Glupačo!

VEDRANA: Molin, molin?

ZDENKO: Glupačo jedna neodgojena! I ti, i mater ti i ćer, sve tri ste glupače jedne nezahvalne! Sve ću vas potirat! Sve do jedne!

VEDRANA: Ti nas?!

ZDENKO: Ja vas!

VEDRANA: Ti ćeš nas potirat, žgoljo jedan i slabiću. Ako mi padne na pamet, samo ako mi to padne na pamet, ti ćeš prvi letit iz ove kuće. Prvi, jesi čuja?!

ZDENKO (*upire se prstom u prsi*): Maco, nemoj zaboravit, ovo je moj stan!

VEDRANA: Molin?!

ZDENKO: Moj stan!

U tome času netko pritišće kvaku na vratima. Vidi da je zaključano pa je još nekoliko puta živčano protrese.

KRISTIЈAN (*u offu*): A, jeben ti sveti ponediljak, vid zaključano! Pa šta imaš zaključavat, pasja viro!?

Vrata bubnuše kao da je netko nogom ili ramenom udario u njih.

KRISTIЈAN: O, vid šta je ovo tvrdo. Tvrdo to komunisti napravili, jebo ji Tito!

Zdenko, Vedrana i Anamarija zaprepašteno su se zagledali u vrata. Domina svejednako odsutno guli krumpire.

KRISTIЈAN: Srića i bog, Kristijan ponijo rezervni ključ.

Prasne pucanj i vrata se rastvoriše, ispred stoji Kristijan s kalašnjikovom u ruci.

KRISTIЈAN (*zadovoljno*): Tako.

Kristijan ulazi u stan pa ugleda one unutra i zaprepašten je njima koliko i oni njime.

Sumnjičavo ih motri nekoliko trenutaka. Napokon...

KRISTIЈAN (*Zdenku*): Ma, jesi li ti onaj iz 147. domobranske?

ZDENKO: Koje 147. domobranske?

KRISTIЈAN: Ništa, učinilo mi se... A... a... a... reci mi, reci mi, jesi li ti možda iz 18. gardijske?

Zdenko zatrese glavom da nije ni iz 18. gardijske.

KRISTIЈAN: A jesi li iz 6. samostalne bojne?

ZDENKO: Ne.

KRISTIЈAN: A jesi li, jesi li... iz 22. protuzračne pukovnije?

Zdenko zatrese glavom.

KRISTIЈAN: A jesi li specijalac?!

ZDENKO: Nisan.

KRISTIЈAN: Onda si u mornarici?

ZDENKO: Nisan.

KRISTIЈAN (*zadovoljno uzdahne*): Huh! Već san mislio da me je neko priteka... Ti si prije živio ovde?

ZDENKO: Kako ne, trideset godina.

KRISTIЈAN: Ajde, baš mi je drago.

Vojnik prošeće prostorijom znatiželjno se ogledavajući, praćen zbunjenim pogledom ukućana. Oni šute i gledaju ga pomalo uplašeno, i to potraje čitavu minutu.

ZDENKO (*spremno pružajući ruku, ponizno*): Zdenko... Zdenko Čatlak, drago mi je.

Kristijan se i ne obazre na Zdenkovu ruku, ovaj je u neprilici spusti.

ZDENKO: Neobično mi je zadovoljstvo da mogu upoznat jednoga pravog hrvatskog gardista uživo, dosad san vas samo gleda na televiziji. Oprostite, je li to prava puška?

Kristijan nehajno drži pušku cijevi okrenute prema podu, no čim Zdenko krene prema njoj da je dotakne, spremno je podiže i uspravlja put domaćina.

ZDENKO: Ohoho! Nema šale, a? Svaka čast! Svaka čast! (*znatiželjno gleda oružje*) Rumunjska, je li tako? I ja san jednu takvu baš tija kupit?

KRISTIЈAN (*osvrćući se po stanu*): Prozor je na jug – dobar... Raspored soba je lip... Ono tamo je špajza?

ZDENKO: Zahod.

KRISTIЈAN (*nije mu jasno*): Čekaj, ono je zahod, a na onu stranu je banja?
Zdenko potvrdno kimne.

KRISTIЈAN (*zaprepašteno*): A je li se more u banju posrat!?

ZDENKO: Pa, za nevolju...

KRISTIЈAN: Dva zahoda! O, jeben ti, je vi Srbi morete srat!

ZDENKO (*zbunjeno*): Pa nismo mi Srbi.

KRISTIЈAN (*zaprepašteno*): Ko?!

ZDENKO: Mi... Nismo Srbi.

VEDRANA (*zlovoljno*): Skužajte, šjor, a šta je reć da ste nan vi došli u vižite, a? Je li ima neki specijalni razlog? I šta ste nan bravu razvalili? Šta ne znate kucat? Šta vas mama nije naučila (podučava ga): Kuc! Kuc! Dobar dan. Dobar dan. Izvolite uć. A ne dignit pušku pa – bum! – u vrata. Boga ti dragoga, moga si tako s haubicon doć!

KRISTIЈAN: Ajde, četnikušo, ne pizdi. Sidi tamo i muči! Da te nisan čuju! Vrata? Jebala te vrata, ko da ćeš ji popravljat.

VEDRANA: Ti ćeš meni govorit da mućin? Ti ćeš meni u mojoj kući govorit da mućin?!

ZDENKO (*pomirljivo, nervoznim glasom*): E, e, pomalo, nemojte opet da Hrvat na Hrvata diže ruku. Prošla su, bogu fala, ta vrimena, dajte, ljudi, svi smo naši ovde...

KRISTIЈAN (*Zdenku, začuđeno*): O čemu ti to govoriš? I ova tvoja četnikuša... Ovo ti je žena, je li?

ZDENKO: Je. Vedrana. (*Vedrani*) Vedrana, gospodin je hrvatski vitez, jeben mu miša, mogla bi i kavu stavit. (*Kristijanu*) Ili bi vi nešto žešće, a? Iman lipu bračku travaricu.

KRISTIЈAN (*gledajući na sat, poslovno*): Slušajte, može, ali na brzinu. Za uru i po – dvi mi ima doć kamion sa stvarima, a i vi se morate pakovat. Jedino ako ste vi gotovi, ne znan (*osvrće se po stanu*) šta ćete ponit, šta mislite nosit sa sobon. Šta se mene tiče, nosite šta očete, meni ništa od vašega ne triba.

ZDENKO (*zbunjeno*): Kako to mislite?

KRISTIЈAN: Pa to, mislin... Boli me kurac za tvoje stvari, nosi šta te je volja. Neću ti ja branit da nosiš.

ZDENKO: Di da nosin?

KRISTIЈAN: Vid njega, di će nosit? Šta mene briga di ćeš ti nosit, u Srbiju, u Crnu Goru, u pizdu materinu... Nosi oklen si i donio!

ZDENKO: Šta?

VEDRANA: Zdene, glupane, čovik ti oće reć, da mi, ka četnici i komunjare, imamo u roku keks odselit odavde, a on, ka jedan rvacki vojnik i branitelj, će uselit. (*Kristijanu*) Jesan li dobro shvatila?

KRISTIЈAN: Tačno tako.

VEDRANA: E, evo ti ovo!

Vedrana odmjeri Kristijanu od lakta, a ovaj joj priprijeti kundakom.

ZDENKO (*smeteno*): He, he, Vedrana samo malo, ovo je nekakva zabuna. Gospodine gardist, već san van reka, mi van nismo Srbi, mi smo van odavde, razumite? (*pjevuši*) Ko na tvrdoj stini svoju povist piše, tom ne može niko prošlost da izbriše. Varaju se i ne misle tako...

DOMINA (*odсутno zatuli*): Druuužeee Tiiitooo bijeeelaaa lica, kad ćeš doći do Užicaaa...

ZDENKO (*Vedrani*): Kaži materi da umukne, ili ću je prokinut nogon u prsi. (*Kristijanu*) Gospodine, ja ne znam šta su vama rekli, ali mi smo ovde naši.

KRISTIЈAN: E, slušaj, sad mi je dosta priče. Meni ima doć kamion, a vi, ala, seli!

ZDENKO: Čoviče, pa jesi ti normalan?! Šta seli?!

KRISTIЈAN (*malo podiže pušku*): Slušaj, uru i po imate.

VEDRANA: Uru i po za šta? Za šta uru i po, majke ti? I šta ako ne iselimo u tih uru i po, a? Šta onda? Pucat ćeš po nama?

KRISTIЈAN: Slušaj, ti... ti... ti... nemoj me potezat za jezik. Jesi čula, nemoj me potezat za jezik! Ja san hrvatski branitelj, razumiš? Hrvatski branitelj! Dok vi ovde u dva zahoda serete, ja gledan kako ću položiti svoj mladi život na oltar domovine.

VEDRANA: Pa šta ga nisi položija?

KRISTIЈAN: A?

VEDRANA: Šta ga nisi položija na oltar domovine. Nego si doša meni u kuću. Ma, bogati?! Hrvatski branitelj?! Koji bi položija svoj mladi život na moj kauč! Mudrijaš zauzeja crtu obrane u mom tinelu! Ukopa se u mojoj postelji!

KRISTIЈAN (*podigne pušku i to je sada sasvim otvorena prijetnja*): Mogla bi ti začepiti tu gubicu, znaš!

VEDRANA: Ohoho! Počeli smo i priti! Pa, jeben ti sve, šta ja u svojoj kući neću dočekat.

ZDENKO (*Vedrani, smirujući*): Gospodine, ovo je jamačno greška, vi ste došli u jedan čestiti hrvatski i katolički dom i uistinu nema smisla da se ovako prepucavamo...

DOMINA (*iznenada*): Mladiću, koji ste vi, ja vas ne znam?

ZDENKO: Ko, ja?

DOMINA: Ma, ne ti, tebe znam, ti si oni majmun od moga zeta, nego ovi pokraj tebe? Ko je to doša?

KRISTIЈAN (*veselo*): Baba, ustaša. Ustaša je doša.

DOMINA (*usplahireno*): Ustaša!? Jebenti miša, odma ja vidin, pristojan, lipo odgojen mladić, nema šta drugo bit nego ustaša. A sigurno ste u Legiji?

KRISTIЈAN (*raznježeno*): Kako ste pogodili, bako?

DOMINA: E, Bobanovi momci, to je uvijek bila elita! Pravi borci, nije in ža poginit...

KRISTIЈAN (*drago mu*): Jelda?

DOMINA: ... Od gušta bi ih čovik ubija. Evo, ja san ih četvoricu ubila i sa svakin mi je bija gušt ka sa desetericon drugih.

VEDRANA: Mama, šta pričaš gluposti!

KRISTIЈAN: O, jeben ti krv irudovu, slušaj ti ovo! Slušaj ti četničkoga zlotvora!

ZDENKO: Gospodine, ovo je greška. Gospodine, slušajte...

KRISTIЈAN: Nema, nema više slušanja. Sat i po imate. Sat i po i ni minute više, a onda seli. Jeste čuli, sat i po!

Zatamnjenje.

2. ČIN

3. SLIKA

Pod slabim svjetlom ulične lampe Boba sjedi na obali/prosceniju, leđima oslonjen na prevrnuti, sasušeni leut. Čujemo šum valova, kliktaje galebova, romantičnu skladbu koju izvodi mandolinska kapela, iz daljine povremeno dopire kašljanje automobilskih motora. Bobi prilazi Milutin, u ruci nosi putnu torbu od skaja.

MILUTIN: Znao sam gde ću da te nađem.

BOBA: (*iznenađen se trgne*) Mićo!

MILUTIN: (*sjedajući na leut*) To je nama Raičkovićima u genima. I ja sam tako u mladosti, kada bi me nešto nasekiralo, odlazio do reke, da slušam talase, da se smirim...

BOBA: Ovo je more.

MILUTIN: Isti kurac, sine.

BOBA: Nije!

MILUTIN: Jeste, veruj mi.

BOBA: U Svilajncu je voda slatka, na Matejuški je slana.

MILUTIN: Batali, Bobo, hemiju.

Nekoliko trenutaka obojica šute.

BOBA: Šta radiš tu? Oli konvoj nije krenija?

MILUTIN: Jel se sećaš kako sam te učio da plivaš? Sedeli smo na keju na Bačvicama, ti, ja, mama, tetka Jelisaveta, čika Svetislav...

BOBA: Koji Svetislav?

MILUTIN: Kako koji? Prvi muž od tetke, moj prvi pašenog. Fini mehaničar, duša od čoveka.

BOBA: Jel Sveta maler? Oni šta je iša pišat ispod dalekovoda dok je cipala košava?

MILUTIN: E, taj! Da jebe oca, šta vreme leti... Ko da je bilo juče... A evo, u januaru će da bude... Čekaj malo... (*premišlja se nekoliko trenutaka*) Dvajs godina! Jeste, ravno dvajs godina crvi glockaju Svetine koske!

BOBA: Mićo, tvoji su već otišli. Šta čekaš, koju gospu?

MILUTIN: Jel veruješ, sine, u život posle smrti?

BOBA: (*zgranuto*) Molin?

MILUTIN: Ajde, ajde, samo napred, kaži: »Prolupo mi ćale, podilkanijo Mića!« Izvoli, neću da se vređam. Ko zna, možda i jesam. Samo da znaš, kad se čoveku pred očima sruši ceo jedan svet, kad svati da ono u šta je verovao više ne postoji, onda, kako da kažem, onda...

BOBA: Čekaj malo! Jel ti to...

MILUTIN: Oću da kažem: biće sranja ako ima života posle smrti.

Boba ga zbunjen gleda.

MILUTIN: Kako, recimo, da ti na onome svetu majci iziđem pred oči?! Šta da joj kažem kad me upita: »Crni Milutine, gde ti je Boba, gde si zaturio dete?«

BOBA: Mićo, nema toga boga koji bi mene maka odavde. Reci po duši, moš li mene zamislit u Svilajncu? Koji ću tamo kurac, osnivat podružnicu Torcide?!

MILUTIN: Tamo je sve tvoje, sine. Otkad je sveta i veka Raičkovići se rađaju i umiru u Svilajncu.

BOBA: Nije istina. Ja san se ovde rodija, mater mi je ovde umrla.

MILUTIN: Znam ja, Bobo, gde je problem, nisam glup. Ti si asimilisan. Ja sam te, idiot, tako vaspito, da se prilagođavaš, da budeš ko druga deca, i sad...

BOBA: Sad ga jebi.

MILUTIN: Sine, nemamo izbora. Ostanemo li ovde, sa nama će da zađubre njive.

BOBA: (*nervozno, s gađenjem*) Ma daj...

MILUTIN: Oće, Bobo, oće... Il će da nas povešaju na vrbe, ko onomadne, u Drugi sveski rat.

BOBA: Da čitaš grafite, ne bi balina pizdarije.

MILUTIN: Šta da čitam?

BOBA: Ono šta dica pišedu po zidovima.

MILUTIN: I šta pišu, majke ti?

BOBA: Srbe na palme!

MILUTIN: Eto vidiš!

BOBA: (*uz osmijeh*) Piči, Mićo, dok je vrime.

MILUTIN: Bez tebe nikud ne mrdam.

BOBA: Ne zajebaji, stari, tebi ovde nije misto. Da ja nisan upira da ostanemo, ti bi odma posli materine smrti zdimija nazad u Svilajnac, jel tako?

MILUTIN: Jeste, u pravu si. Ja se tu, na moretu, nikad nisam onako izistinski snašo. Još kad je Milica umrla... Da te bog sačuva... Ali, šta se može, kao familijaran čovek, ja sam respektovo tvoju želju. Jebi ga, moro sam, bio sam ti i otac i majka, a ti, jadničak, nežan ko pile... Ko je mogo da te odbije.

BOBA: Vidiš, baš zato ni ja sad ne mogu poč.

MILUTIN: Ko ti brani?

BOBA: Familja.

Milutin ga nekoliko trenutaka zbunjen promatra.

MILUTIN: Nisi valjda?

BOBA: Jesam.

MILUTIN: Zajebavaš ti matorog, a?

BOBA: Ne zajebavam, očiju mi.

MILUTIN: E baš si našo i vreme i mesto da se kućiš.

Boba sliježe ramenima.

MILUTIN: Ko je mala?

BOBA: Čatlakica, s prvoga kata.

MILUTIN: Jel to ćerka od one penzionisane stipse, od onoga što je pre neko veče lego ko čovek, a probudio se ko ustaša.

BOBA: E ka.

MILUTIN: Baš me zanima koji će sutra ćurak da okrene.

BOBA: Dobro, čovik je malo šetebandjere, ali, jebiga, neću ženit njega nego njegovu ćer.

MILUTIN: Ćuti sine, pojma nemaš u šta si se uvalio.

BOBA: Ma kakvi, tiš mi reć.

MILUTIN: Da znaš da oču. Šta ti misliš šta će da se dogodi s našim stanom?

BOBA: Nema se tu šta puno mislit. Oslobodit će ga koji mulac i čao đaci.

MILUTIN: Lepo! A kad računaš da bi to moglo da se dogodi.

BOBA: Brzo. Jagma je već počela.

MILUTIN: Nije, bogami, nego je završila. Naš stan su već oslobodili.

BOBA: Pa...

MILUTIN: Pa ništa. A jel znaš šta je najsmješnije? I Čatlaku su konfiskovali stan.

BOBA: Al on je odavde, Hrvat! Deboto, šta si reka, ustaša!

MILUTIN: Jeste, ali zabole zenge ona stvar za njegovu krvnu sliku i opredeljenja. Glavno da stan pripada vojno-stambenom fondu.

BOBA: Muljaš, Mićo.

MILUTIN: Časna reč!

BOBA: A kako ti to sve znaš? Biće si čeka da uleti ekipa, pa si ih razvodija okolo po stanovima.

MILUTIN: Otkad je konvoj s komšijama krenuo, ja zveram okolo ne bi li te našo. Trebala su mi dva sata da svatim gde si. A nema gde te nisam tražio. Pre nego šta ću da se zaputim ovde, iz daljine, iz parka sam svrnuo još jedan pogled na soliter i video kako se pale svetla u našem stanu. Prvo u kuhni, onda u trpezariji, pa dečijoj sobi...

BOBA: A kako si, bogati, skonta da je neko upa i kod Čatlakovih?! Oni nigdi nisu gibali, njima goridu sviće cilu večer.

MILUTIN: Nisam video, ali sam čuo. Zdenko je arlauko ko da mu dušu puštaju. Nisam mogao da odolim, otrčo sam do njegovog prozora... Da ti ne pričam šta sam sve čuo.

Nekoliko trenutaka obojica šute.

MILUTIN: I šta sad, Bobo?! Uopšte nije pitanje oće li tebe nesuđeni tast da prihvati ili neće, nego gde ćeš da živiš?

BOBA: Snać ću se. Iman frendove.

MILUTIN: Ajde i da poverujem da još uvek postoji neki dobrica koji će da te primi iako si, da izvineš, Srbin. Kad je jedan čovek u pitanju, domaćin može da se stisne. (*šmrcajući*) Ali gde ćeš s nevestom, s odojčedom, gde će ti tazbina?

BOBA: (*iznenađen, gleda u oca*) Ne mogu virovat! Mićo, šta ti je to u oku? Jel Dalmacija ili konjuktivitis?

MILUTIN: (*rukavom otire oči*) Suze. Ne stidim se da priznam. Nisam plako ni kad sam ženu saranijo, al sad...

BOBA: Jebate, daješ mi na Miću Kovača!

MILUTIN: Ma beži, budalo jedna...

BOBA: Pomalo, ajde, nemoj se odma komirat, smislit ću ja nešto.

MILUTIN: Ti ćeš da smisliš, ti... Zakuvo ti mozak od velikih misli...

BOBA: Evo, duman...

MILUTIN: Kukala ti majka, Bobo! Dete može da se porodi za tili čas, a vas dvoje bez kućeta i maćeta... na ulici...

BOBA: Da je bar kako spasit Čatlakov stan...

MILUTIN: Da je...

Milutin se trže, oči mu se počinju cakliti, a lice kriviti u osmijeh.

MILUTIN: Šta misliš, sine, može li do zuba naoružani američki komandos, utreniran da popizdiš, opremljen svim sofisticovanim čudima ovoga sveta, nema šta nema baraba jedna, radare, kompjutore, srestva veze... može li, dakle, taj kulov, ako se padobranom iskrca, recimo, u Saharu, da uspešno izvrši zadatak?

BOBA: Šta ja znan. Valjda može.

MILUTIN: Može moj kurac! A znaš zašto ne može? A?

Boba sliježe ramenima.

MILUTIN: Jer nema podršku naroda! Eto zašto!

BOBA: *(zabrinuto)* Malo si maka, jel da da jesi?

MILUTIN: *(samouvjeren)* Tek će Mića da se miče.

BOBA: Ne beren te ja Bože tebe.

MILUTIN: Kad čovek ima podršku naroda, šire društvene zajednice, onda je sve lako.

Boba ga smrknut od brige, nijemo gleda.

MILUTIN: Ništa se ti ne brini. Ne zvao se ja Milutin Raičković ako ti tazbini ne rešim stambeno pitanje. *(ustaje)* Šta se čeka?! *(zapovjedno)* Idemo!

BOBA: *(bojažljivo ustajući)* Di?

MILUTIN: U oslobađanje okupiranog teritorijuma.

BOBA: A kako ćemo bez podrške naroda?

MILUTIN: Ko kaže da nećemo da je dobijemo?!

Milutin odmiče sa scene, Boba ga pokušava sustići.

Zatamnjenje.

4. SLIKA

Dnevni boravak i blagovaonica Čatlakovih. Zdenko je ispružen u fotelji, ima oblog na glavi. Očiju punih suza, Vedrana dvori Kristijana koji sjedi za stolom i prazni tanjur pašta fažola. Anamarija sjedi na kauču i gleda neku sapunicu na televiziji. Čuje se zvono na ulaznim vratima, svi se iznenađeno trgnu. Vedrana otvara vrata, u stan ulaze Milutin i Boba. Milutin grli zaprepaštenu Vedranu i triput je ljubi u obraze.

MILUTIN: *(razdragano)* Kako je, prijо?

ZDENKO: *(zgranut, pridiže se iz naslonjača, oblog mu pada u krilo)* Raičkoviću!

MILUTIN: Šta je Zdenko, opet foliraš? Opusti se, čoveče, nisi pred invalidskom komisijom.

KRISTIЈAN: *(punih ustiju)* Krvi ti Issove, četnik!

ZDENKO: *(Milutinu)* Šta oćeš?

KRISTIЈAN: Pravi pravcijati!

MILUTIN: (*Zdenku*) Došo sam da za sina isprosim ruku tvoje ćerke.

ZDENKO: (*užasnut, pogledom strijelja Anamariju*) Reci da sere, reci! Ne more bit, ne bi ti, jel tako?!

ANAMARIJA: (*grca u suzama*) Bi, bi...

ZDENKO (*ustaje iz fotelje, govori ledenim glasom*) Ja san te napravija, ja ću te i ubit! Prvo ću tebe, pa ću onda...

MILUTIN (*iskoračuje pred Zdenka, govori zapovjednim tonom*) Sedi dole!

Zdenko sjeda.

MILUTIN: Kontroliši se, budalo! Jel oćeš da te šlogira, da ti se dete porađa u crnini?!

ZDENKO: Nema rađanja! Ne dan!

MILUTIN: (*pogledom premjerava Anamarijin trbuh, obraća se djevojci*) Cirka sedmi, osmi mesec, a, snajka?

ANAMARIJA: Po mom računu, jučer san ušla u osmi misec.

MILUTIN: (*Zdenku*) Dockan, komšija. Nema tog akušera koji bi mog da te kurtališe bede.

Zdenko je pozelenio, teško diše, hvata se za grudi.

MILUTIN: (*Vedrani*) Nego, prijо, ima li šta u ovoj kući da se cirne? Kako ćemo na suvo da uglavimo svadbu, nije red, jel tako?

Vedrana odsutno otvara kredenac i poseže za bocom rakije. Milutin se osvrće, gleda u Bobu koji mu se, preplašen, priljubio uz leđa.

MILUTIN: Štas se stisko? Sedi lepo kod devojke, kako spada, nemoj da me brukaš pred ljudima.

Milutin bojažljivo prilazi kauču, sjeda uz Anamariju, Vedrana pruža Milutinu bićerin.

MILUTIN: (*Anamariji*) Nevesta, u tvoje zdravlje! Rodi ti čika Milutinu punu kampanjolu unuka!

Milutin na dušak ispija rakijicu.

MILUTIN: Žeže! Ko prava. (*nekoliko trenutaka ispitivački gleda okupljeno društvo*) A gde su vama čaše? Nije vam do pića?

KRISTIЈAN: Meni je.

MILUTIN: Ti da ćutiš?

KRISTIЈAN: Štas reka?

MILUTIN: Gospodin sedi na ušima, je li?! Koncentriši se, morončino!

KRISTIЈAN: Neće meni niko u moju kuću zapovidat šta ću ja činit, jesi razumija?!

ZDENKO: Moju kuću! Da moju kuću!

KRISTIЈAN: Ajde dobro, stan. Moj stan.

ZDENKO: (*podizе pogled, obraća se Svevišnjemu*) Bože, ćućeš me kad dođen gori! Neš mi proć lišo, ne, ne! Svit je pun kurbi i lupeža, a ti si baš mene naša zajebavat!

Zdenko ustaje iz fotelje, dolazi do kuhinjskoga stola za kojim sjedi Kristijan. Uzima mu žlicu iz ruke, stavlja mu je pod nos.

ZDENKO: Vidiš ovu žlicu! Prvo ću je izgratat da se skine ova... kako se reče, jel politura, koji kurac?! Nema veze! Onda ću je potopit u vodu da uvati ruzinu, a onda ću ti s njon iskopat oči ćujen li te da si još jednon reka da je ovo tvoj stan!

KRISTIЈAN: (*prezrivo*) Četniče jedan, da bi četniče!

ZDENKO: (*histerično*) Nemoj vriđat, lupežu!

MILUTIN: (*Kristijanu*) Ajde reci meni ako smeš?

KRISTIЈAN: Šta da rečen?

MILUTIN: To što si njemu reko.

KRISTIЈAN: Da je četnik, jel to?

MILUTIN: Jeste.

Kristijan zbunjen šuti.

MILUTIN: Nemaš muda, a? Testisi ti ko klikeri, jel da?

KRISTIЈAN: Šta oš?

MILUTIN: Reci, bedniče, čekam te da kažeš!

KRISTIЈAN: Jel oš?

MILUTIN: Oću!

KRISTIЈAN: Baš oš?

MILUTIN: Gukni, golube!

KRISTIЈAN: Čet-ni-če!

MILUTIN: (*podražavajući manir Slobina gazimestanskog pitanja*) Ne čujem dobro!

KRISTIЈAN: Ti si četnik, jebate ja!

MILUTIN: Jok, ti si!

KRISTIЈAN: (*zbunjen*) Šta je sad?

MILUTIN: Ja četnik?!

KRISTIЈAN: E!

MILUTIN: Ja četnik?!

KRISTIЈAN: Eeee!

MILUTIN: Vojvoda, idiote, za tebe sam vojvoda!

KRISTIЈAN: (*zbunjen ga gleda, križa se*) Ujme oca i sina...

MILUTIN: (*obraća se ostalima*) Vi ste Hrvati čudan neki svet! Nek vam čovek malo podvikne, vi odma udarite u kuknjavu, zazivate Boga ko narikače!

KRISTIЈAN: Ovi je lud, jeba me pas ako nije. (*kuca po Milutinovoj glavi*) Dobro jutro, imal koga doma?!

MILUTIN: (*prijeti mu prstom*) Nemoj da mi lupaš čvrge!

KRISTIЈAN: (*svima*) Jutros san čuja jednu smišnu priču. Kaže mi kuolega da je u Marmontovu susreja jednoga znanca, Srbina. Vidi ja ti on njega i, ka, ide mu se javit. Više se ne mogu sitit kako se ti Srbin zove, ali ime mu je baš... Tipa Vaskrsije, Nemanja, Amfilohije, skroz gedžovanski... Metnimo stavit da je Vasilije. I više ti moj kuolega s druge strane ceste: »Vasilije, alo, Vasilije!« A Vaso ublidi ja ki japno, guta pljuvačku... Priđe ti on ulicu, dođe do ovoga moga i kaže mu: »Zovi me Bepo, Bepo!« Jel razumite?! Po Srba otralo žalo, druga polovica bi se najradije prikrstila, a ovi se kreten kurči!

MILUTIN: (*Kristijanu*) Tražiš kavgu?! Jel to tražiš?!

KRISTIЈAN: Di se gasi ovi čouk?

MILUTIN: Ko čačka mečku, dobije pod plečku!

KRISTIЈAN: Šta je puno, puno je. Mislin, nije da volin četnike, ali mi je isto grubo gledat sjebanoga čouka. Di je telefon?! Dajte zovite likara, triba mu pomoć.

U prostoriju ulazi Domina. Odjevena je u frotirni bademantil, opasana vojničkim remenom i nakićena ordenjem. Na glavi nosi trorogu partizansku kapu, u ruci drži veliki kuhinjski nož.

DOMINA: (*Kristijanu*) Ne ufaj se, družo, u pomoć. Osićeni smo od brigade, stisli su nas u obruč ka u moršu.

Domina prilazi stolu.

DOMINA: Šta čekate, koju Gospu?! Nimamo vrimena! Skupite se oko stola, i da nisan čula ni a ni be!

Svi prilaze stolu, Domina potezima noža obrazlaže situaciju na terenu.

DOMINA: Mi smo tot. Sa sjevera nas tućedu Nijemci. Odozdol, s juga, nadire Treća beršaljerska. Livo su Đujićevi četnici, a desno Crna legija.

MILUTIN: (*zabrinuto*) Komplikovano, nema šta!

ZDENKO: (*Vedrani*) Čuješ li kurbinoga sina kako podjebaje, a?! Samo požije staru šempju!

VEDRANA: Ne vriđaj mi mater!

DOMINA: (*Zdenku*) Ti stoj kuco, bija si i osta ebete! (*svima*) Švaba nema puno, ali jemadu kalune. Provamo li proboj priko njiove bande, samlit će nas. Četnici i ustaše nemadu topi, ma ih je ka govana. Nima nan druge, nego udrut na Pujize.

KRISTIЈAN: Na koga?!

DOMINA (*prezrivo*) Taljance, družo! One s perušinom na glavu.

MILUTIN: Svaka čast, drugarice Domina. Maršal Žukov je malo dete za vas. Šta dete, fetus!

KRISTIЈAN: (*Vedrani, zadovoljno se smiješeći*) Mogu li, gospojo, zamolit biru? Baš bi mi lipo legla uz vaku prestavu.

Domina podiže nož i stavlja ga na centimetar od Kristijanove glave. Kristijan uzmiče prema zidu, Domina korača za njim ne spuštajući nož.

DOMINA: Ubila žed, je li?! Okolo nas, na puškomet, čučidu ijade neprijateji, a gospodin bi bumbija?! Nemoj, cukunu, da ti se ja napijen krvi!

KRISTIЈAN: (*prestravljen, obraća se Domini*) Makni tu nuožinu, kruva ti, oš me priklad! (*svima*) Učinite nešto, vidite li kako joj drću ruke?!

ZDENKO: (*na licu mu je sotonski osmijeh*) Samo naprid, drugarice Domina! Badaj ga!

VEDRANA: (*vrišti*) Neeee! Majko, jesi poludila?!

MILUTIN: Ne bi, prijo, hteo da se mešam, al mi se čini da postavljaš malkice glupa pitanja.

VEDRANA: (*Zdenku*) Umisto da je smiriš ti je samo raspižduješ. Oš da ga prikolje?

ZDENKO: Oću! (*Domini*) Drugarice Domina, prisudi kurbi! Jebe se njega za enobe i revoluciju! On bi sve svete proleTERSKE ideale proda za jedan žmul!

KRISTIЈAN: Ne bi! Ne bi! Ruka mi usala ako lažen! Ne slušaj ovo đubre!

ZDENKO: Kolji, Domina! Sudbina cile čete je u tvojin rukaman. Budi muško!

VEDRANA: (*povlači Dominu za slobodnu ruku*) Majko!

DOMINA: Prste sebi, drugarice! Ne makneš li se, izbikarit ću ga ka gudina.

VEDRANA: (*Zdenku*) Oće, bogami oće! Nikad je nisan vidila ovakvu. Učini nešto dok je vrime!

ZDENKO: (*Vedrani*) Tvoja želja, meni zapovjed! (*Domini*) Drito u grkljan, Domina, prisići ga ka pivca!

VEDRANA: (*Zdenku*) U paklu ćeš gorit, Zdene! Kako moš, kako?!

ZDENKO: Lako! Dvajstipet godin ja trpin tvoju inšempjanu mater! Oni gori mi je svjedok koliko san govana proguca radi mira u kući. Al nema veze, sve ću jon oprostiti, sve ću zaboravit, kad parti užgat ću jon i sviću ako triba, učinit spomenik na tri poda, s pogledon na more, samo nek pusti dušu ovome lupežu!

VEDRANA: I štaš s tin dobit?

ZDENKO: Da šta ću?! Stan! Dobit ću nazad svoj stan za koji san žgobava cili život.

MILUTIN: Nemoj da preteruješ, Zdenko. Ti baš i ne možeš da kažeš da te ubio silan poso. Nisi se još ni pošteno zamomaćio, a već si zbriso u pemziju!

VEDRANA (*ne osvrće se na Milutinove riječi, obraća se Zdenku*) A moja mater? Šta će bit s mojzon materon?

ZDENKO: Ništa! Luđaci ne idedu u zatvor.

VEDRANA: Ti bi je, prasac, špedija na Rab ili u Vrapče, jel tako?!

ZDENKO: Pravo za reć, bi. Šta ću kad ne znan lagat, jezik mi je brži od pameti, i uvik proseren šta ne bi triba. Je, ja bi je najrađe posla na duuuugo ljetovanje na Rab. Nek malo banja stare kosti, i zajebaje koga drugoga, a ne mene. Ali nema straja, nisan ja te sriće. Ostat će ona ovod do smrti, viruj ti svome Zdeni. Država ide u krasni kurac, pičvauj je samo takvi, luđaka ima ko u priči, i koga se jebe za jednu staru prolupalu partizanku?!

VEDRANA: Mene!

ZDENKO: Krasno! Ne daj bože da se bakici šta dogodi, a ćer i muža, ko jebe. Neka mala rađa u kojemu portunu, glavno da je bakica u bumbaku, je li?!

Vedrana slomljena sjeda na kauč, roni suze, Anamarija je grli.

KRISTIJAN: (*mokar od znoja, mrtvačke puti*) Ne bi tija smetat, ali, kako da rečen, ako ste slučajno zaboravili, ja još iman zeru nuožine pod vraton!

ZDENKO: Domina, ako nemaš muda, imaš jajnike. (*urla*) Kolji!

Čuje se zvono na ulaznim vratima, svi se iznenađeno trgnu. Domina spušta nož, zbunjena gleda u Kristijana.

DOMINA: Takvi je kolur jema moj pokojni pape pri ven je partija. Nije moja stvar, al ja bi se na tvoje misto išla prigledat.

Domina izlazi iz dnevnog boravka.

ZDENKO: (*ljutit, obraća se Vedrani*) Jel vidiš šta si učinila?! Došla je sebi! Sad se moremo slikat!

Ponovno se oglašava zvonce. Zdenko otvara ulazna vrata. U stan ulaze trojica muškaraca odjevenih u uniforme Zbora narodne garde, drže puške na gotovs.

PRVI GARDIST: Imamo dojavu...

MILUTIN: (*sa širokim domaćinskim osmijehom prilazi gardistima*) Samo napred, gospodo, izvolte, raskomotite se. Bez brige, na pravom ste mestu. Da se prestavim, Milutin

Raičković, zastavnik prve klase, formacijsko mesto – kontraobaveštajna služba. Ja sam dojavio vest.

ZDENKO: Otkad su to intendanti špijuni?! Cili život je ćorija u magacinu i liferova sapune, a sad – puf – tajni agent!

MILUTIN: (*gleda Zdenka, sućutno se smiješi*) E moj Zdenko! Lako što si glup, onako, po prirodi, od oca i majke, nego još i slabo gledaš televiziju. Jesi kad video tajnog agenta nula nula sedam da hoda naokolo s majicom na kojoj piše »Sisaj sondu Džemisu Bondu«?! Jel jesi?! Jesi moj kurac! (*vojnica*) Daklem gospodo, da nastavim, meni kao podoficiru i džentlmenu ne pada na pamet da podvijam rep, da bežim ko zadnji kukavelj...

PRVI GARDIST: (*zbunjen*) Jel ovo neka zajebancija?

MILUTIN: Ja nisam fanatik, umem da ocenim jel đavo došo po svoje il nije. Bogami, došo je. Mi smo izgubili, vi ste pobedili, i tu nema šta da se priča. Ali Milutin Raičković nije od onih šta begaju kad zagusti. Ne, ne, gospodo! Ako treba, ko častan čovek ću da priznam poraz, al da bežim – nema šanse. Oćete da me okujete, dobro! Na nogu da mi prikaćite lanac i đule, opet dobro! Al da bežim ko ove moje pićkice šta ste ih danas ispratili, e to ne dolazi u obzir.

PRVI GARDIST: (*ćeška se po tjemenu*) Nema problema, šjor. Mislin, ako je vama napeto da vas mi uhapsimo, nema frke. Ćas posla. Al, ka, malo mi je glupo.

MILUTIN: Glupo?

PRVI GARDIST: (*vadi lisice iz torbice za pojasom*) Evo, ja ću van ih stavit na ruke, sprovest vas u stanicu, i – šta se mene tiće – mirna Bosna. Vi ćete odguzit koji dan u ćeliji, onda će vas spakirat u razmjenu... Znaćte oni đir: svi za sve...

MILUTIN: Jeste... I...

PRVI GARDIST: I, jebi ga, opet ćete završit u Srbiji, skupa sa svojom ekipom, ovima šta su večeras utekli.

MILUTIN: I...

PRVI GARDIST: I ništa. To mi je malo, ka, bezveze. Luda su vrimena, ima svakakvoga svita... Za tih par dana šta ćete bit u ćorci, nikad se ne zna, je li...

MILUTIN: Nemojte da mi okolišate. Ciljajte ravno u glavu, da ćujem!

PRVI GARDIST: Šta ako uleti prika, padne mu na pamet paušalno istamburat srboćetnika, i udri po vama?! Dobit ćete u jaketu, a sve zakurac.

MILUTIN: Ono šta je ćasno ne mora da bude i mudro! Ja sam izgubio otadžbinu, ali neću da izgubim i obraz!

PRVI GARDIST: Ala, baš mi je koma. Da niste rekli da ste obavještajac, pa ajde... Al ovako... Žaj mi je, parite simpa ćovik, ali jebiga, nema mi druge...

MILUTIN: Cenim to. Ako sam se već razoćaro u svoje saborce, drago mi je barem to šta s druge strane nišana stoji ćovek dostojan respekta.

Milutin pruža ruke, prvi gardist sprema se staviti mu lisićine. Nekoliko trenutaka oklijeva, potom sprema lisice u torbicu.

PRVI GARDIST: Neće nan tribat. To je za kriminalce, a ne za vojnike. Idemo?

MILUTIN: Samo ćas. Znaćte, celoga života ja sam se bavio obaveštajnim radom i po prirodi posla tesno sarađivo s kojekakvim probisvetima, sitnim dušama, cinkarošima koji su za dve banke odavali tajne...

PRVI GARDIST: Mogu mislit.

MILUTIN: Ne možete! Nema te mašte koja bi mogla da iskonstruiše šta je u glavama tih bednika. Ja sam miran čovek, mislim privatno, ni mrava ne bi zgazio, al te barabe...

PRVI GARDIST: Šta ćete poč govorit. Da je meni naletit na koju špiju, samaštra bi ga ka moja pokojna baba goveđi jezik. (*lice mu se krivi u neuvjerljivi osmijeh koji odaje nelagodu*) Ajme, nemojte se jidit, nisan mislija na vas, profesionalce! Bože moj, služba je služba, nego na te ušenke od ljudi šta bi i oca i mater prodali za bićerin.

MILUTIN: Jel treba imati milosti prema takvima?

PRVI GARDIST: Da milosti?! Nije se rodija oti svetac koji bi njih škapula.

MILUTIN: Šta vas više slušam, gospodine, to mi je više žao šta nas je neki đavo postavio na neprijateljske strane.

PRVI GARDIST: (*ganut komplimentom*) Za pravo reć, čast mi je šta je baš mene dopalo da vas uhapsin. Žaj mi je, ali mi je i drago. Ako me razumite...

MILUTIN: Razumem, razumem, kako ne bih razumeo... A i vi mene, vidim, dobro razumete. Pametan ste čovek i svatit ćete zašto ću sada da postupim sroču svih pravila službe. Lepo ste rekli, služba je služba, ali je, bogami, i stomak stomak.

PRVI GARDIST: Skužajte, ali sad vas ne razumin...

MILUTIN: Ako, ako, razumećete, razumećete... Kao obaveštajac od staža i karijere ja bi moro i pod mukama da prećutim svoje izvore, jel tako?

PRVI GARDIST: A je, ka...

MILUTIN: Al ko pošten čovek s čirom na dvanajstpalačnom crevu, ne mogu i neću. Uostalom, Juga je prdnula u rosu, i više me ništa ne obavezuje da štitim đubrad.

PRVI GARDIST: Pomalo, pomalo.... Vi nan očete odat gubu koja se uvukla u naše redove i cilo vrime špijaje za vas?

MILUTIN: (*obraća se svima*) To je pamet, to je čovek! Da je nama bilo dvajs ovakvih, kurac bi Hrvatska bila nezavisna! (*Prvome gardisti*) Tako je, odat ću vam mufljuza koji je godinama na našem platnom spisku. Da samo znate koliki su zaglavili u apsu njegovom zaslugom! Kada biste slagali rebro po rebro, koje su naši istražitelji polomili s ljudi koje je to đubre cinkarilo, došli biste do... do... Zemuna! Štas toga tiče, nema greške! Ako merimo po rebrima, Hrvatska jeste do Zemuna!

PRVI GARDIST: Ime! Dajte mi ime kurbinoga sina!

MILUTIN: Ma šta ime! Dajem vam celoga čoveka! (*pokazuje Kristijana*) Evo barabe! *Svi preneraženo gledaju u Kristijana, nesretni deložant je razrogačio oči.*

KRISTIJAN: (*obraća se Prvome gardisti*) Nisi lud da mu poviruješ!

PRVI GARDIST: (*iz džepa vadi blok i olovku, grubo se obraća Kristijanu*) Kako se zoveš?

KRISTIJAN: Laže, kuolega, laže ka pas!

PRVI GARDIST: Govori ime i iz koje si jedinice!

KRISTIJAN: Ušljibrka... Kristijan Ušljibrka... Dvajstreći bataljun motoriziranoga pješaštva... Al, čekaj, čouče, kako ne vidiš da gouno jedno provocira! Ja špija?! Ja koji san osandesetsedme proša srbočetnički kazamat zarad toga šta san piva Vilu Velebita!

MILUTIN: (*Kristijanu*) Jeste, prvo si pevo klerofašističke pesme, a onda si propevo po našim notama! (*Prvome gardisti*) U zatvoru smo ga zavrbovali.

KRISTIJAN: (*podizujući s poda svoju pušku*) Ubit ću ga, oću, Isukrsta mi!

Milutin skače na Kristijana, pokušava mu oteti pušku. Svi prisutni liježu na pod. Dva muškarca, priljubljeni jedan uz drugoga, jagme se za pušku, snažniji Milutin uspijeva izgurati Kristijana do prozora. Puška opali, metak pogađa luster, Anamarija i Vedrana vrište. Mračno je kao u rogu, s prozora dopire stenjanje, nekoliko trenutaka potom čujemo Kristijana i Milutina kako urlaju. Njihovi glasovi nestaju pod prozorom.

PRVI GARDIST: (*paleći baterijsku lampu*) Jebate, neko je pa!

Prvi gardist korača prema prozoru.

ZDENKO: Ko? Ko je pa?

PRVI GARDIST: Oba! Oba su pala!

Zatamnjenje.

5. SLIKA

Dnevni boravak i blagovaonica Čatlakovih. Vedrana, Anamarija i Domina sjede na kauču, grickaju krekeri i gledaju nekakvu meksičku sapunicu. Anamarija više nije u blaženom stanju, Domina još uvijek nosi trorogu kapu, opasač i ordenje. Zavaljen u fotelji, Zdenko čita novine, Boba za stolom popravlja kalorifer.

VEDRANA: Ko će razumit ove muške?! Šupjača jedna, nije mu do kolina, a on se užga samo tako!

ANAMARIJA: Kako, tukac, ne svaća da je njoj samo do toga da Pablu nabije roge?! Kreten!

VEDRANA: Neka je! Ja bi mu isto sve oprostila.

DOMINA: Mali je pjunuti Bepo Sirišćević. Ovako je i on mlija sve u šesnajst na španjolski. Tri godine se tuka u gveri čivile... A šta je bija lip! Drugovi su govorili da je natega i La Pasjonariju... Bidni Bepo. Na nj su pucali i frankisti i fašisti i ustaše i nacisti, dva je rata proša bez friža, a onda onako umrit...

VEDRANA: (*ne skidajući pogled s televizora*) Kako?

DOMINA: Iša je na ribe... Zamanija rukon da će bacit čiket, kad tamo...

ZDENKO: (*nervozno*) Moru li gospoje malo stat kuco?! Tri puta se vraćan na istu rečenicu, nikako dovršit članak!

VEDRANA: Je, je, mi smo krive šta je gospodin iša na kvasinu, pa se triba oznojit da bi razumija šta piše u šonete!

ZDENKO: To ti meni, ka, da san rebambija?

VEDRANA: Ja to tebi da si za ništa! Da šta vridiš, da si muško ka šta nisi, ne bi ti zet popravlja kalorifer. Da nema Bobe, smrzli bi se.

U offu se čuje plač bebe.

ZDENKO: Vidiš, mono, šta si učinila. Probudila si Milu.

VEDRANA: (*hitro se podiže s kauča*) Ajme!

Vedrana odmiče prema izlazu iz dnevnog boravka, Anamarija je ustala, ali još uvijek ne odvaja pogled od televizora.

VEDRANA: (*Anamarija*) Šta čekaš? Mali se zacenija, a...

ANAMARIJA: Sad ću, samo da vidim oće li joj Manuel dat peščurinu.

ZDENKO: (*ustaje iz fotelje*) Ako neće Manuel, ja ću!

Anamarija mu se djetinjasto izbeljila, potom zajedno s Vedranom izlazi iz dnevnog boravka. Zdenko sjeda u fotelju i nastavlja čitati. Nakon nekoliko trenutaka spušta novine i obraća se Bobi.

ZDENKO: Jesi se uspija jutros čut s papon?

BOBA: (*nastavlja petljati oko kalorifera*) Jesan. Puno vas je pozdravija.

ZDENKO: Kako mu je noga?

BOBA: Još je u gipsu, ali ne da se Mića.

ZDENKO: Zvir je on. A kad će u razmjenu, jesu mu šta rekli?

BOBA: Moga bi svaki dan. Jedva čeka. Dopizdilo mu je više slušat Kristijana kako cvili.

ZDENKO: Jo, da mi je to vidit. Jel moš zamislit Kristijana kad ga zaminidu za kojega našega? Oću reć mojega.

BOBA: A isto mi ga je žaj.

ZDENKO: Ma, ko ga jebe, neka krepa u Žitoradi, Svilajncu, kurcu palcu!

Zdenko podiže novine i nastavlja čitati.

Zatamnjenje.

6. SLIKA

Milutin i Kristijan pristižu iz dubine pozornice, oko njih se zelene livada i šuma. Oslanjaju se na štake, jedan ima gips na lijevoj nozi, a drugi na desnoj, dok na drugoj nozi svaki ima po jednu iz para Milutinovih vojničkih čizama što smo ih vidjeli u 1. slici.

MILUTIN: Kako ti se dopada čizma, a?

KRISTIJAN: Dobra je.

MILUTIN: Dobra je, nego šta da je dobra. Znaš ta čizma, moraćeš da mi je čuvaš, mnogo sam vezan za tu čizmu. Očiju mi! Ko najrođenijeg je volim. Znaš (*zastanu*), sećam se, šezdeset šesta, ja vodim vojsku u dom armije u bioskop, baš u ovim čizmama sam bio. I sad, idemo mi preko celog grada, ima, tako, jedno pet kilometara od kasarne do doma armije, i celim putem, pazi, celim putem, gazimo strojaka. Nema, čoveče, mi smo vojska, a ne pičke. Kakav marševski korak, kakvi bakrački, nego... (*podvikne*) Strojevim korakom! Jedan... dva... tri... četiri... Leva... dva... tri... četiri... I tako pet kilometara. E, a znaš šta je pet kilometara nabijanja strojaka. Muda da ti oteknu ko fudbal od toga. Vojska se žali. »Druže stariji vodniče, mislim da sam slomio cevanicu«, kaže jedan, a ja samo viknem: »Tišina u stroju!« I tako mi gazimo, muva se ne čuje... Leva... dva... tri... četiri... Leva... dva... tri... četiri...

Kristijan se nasmiješi.

MILUTIN: Ali, šta se desi... Znaš, kada gaziš strojak, onda moraš da staneš ovako (*uspravi se*), ko sveća, pogled čvrsto u visini očiju i malo ti je problem, znaš, nemaš dobar pregled situacije na terenu, suženo ti je vidno polje, razumeš? A tu na drumu neki radnici popravljali kanalizaciju. Ja to ne vidim. Jebi ga, ne vidim. I tako, gazimo mi... Leva...

dva... tri... četiri... Leva... dva... tri... četiri... kad, odjednom – tres! Šta se desilo? Ja upo u šaht! Upo u šaht i polomio se ko pička. Šaht, onako, oko dva metra, govna do metra im po. E, čoveče, po godine sam ja zaudarao po tim govnama. Nikako da se opereš! Smrdi da ga jebeš. I, evo, baš jutros, dok sam čistio ove naše čizme, reko, daj da vidim, ponjušim onako malo, i znaš šta, još uvek se oseća. Ona govna, trideset godina je malne prošlo, a to se još uvek oseća.

Kristijan s gađenjem pogleda čizmu na nozi. Uto iz daljine se začuju zvuci dragačevskih trubača.

MILUTIN: Jel čuješ?

Kristijan zastaje, napeto osluškuje.

MILUTIN: Trube, Kristijane, trube...

KRISTIЈAN: *(mrzovoljno)* Čujen.

MILUTIN: *(zanesen, hvata Kristijanovu ruku, stavlja je na srce)* Osećaš kako udara, kako bije?

KRISTIЈAN: *(gnjevno poteže ruku iz stiska)* Puščaj ruku, gubo četnička!

MILUTIN: *(i dalje u zanosu, podiže rukav bluze, otkriva dlakavu podlakticu)* Pogledaj, Krle, pogledaj, ruke su mi ko u ježa, svaka dlaka oće da iskoči od miline!

KRISTIЈAN: *(srdito)* Milu li ti majku da ti majku!

MILUTIN: Ko da sam ponovo rođen! *(osvrće se, promatra krajolik, zadržan govori)* A lepoteeee!

Kristijan se zbunjen osvrće.

MILUTIN: Šta ti je Srbija! Ovde, Kristijane, svaka semenka rađa, da pikavac baciš na njivu, izrasla bi voćka. Ajde, priznaj, jel da je lepše od onog vašeg stenja i žbunja?

KRISTIЈAN: Lip je đava šta te drži na životu!

Muzika postaje sve glasnija.

MILUTIN: Znam, znam, trebaće ti malo vremena da se snađeš, da zavoliš ovu zemlju i ljude, ali nemoj da se sekiraš. Dok ne staneš na noge, tebe će tvoj Mića da vodi kroz svet!

Pozornicom odjekuje dragačevska glazba furioznog ritma. Milutin slobodnom rukom (druga je oslonjena na štaku) hvata Kristijana pod mišku, nogama pocupkuje pokušavajući uhvatiti plesni korak. Kristijan se opire, Milutin ne odustaje. Prepletenih ruku – napola se hrvajuć i napola plešući – oni polako odlaze s pozornice. Dok traje ples/naguravanje slušamo sljedeće replike.

MILUTIN: Ajmo, Kristijane, levom pa desnom, levom pa desnom...

KRISTIЈAN: Neću, ni mrtav, odbij, mrš!

MILUTIN: Proplesat ćeš ti Milutinu, oćeš, oćeš... levom pa desnom...

KRISTIЈAN: Na grobu ti plesa dabogda!

MILUTIN: Levom pa desnom...

KRAJ

DAN JE SVE KRAĆI

Ante Lisica

* * *

Kroz jutro
sivilo noćno
samo strah
mokre ptice
dječak s maskom
budi se
prošlost i
samo strah

* * *

Tek postavljeni križ
na dječji grob
tromblon je pogodio
krvoločni četnici
haraju po Vukovaru
prolivena krv
po ulicama tuga i bol
podrumi puni vukovarskog vina
četnici loču prolijevaju
žene i djeca u blato zamotani
umjesto crne odore
blato je to
on je ostao što je bio

Vukovar
Vukovarčani istetovirani modricama
od kundaka čizama pesnica
i ostalih četničkih krvoločnih rekvizita
djeca su zapamtila prvu crnu vukovarsku noć
majke su ostale bez mlijeka
strah ga je oduzeo
djeca sišu krv
bradavice su pomodriale
tragovi tenkovskih gusjenica
vječno su ostali u sjećanju Vukovarčana
djeca sanjaju o zelenom i novom Hrvatskom Vukovaru.

* * *

Stisnute vilice
u šaci puževa kućica
krvavo blijedo lice
psi cvile
ona ga doziva
odjednom se ukoči
prekriven prekrivačem

* * *

Tovar ljubi zemlju
što mu travu rađa
šešir na glavi i
šal oko vrata
nema ključa niti oznake
na staji od mog
prijatelja i rođaka

* * *

Na samaru
snop žita
žuto klasje
ucviljena žena

konistru nosi
šterika je upaljena
u deblu masline
mravi
jedan za drugim
uzdišu za snom

* * *

Saonice same
psi su pocrkali
gole grudi
dim pokriva
miris majčina mlijeka
duboko uzdahne i
zaspi
noge i dalje krvare

* * *

Otpale latice
puteljci posuti žalom
na svakom koraku
nakvašena zemlja
suze i dalje liju
na osušeni znoj
prošlog života

* * *

Dok misli na siromahe
ne osjeća kako ga oganj prži
ispod užarena željeza
s oltara se smiješi
nevidljivi anđeo
slušaju zujanje pčela sa cvijeta
dječak ga je donio pred kip
u vazu stavio
još je jedan došao

s prašnjavim cipelama
skida šešir
klanja se
uzima svetu vodu
prilazi sve bliže raspelu
svi su isti
kao da su istu majku sisali
pale svijeće
u kaležu vino.
TI SI PJESNIK VELIKOGA SRCA
HRVATSKA TE ZOVE
NA TREN
VRATI SE TINE
U VRGORAC ISPOD ŽIRA
SA CRNIM ŠEŠIROM I BUKAROM CRNOGA VINA.

Split, 11. 11. 1991.

* * *

Mekani prstići
provlače se
kroz još živu
sijedu kosu
majčine mekane usne
kao bijeli pamuk
polagano drhte
a na licu suza
pravi svoj put
nema moga tate
na grobu uvelo cvijeće
i ugašena svijeća
kiša pada
i cvijeće je oživilo
suze i dalje teku
kroz napravljeni put
kiša neprestano pada
svijeća se upalila
nema mog tate.

* * *

Ispod krova
popločane kuće
na pragu
stara baka sjedi
sa štapom u ruci
krunicu moli
da kroz borbu
Hrvatsku vojsku
dragi Bog vodi.

17. 01. 1992.

* * *

Priča oblaka
i prašine
sive latice
granu po granu
pustoš uzima
zagađeni zrak
između mene i sna
daleka vječnost
bez puta

* * *

Sluša
digla je glavu
i ubrala
posljednji cvijet
neće niknuti
sunce sija
nikad više
isti cvijet
ubрати neće

* * *

Ja sam sam
kao dah
oko mene
svjetluca zrak

* * *

U noći
sama
bijela voštanica
gori
plamen titra
ruke se tresu
zima u kosti je ušla
kroz kičmu strah prolazi
na kamenu sjedim
mozak polagano mrzne
osjećam dodir
umrlog bora

* * *

Kroz jutro
sivilo noćno
samo strah
mokre ptice
dječak s maskom
budi se
prošlost i
samo strah

* * *

Rana u vilici
izgubljeni zub
krv iz nosa teče
uho puno crnih buha
kavu piju
kraj kamina

zapušteno
opet je krvava košulja
bose noge
po snijegu
ptice ključaju
zgrušanu krv

* * *

Vidi se dijete
pri svjetlu od vatre
pucanj
krv poteče iz oka
vatra se pomalo gasi
bio je mrtav
zatetura u hodu
vukovi nagrnuše
po smjeru vjetra

* * *

Dok reži pas
u kolibi
ranjen gardist
na suhoj travi spava
toplinom svog srca
otapa smrznuti snijeg
crni kos na grani
cvrkutom budi ga iz sna
umorno lane
dahom
majčinu ljubav daje
iz daljine osjeća se
miris baruta.

20. 02. 1992.

* * *

U kamari
krevet stari
na njem mati
mrtva spava
u Škabrnji četnik
kolje ruši pali
ostali su nemoćni i stari
naš je tromblon
crven bijeli plavi
uplakana djeca
oči kao franje
Hrvatska će vojska
srbe da satare
prokleta im srića bila
mati im se u crno zavila.

07. 12. 1991.

* * *

Otpale latice
puteljci posuti žalom
na svakom koraku
nakvašena zemlja
suze se i dalje liju
na osušeni znoj
prošlog života

* * *

U Škabrnji osušene oči
od tuge
na sivom kamenu
ispucanom od sunca i zime
krvlju zapisano
Bog zna
čija je ruka, noga ili
nerođeno dijete
četnička kama učinila je svoje

Bog čuva Hrvatsku vojsku
još malo i bit će slobode.

25. 02. 1992.

* * *

Olovna kiša
miluje dječje lice
majčine suze
proždire plamen
s križa otpada osušena krv
krmača jede ljudska tijela
bez duše
noću vampiri i samo vampiri
barut otima san
u blatu
odrezane ruke
iskopane oči
iščupani jezik
ne može da pjeva
gusta je magla u šumi
prekrila bol u srcu
krava muče za otetim teletom
orlovi traže
još po koju žrtvu
ispod crnog oblaka
na zelenoj travi
doručak je počeo
jedu s užitkom
na pola pečeno ljudsko meso
nema vode da operu krvave ruke.

13. 12. 1991.

TEČAJ ČAROLIJA

Milorad Stojević

Kurva i tat broje zebre u Staroj Baški

V .... & Sebi, dakako

U pretrčavanju Otonovih zdanja
Trčimo kao da nas bura goni mahovini
Na brodicama. Kada još nije istrugana,
I kada još iznad njih ne rade birtije.
(Koje u imenu nemaju jebeno »J«)
Negoli — ti uski puti kojima se prenose
Brevijari među smokve i okoliš. Ne
Upoznavši ga nikada. Zaboga!

Samo mi nemoj reći da je dan bio
Uzaludan. Ta, imali smo bombona
I u bespuću. Ipak, fotografijama
Dokazujemo to gusarsko gnijezdo,
Sinji travanjski snijeg na otoku —
I koju muhu, što se rano probudila.

Tisuću ti puta govorim: *Svuda je
Pakao kuda te dovodim, pa makar
Jedan tat i jedna kurva brojali zebre
Tamo gdje ih pretrčavaju Digići,
Žedni od poslanja pod dimom i pekom.*

Jedanput, a ti to nećeš zaboraviti,
Ovdje neće biti patuljaka i francuske
Salate. Zabranit ću im stope. Po
Kojima hodasmo kao da smo živi.
A oni ih broje.

Broje li ih?

Nakon kraćega boravka u Lichtensteinu

Nakon kraćeg boravka u Lihtensteinu
Razmišljam o borovim iglicama u svibnju.
Na vrhu su bjelije i bjelje, dok im kunja
Grana kojoj su svršetak i početak. Pak tako
Pretražuju simbole u kojima ih nema, jer oni,
Ti vršci vraški kompliciraju stvar. Recimo
Početak ili kraj svibnja, o čemu će ostali
Više. Ovisno o vremenu i prostoru u
Hrvatskim časopisima

Oh, Lihtenstein, Lihtenstein! U prodavaonici
Šećera srčemo taj med od iglica na vršcima
Borovih grančica.

Oni koloriraju rajске tuge,
Što se javljaju početkom milenija u kojemu
Stanuju krupjei i bijeli očnjaci na tržnici
Živadi.

Velim vam, hodajte brže. Do vrha će nas
Zateći mrak, bez obzira na to što snijeg
Iskri ispod pancERICA.

Jer, ovo je, oh, oh,
Lihtenstein. Sav u spodobi vragova i
Malih količina komedija, što ih, dovraga,
Ostavismo u koferu planinske sobe. A ona,
Pak, otvoreno guta sve naše prizore. Sve
One do kojih nam je nekada bilo stalo,
A tek ih sada primjećujemo kako ulaze
U stvarnost poput sotonskih pragova.

Rasprodaja klofera

Dok su bili mali trčkarali su nam
Oko guzica. Nalik pčelicama iz
Slikovnica. Gombali se u prizemlju,
Tratili nam vrijeme, napokon.

Međutim, sada je drugačije: vrazi
Peku janjce za Uskrs. Ne vadeći im
Ni utrobu, niti im oderaše kože.

Locirajući mjesto gdje se nalaze, mislim
Da postupam pametno; silazim u njih.
Kupujući splačine umjesto sandala, što
Su mi ih, dosad, pokrivala haljine. Prljave
Od mlijeka.

Iako je ponekad teško krotiti
Pastuhe u trenutku kada preskaču ogradu.

Napisao sam to više puta da se pamti barem
U one dane kada budem izvan svega. To jest
Mrtav. Iz sotonskih pokoljenja i prisnih odnosa
S prvim pijedestalima koji mi se nađu
Na putu.

Kako je to i običaj u burzovnim izvješćima.

Pojettica & Falinghe

Roblje je slučajno izabrano za
Ovu pjesmu. Naime, ono je potrebuje.

*Kao zemlja kišu
Etc.*

Reći, ipak, treba o roblju. Kada se
Tržnice zatvore a Preverta sasijeku
U komade, otvaramo dućan. Bit će
U kutku koji se ne vidi, u vlagama
Što paraju mjesec. U vražjemu kutku.

Kao što jednom napisah, stvari prolaze
Mimo nas, jer nisu vješte. Štiti ih
Poetika i falinge, kao u javnim kuhinjama.
O kojima, naime, i pripovijedam s
Epskim zanosom u sijedoj bradi.

Valjalo mi je nešto o tome reći, bez
Obzira na to što o tome rekla moja
Draga Gwendoline. Sva u sjaju kada
Pije jutarnju rosu iz mene.

Kostimirano samo, prosim

Iza, ili *poslije*, te užasne večere,
Kanih kupiti kekse i mlijeko, jer
Mačke su Mačke. Proizvod našega
Ludila. Konteksti mraka i fobija,
Ljubavi, na kraju krajeva.

Daklem, *kanih kupiti kekse i mlijeko*.
Valja tome razlog u koji piljimo, ali
Ga ne možemo razaznati. Slutiti.
Da, rekoh, kupujem kekse i mlijeko.
Jer, lirske su pjesme lirske. Bez
Ostataka, jer mačke ama baš sve pojedu.

Ujutro, pak, pomislih: *Sve je to prived,*
Sve je to san. Kako se i nalaže razmišljati
Svakome provincijalnome pjesniku, kojima
Trenutno ne mogu locirati mjesto bivanja.
No, oni, bez dvojbe, postoje. Barem kao
Mravi na prosutom pekmezu na stolu, Bar-
Em kao visoka stijena u koju piljim dok
Jedem knedle sa šljivama, uopće ne
Misleći na Čehe i njihove filmove.

Zapravo, kada pomislim na svoje stvaralaštvo —
Nedostaju oni golubovi, eksponati i
Kupovi. Ipak, vjerujem da ćemo ih u idućoj
Arheološkoj ekspediciji svakako pronaći. Ili

U komadićima, za rekonstrukciju, ili cijele —
Bez komentara i ostalih povijesnih pošalica.

*Iza, ili poslije, te užasne večere,
Kanih kupiti kekse i mlijeko, jer
Mačke su Mačke. Proizvod našega
Ludila. Konteksti mraka i fobija,
Ljubavi, na kraju krajeva.*

Na kraju krajeva, i refreni su ono što
Ulazi u čovjeka, a da toga nije svjestan,
Ama ni ovoliko koliko vam pokazujem.
A to je za edukaciju dostatno. Barem
Iz početka. *Ispočetka*, rekoh odlučno
Uz dobar crnjak iz pasivnih hrvatskih
Krajeva izvan Republike i Svijeta.

Kloniram pastušicu

Oprezan moram biti. Sit i s naočalama
Za noć. Pastusi nanjuše one s kojima
Šapuću na filmu. A ja jesam film.

Perforiram njene grudi, trbuh i cijelu
Dušu, koju posebno spremam u lanenu
Vreću.

Ne misleći da je to sve u životu, parodiram
Joj tijelo. Ono koje pamtite kao zalog
Vaše mašte. Ali, vi je nemate! Pa makar
Me ubili u tijeku predstave.

Svakako, iza
Sebe pokupite kokice koje ste prosuli na
Moju ispaćenu dušu. Jer, iduća je premijera
Namijenjena upravo njoj. I samo Njojzi. Bez
Zabrana i lakoga oružja.

Toliko o tome. Idemo
Dalje i dalje. Tamo gdje ono Nešto nekoga
Guta.

Mađarski rapsodi tancaju na listu

Ona je potvrđena i stalna, ona je ponovljena.
Kao fini cigaretni papir iz riječke *Hartere*.

Veže se i za pruća, za Leopardijevu žuk(v)u. Tko
Će ga znati laje li kao pas ili tigar. Kao davež.
I hoće li biti *svjedokom vremena* u kojemu
Ne stanuje često.

Već je priroda tako odredila
Pitanja stvari Duše. Budući da Lichtenstein
Više nije Lichtenstein. Jer sve više podsjeća
Na San Marino i one utrke gdje redovito
Pobjeđuju Nijemci. Onda kada mađarski
Rapsodi tancaju na listu.

Ukroćeni u nošnje i
Namet, koji je veći od povratne karte.

Ako smijem

Primijetiti, bez imalo oporosti i tuge u glasu.
Vjerojatno se sa mnom nešto događa. Neka priča
Ili što slično, Koje putuje u Prazno, kako su mi
Sugerirali egzistencijalisti. Ono nešto što ih je
Ostalo živo na buvljoj pijaci i kojima darovah
Odišla za Prvu Pričest.

Bijahu to strašni dani, potresni i slijepi. I tada
Shvatih poruke većine Kategorija, pa ih ja stavih
U kutijicu s iglama i pletivom. Neka se nađu
Za prikrpu, ako ta riječ još postoji u hrvat-
Skome jeziku.

Karakteristično ludilo

Laureati luduju pod šatorima. To su
Oni šatori koji su dočekivali Turke & Bratiju.
Vrlo sofisticirani, sluge dodaju toke,
Uniform za ispis. Hoteći se domoći
Paleži.

*Beležeci sve detalje u kojima bivstvovaše
Pređašnji i Poslednji. Kako bi to dobro
Rek'o doskorašnji Heroj. Jer, kako već rekoh,
Laureati luduju pod šatorima.*

Oni su zima.

Pakao opuštanja.

Oni su klasici bez proteza,

Bez nogu i noktiju. Kite se zato što su
Varljivi, ali ja ih ipak volim. Volim
Njihove šatore, televiziju u boji, čizme
Od mramora i meda, saće od čelika i soli.

*Sve je ljubav, rekla bi moja pobožna
Pobočnica, koju, onako stasitu, nacрта
Nitko drugi do komornik Ive iz Česmice.
Na samrti. Na žalost i tugu.*

E, sada prevedite pjesmu da je razumije
Svaki Hrvat. O Ostalima da i ne govorimo.
Oni su izvan Svijeta i Vremena.

Krčmarski guru plače. Kao kiša plače.

Kani li me svratiti u sušu kao prosjak ili
Prorok? Nisam siguran u sudbinu, iako ona
Pleše na ledu. Ispisana vatrom i lošim stihovima.

Poslije se povuče. Hlapi i rida, jer je usud, jer je
Kap. Iz one poznate pjesme o Mijeni i Meni.
Njegove su pjesme tlapnja od koje živimo, jer
Smo mi njegovo Sunce, koje pohodi ove lijepe
Obale. Ono je, naime, Kanon koji vapi
Za pàstišom. Krparijom, kako bi rekao moj
Pokojni otac.

A vatre niotkuda. Tek prah iz katakomba. A i
To je nešto što shvaća stvarnost iz helikoptera
NATO snaga na nosaču zapakiranom na
Rivi Boduli, točno ispred pogleda Zorana
Kompanjeta, koji više ne pije žestoka pića.

Konteksti su, naime, suludi, ali ih moj brižni
Kompjutor valja zabilježiti kao riječi za
Vječnost.

Gibelini se podsmjehuju s terase

Štoviše, haraju padinama uz Po. Kljaštare
Situacije, ubiru proviziju na autorska prava,
Koja, onako zaključana, prinose žrtvu
Oleandrima i glicinijama u betonskim
Posudama. Zamislite, dok Po pada, Pad
Po koji put ušće čini ulištem, ulaštenim za
Fijumane i Kirce.

*Riješi se pakla, velim Mu: Nije
Na Tebi da hraniš Pakost.*

Valjanost učinka
Previše Te pazi. *Previše*, rekoh. Misleći kako
Pozicija na balkonu miriše na skorbu smrt.
Ali — moju.

Vjerojatno da komarci i prljave plahte prizor
Obasjavaju drugačije. Ali, tko to vidi, molim
Vas lijepo?

Etiologijska škvadra

rekoh sebi. Ne bez osnove, koja je bliža
Sonetima, negoli sonatama. Ali, vrijeme, bje
Takvo. Više sotonsko, gdjekad u tropima, a
Kadšto u špadama. Vjerujući u sustav
Povremenosti i sna, letimice gledano, parole
Nas prokazuju kao zečeve i njihove majke.

Nitko ne vjeruje u pokuse, nitko ne vjeruje u
Kuniće. Kao loša priča, kao puka noć, koju
Čitamo jer je literatura, jer je brežuljak u snu.
Napokon, ako ćemo pravo, katkada slutim i

Čiste prizore koji odašilju bešumnost i snagu.
No, vrlo je to rijetko, vrlo nepostojano, pa
I ne mogu o tome svjedočiti.

Ne mogu ništa znati,
Pratiti Paveseove udane žene iz *Tolleranze*, gdje
Između ostaloga kaže:
*Quando torna la sera, riprende la pogia
scoppiettante sui molti bracieri. Le spose,
ventilando i carboni, dànno occhiate alla casa
annerita a alla fonte deserta.*

Međutim, nitko ne vjeruje u pokuse, nitko
Ne prati literaturu koja govori o svemu
U nama. Ako nismo patetični, i ako je *cover* o. k.

A on je o. k.

Recikliranje moje prijateljice

Ona je čista Smrt. Amanet & Ostalo. Vrlo.
To me užasava vaše duše, koja je blijeda
I izaziva strah u šetnji. Strah bilo koje vrste.

Krojim divove. Ali to je lako. Oni padaju kao
Jesenski listovi. Vražji traže frišku travu. Zato i jesu
Iz legende.

Jesu iz Spjeva. Jesu iz Svega. Moj ih
Kompjutor može samo identificirati. On je,
Moj kompjutor, samac s vražjim premisama, što
Ih logičari čekaju kao zamku. Kao Anikina vremena.

I sada, naglo, u sve to upada ona. Ni kriva ni
Dužna. Plava i sa zelenim naočalama. O svemu
Ostalome valja pratiti talijansku literaturu, ako je
Još prevode na vejotski jezik i barbare preko puta.

Međutim, ni to nije lako, a kladim se da mi
Vjeruje.

Moja Prijateljica Smrt

(nastavak priče)

Nježna je Ona. Sastavlja i Strukturu. Tuče se
S Njome.

Vakalj je vakalj, ako hrvatski čitatelji znaju
Što *Vakalj* jest. Upućujem ih na rječnike.

Zidaru su tu
Dosta bitni, dok ne skuže moje oči i bol pisanja. Tako
Se, naime, izravnavam sa slavnima u hrvatskoj poeziji.
Svi su oni slijepi, kljasti, Narcisi i Slični, i teško je
Natjecati se s njima. Oni su Nepovratni. S vratovima
I vratinom kao zalogom dobra soneta.

Tko ih sablažnjava,
Ili im tare dušu. Tko ih piči po ledini. Iz pjesništva
Ili iz seoske pričuve.

Vraćajući se iz Rima, opazih oblake
Nalik sladoledu. Ne, *to nije moguće*, rekoh svojoj Prijateljici,
Što ona uzme kao ozbiljnu priču moje duše. Što ona,
Moja duša nikada nije ni prije ni poslije zaslužila.

Latih se stoga losanđeleskih priča iz 50-ih. Pak je sve
Podsjećalo na stvarnost.

Da, ali, Ona je bila sva od leda, od kostrijeti i finih kolačića,
Nosića prćava i laganih stegna, o čemu i danas taji
Pojezija horvatska u pet i pedeset stoljeća. Jerbo,
Te haljine na ledu imadoše šarm luksuza i opscenosti.
A gačice b'jahu preslika Svemira, po čemu i
Einstein napravi ono čudo od statična svemira.
I ne sluteći svoju propast, koju mu namjesti
Ta svećenička dama.

Htjedoh, zapravo, reći, kako bi đaci upamtili:
*Vile ne donose konačne zaključke. One su smještene
Tamo gdje i mi. U pustopoljine, močvare i
Ostala nebesa. Ne znajući tajnu šume, gdje se
Skrivaju Skribomani, koji ištu ilinščak i
Izdavače. Skromni, kako ih i mater nauči na
Samrti.*

Mislim da je didaktika jedina znanost koju ne
Valja dokinuti. Jer, didaktika je aškenazi, a
Mi smo sefardi. Kako bili tako i ostali. Prljavi
Postolari zaljubljeni u plave Židovke.

Znam. Mislite da lažem, da vas vodim
K piću i ostalim strastima neposluha. Ne,
Ja klatarim po vašoj duši, koju ne prepoznajete
Zbog patetike i sitnih nostalgija. Što je već
Davno utvrđeno u rijetkim kritičkim osvrtima
Suvremenika i pritajenih poklonika polaroida.
Refren će ipak reći sve umjesto mene. On
Oprilike glasi ovako, s malim korekcijama:

*Mislim da je didaktika jedina znanost koju ne
Valja dokinuti. Jer, didaktika je aškenazi, a
Mi smo sefardi. Kako bili tako i ostali. Prljavi
Postolari zaljubljeni u plave Židovke.*

Dobri moj naslov sluša koračnicu s krova

Kolaboriram s jednostavnim poetikama. Služi im
Na čast, truleći kao čestica Ničega. Ili smo jednako strasni.
Povučeni u postaje.

Kobre su se obojile u plavo.

Kite se perjem kokoši i stida, ako ne bi bilo preapstrak-
Tno za koju od hrvatskih pjesničkih generacija. Što žive
Od knjiga moga frenda s *Teorije*.

Jer, drugi ne imahu muda

Za to što on pogriješi.

Misleći kako Narcisi
Spavaju samo u njemu.

Tako, dakako, nastaje hrvatska lirska pjesma. Pretočena
Iz kapi u slap, iz slapa u korugvu i ostalo što prelazi
U zdanja.

Pomalo i shvaćam te luterane od kojih redovito
Kupujem knjige. Na otplatu i ostalo, kako već to davno
Opjeva jedan živi pjesnik.

Lako je lamentirati pod lumbrelom, ali kada kiša
 Prestane, što će te s onim drvom, koje nije za ogrjev,
 Neg za poeziju. *Kako tada, tako i sada*, rekla bi
 Usmena poezija po Heineovoj predaji u lošem prijevodu.

Janjeći kotleti skakuću po trim-stazi

Nisam imao namjere trčati. Ta ja imam više od
 Pola stoljeća. Toliko sam bedara izljubio da ih
 Se sada mogu na miru sjećati, u žbunju uz obalu,
 Gdje konji pasu i prizivaju sjetu.

Zamislite, konji uz

Obalu. I u mraku vas plaše, kada ste goli i nemoćni.
 Oprava vas čini snažnim i teškim, a konji vas, gole,
 Razaraju.

Paraju vam lica što biste ih imali darovati.
 Raspršuju iluzije, koje žive na gromači ispod Otonove
 Smokve. Dobro je on to jedanput rekao: *Traži pejzaž
 Koji Ti neće nauditi. U njemu ćeš biti sretan.* Doduše,
 Nikada mi ga nije pokazao. Ne zato što ga je tajio,
 Negoli zato što je znao da znam gdje je on.

Pejzaž,

Svakako. Oton nikako.

Transcendiram polutke iz sitna grudnjaka

To je to što ostavljam opustošenoj duši. Rivam je
 U prikrajak. Zadovoljan kako postoji u mirisima.
 Koji su iščezli.

Veći od opsega koji je lamatao mojim
 Podrijetlom, ako me možete shvatiti.

Čak i objasniti
 Onu rivu bez čuna.

Gdje su konkubine spremale
 Prevrat i slične spačke nalik Sredozemlju.

Jesu li sada slične?, pita cijela hrvatska poezija. Ne Bojeći se forme svojega nestajanja, kako i rekoh Jednom prigodom u salezijanaca koji pijahu vrući Whisky, koji časne nazvahu whiskey. Na moju veliku Sramotu.

Konkubine, naime, vraćaju prevrat u područje spačke, A salezijanci krote čeljad pred vratima. Bojeći se Posla koji bi imao ostaviti trag u sjeni bunara.

Milo moje, ja te prosim, iako tvoja Uzvišenost Naliči kiču još od braće Carracci do današnjih dana. No, tvoja rezidencijalna pozicija priziva moje Niske udarce i visoke strasti. Nešto slično Onome kada je Lao Ce otišao u emigraciju, a Ministar kulture DDR-a o tome napisao Pjesmu.

Vrlo je vjerojatno da siroti Milorad Stojević Postaje žigolo svih zora, što su umakle umjetnicima. Pače, i onima koji su *takvima* i u Ministarstvu Potvrđeni, pečatom i svime onime što ti ja Svakodnevno dajem za muzej uspomena i straha.

Bloomsday (16. VI. 1904. Joyceov prvi spoj s Normom Barnacle, kasnijom suprugom). To jest Bloomsday u Ugrinima 17.

Rekoh ja Paradi, sasvim pribran i nezatečen: *Vaše Je vijeće Pastorak Datuma. Vijeće je Vaše Približan Sud. Posuda od porculana i niti katastrofe. Nećemo dugo, Nećemo. Smrt nas čeka ispod prozora. Kao i za svake fešte.*

Ali, evo ti ga na! Groblja nam mirišu po koži vepa. Skidaju mu halje. Valjaju se po iznutrici. Ako je bio dobro Zaklan.

Kako je i zapisano za datum, za kace sa solju. Uvje-
Reni da bičujemo vrijeme. Bez prestanka.

Nešto poslije rekoh samome Sebi: *Varati je opako!*

*Arundhati roy — God of small things
(Bog malih stvari)*

Držimo ga u džepu košulje. One koja je
Karirana i spremna za put u planine. A put u planine
Je lak. Sinj je on, i njegova je nakana krvava.
Zato je i shvaćamo radno. Posleno za sva
Vremena.

Koja kruže oko nogavica hrčaka i celofana
Keksa. Koji su prepečeni na kaljevim pećima. Ako
Su usput i na našim mjestima, što ih želimo naći. Pošto-
-Poto. Jer, sva su pitanja u tome. Ako ih ne shvatimo
kao putokaze.

Divokoze i jarci tuku se oko čeljadi. Mršte se
Spasavajući lavinu od nakaza u kacama. Sinji su oni,
I njihova je nakana krvava. Ako ih ne shvatimo kao
Putokaze.

Mali mrtvaci leže na knjigama

Prazni su oni — vjerujte mi. Kao baloni,
Ili svinjski mjehuri. Iznutrice & Ostalo. Nema
Noći koja ih pokriva. Ona koja sužava svijest. I
Bdi nad našim cipelama. Varljivija od kanona
Je ta Cipela.

Kad bi se nad svime mogle sklopiti oči, oni bi
Nas pasli kao štakori, kao psi koji jedu štakore,
Kao lavovi koji jedu pse, kao zvijeri koje jedu
Lavove. Zato što su lavovi jestivi i čisti. Poslije
Svakoga streljiva. Čovjeka koji mu tare krzno,
Lažno ili pravo. Svako je streljivo zvijer. Oni
Smo mi, ma kako to dokumentarno izgledalo.

A one, te male knjige, u pustinji su drago-
Cijene. Jednako kao i žigice. Jednako plaše
Snijeg i kojote. I ja sam s time zadovoljan.

Nikada kao prije, ako se ne pročitaju one
Stranice s Vrha i s Dna. Zdna.

One se rađaju u krvi i snu, neoprane. Gdjekada
Umivene vodom ili spermom. Kadšto mišljah
O njima. Čistima i spremnima da poštuju
Vlastitu krv.

Teško je, naime, imati kapi za Sve.
Teško je pisati male knjige na kraju snage.
Valjda su poruke očite, pa neka se njima hrane
I te male knjige i te male žigice, što ih, evo,
Prije dva dana kupih od One Što Zaspala U Literaturi.

Stara zmija vježba komplikacije kataklizme

Nakon svega što sam proživio u Palestini,
Mislim da je Svemir papirnata kutija. Da je
Onaj Francuski Arap, pokopan na starinski
Kršćanski način, mala pčela na obali granice.
Gdje se barutnim prahom i groždicama
Zalijejavaju suze.

Taj, recimo, uzima prašinu
Za svoju počast. Onu istu, koja mi ulazi u oči,
Jer nisam pčela, jer nisam kršćanski Arap. Ja
Sam naprosto Frangijski, koji je istrunuo prije
Ove moje pjesme. Jer, on je više vjerovao
Pištolju sa 14 metaka.

Kako li mu jutro izgledaju,
Kako li mu dani prolaze. Ispod križa, dok
Ja lutam Pustinjom, koja me ne prihvaća. Nakon
Svega što sam prošao u Palestini. Kutiji koja
Spava.

A lašte je jezicima i lojem. I što ja sada mogu biti
Negoli prorok.

Sva je sreća da mi osta ona bačva
Puna slanih riba. O vinu će se pobrinuti evanđelisti
I čeljad željna programiranih rana na nekoj od
Satelitskih stanica.

Ali to o pčelama nije bezazleno.
 Ta Kutija iz koje izlaze čisti su simboli. Gotovo
 Teorijska paranoja. A Ja tu ne mogu ništa. Davno
 Sam vam rekao da ne slušate proroke poput Mene.
 Uostalom, čeka Me i druga emisija na tv-u i druga
 Emanacija, koja će, čini mi se, projicirati prostor
 U njegovim stvarnim granicama, ako Gospodin
 Bude bez Nas.

Vidite li kako se religijske pjesme
 Pišu strasno, bez onih amfora i palestinskih pastira,
 Među kojima, kada bijah, zapalih i onaj najvažniji
 Svitak.

Nerc. Uvijek nerc. Gdjekad Nerz, kadšto Nörz.

Ljudi moji, boravim u vama kao propali stih.
 Te životinje koje ubih, vazda bijahu
 S onim što imahu imati.

Likovno gledano,
 Te suhe dlake su dojmjljive.
 One se linjaju
 Ako mi želimo da tako bude u našem privatnome
 Zrcalu, koje puštamo da bježi u propast. Lahko,
 I bez okvira.

Joj, sudbine su pakosne. Vraćaju
 Vrećice s pola psihe.
 I naravima što sklone su
 Biti golublje jaje, ako me možete razumjeti
 Na putu između Lukova i Kalca. Mitoloških mjesta
 Gdje se prosuše propasti i pakosti.

Te životinje koje ubih, vazda bijahu
 S onim što imahu imati.

Likovno gledano,
 Uvijek b'jaše taj jebeni magnum 357, *Rossi*
 Iz Brazila. Na kratke ture i bez udara na pejzaže.
 Vjerujući u Cijev pratih svemirsko Gibanje
 I ubojite pjesme, što ih kroz gromove širi
 Kaskavi pijesak.

Listajući stranice koje davno
 B`jahu napisane kao listići za poputbinu. i
 Ostale prigode, koje znače više od naših života
 I kratkih postupaka o kojima on može imati snagu
 Listajuće stranice koje davno ...

Yes, pomislih. Bez dvojbe i ostalih sjećanja, koja
 Me umaraju.

Jakobinci napuštaju teren

Nisam mislio da je to tako jednostavno. Stvari
 Se ponekad(a) šire. Uglavnom pristaju na šutnju.
 Što je Naprava za sva vremena. Govorim, naime, iz
 Svoga iskustva i životne radosti, što me obuzima
 Pri pomisli na sâm problem.

Valjalo bi valjano čitati volterijance, jer kadiše li
 Oni Kadiš, dok su Mene obrezivali. Ne. Gospodo!
 Oni su pili crno rujno vino, usto i klasiku poezije,
 Ako je ona živjela na onaj način kao moj penis.

Zamotan u gazu i kolorite krvi. Ponegda mi
 Se događalo da mi to rade izbornim listićima,
 Ali ja nikada nisam pristajao doli za jakobince.
 Oni, bez obzira što su mrtvi, mrzili su Židove
 Do dna duše. A to je, nekako, i poruka ove pjesme,
 Koja će, svakako, iz pragmatičnih razloga, biti
 Prevedena u Izraelu.

Ali, naplatit ću je gadno
 U prvom kibucu koji proizvodi blitvu.

Wild swans (Divlji labudi)

Koji starac kaže da je more sinje. Koji?
 Liz, Ti mi pratiš dušu. Krvavu i smeđu.
 Činiš od nje narav, koju ne poznaju svaća u plićaku.

Liz, Ti si lopovica, Ti si neuspio padež. Živiš
Od književnosti i lutanja, a to je najgore što
Ti se može dogoditi s mojim pisanjem. Liz,
Potječeš li iz prošloga stoljeća, što ga nazvasmo
Imenom Tvojim? Nalikuješ precima, zato
Nisi originalna. Ti, zapravo, nisi ništa do liz!

Vraćajući Te u kuvertu znaš što se sve zbiva
S njenim gornjim dijelom. Ližem ga. Liz!
Bahato i mahnito. Kao braća koja posjeduju Isto.
Ili Slično. Budući da je oboje zaboravljeno,
Zakopano u pećine bribirske Montane. Znači,
Ti labudi divlji određivat će vjetrove i svu onu snagu
Koju ne posjedujemo kao stvarnost.

Apokalipsna slika svjedoka nevolje

Lažeš o svemu Proroče! Dužan si mi Priču!
Lako je anđelima. Prate te i bez nogu i bez
Duše. Čak i kada laju ti ih ne čuješ u kavezima.
Boraveći u njima, anđelima, misliš da si u demonu,
Koji te, zavazda, drži toplim i hladnim. Ali ti ne priča
Priče o pastusima koji se troše za doručak.

Zavadio te s njima, dok su njištali u močvarama.

Klotilde su paraziti i ne razumiju sve na ovome
Svijetu.

Ne prate uspuhane sapi, ni slinu
Na đemovima.

Ni muda koja otpadaju, jer ih pijavice
Izgrizu na početku dana.

Najgore je to što je
Sve prekriveno tišinom, kao dekom koja se
Raspada negdje u laguni, točnije jezeru.

Kolibrići izlaze iz

Očiju poslije otrovnih leptira, kada pastusima
 Glava već bude izjedena iznutra i kada je se sjeti
 Onaj Finac što uživaše kada smrzavaju na prijelasku
 Dana u noć, pak liče skulpturama u kojima on
 Uživa.

Tako *Kaputt* nije kaput negoli predvečerna
 Oprava, što sjaji svojim sjevernim dlakama.
 Tako bi, barem, trebalo biti.

Bez ostatka i prijetnji

Literaturom, koja se moći u našim čajevima s rumom.

Epimenid [(v. u grč. mitovima) kome je poslije smrti pronađena
 slovima išarana koža. Spavao je 57 godina]. Naslov bi, onda, ove
 pjesme glasio ovako: *Epidemid mi liječi psorijazu novim postupkom*

Djevojačka krv slijeva se u moja pluća. Kruži
 Oko njih kao preplašena žaba. Njuši ih i tare, jer
 Je okov sviju bratstava.

Ne želim polemizirati

Epigramima i ostalim slastima slatke antike. Palatini
 Neka se bave time. Neka u moje ime ruše arkade i
 Sunčane satove u ribarnicama. Posao je težak. Ne
 Zaboravimo što su nam sve dale parade i lovoru iz sjene.

Veže li vas što za pseću kožu, za iznutrice i prosuto
 Perje? Puno prašine i malih podvala na mitnicama.
 Ipak, boraveći u toj koži, sklonili su papiruse iz
 Pećina, učinili ih prostranim za umotavanje riba.
 Njihovih ljustaka, što ih nasljedih, iako nisam ono
 Čedo koje me je htjelo utrapiti svojoj majci za
 Oproštaj.

Epidemid trenutno naziva telefonom Kavafia,
 Pedera Ondašnjega,

Ali nisam siguran u ishod razgovora.
 Između Atene i

Aleksandrije slabe su veze, a i one bale sijena na brodovima
 Ponajčešće zalutaju u nepoznato, ili se izgube negdje već

Kod Malte. I tako nitko ne vodi brigu o našim
Skrivenim pismima u njima. kao da u njima nema niti
Jedne dobre alkejske ili safičke strofe.

Nije to dobro,

Moj kapetane, rekoh nekome mladiću, koji se penjao
U brodsku košaru, ne razmišljajući o Epidemidu. Koji
Je sigurno čekao moj odgovor.

Reći ću vam iskreno:

To mi se dogodilo prvi put.

Rabelais je rebel iz revolverblata

Mi smo, naime, sve zapustili. I sitno i krupno.
Čak nam se i arare iz križaljke smiju. Štoviše i
Ika i ak.

I tko će nam, molim vas, zamijeniti
Tu silnu tugu u sobama za sekiranje. Tko će
Nam štancati pjesme prije koncerata starog rocka.
Recite. Izjasnite se dok smo u šumi koja je
Prohodna na mnogim mjestima uz rijeku.

More

Više i ne sanjamo. More je Rabelais u košarici
Za smeće. U kružićima za uši. Paradoksima što
Nas vežu za papuče i kućne ogrtače. Negdje u
Sjeniku koji ne pokriva ni pola stoke.

Rable je pohabao svoju žutu dušu ne mijenjajući
Kadiše za funte i pribore za uvijanje *pajkelesa*. Zato,
Razgovarati s njim isto je kao da čitate *Maksa Havelaara*
O Božiću ili pod mostom na Rječini.

Nikada me

Niste slušali o tim Holanđanima, a sada vam se vraća.
I neka vam je dobro.

I neka vam je dobro.

Tobože, treba se vezati za slabo uže, nejake konope.
A sve ostalo pustiti slijedu.
Rekavši mnogo toga negoli bih smio.

Razmišljanja o katakombama i Vesni

K vragu! Sve je već sazidano, osim postamenta
Ispod krovnih greda. Malo su ukoso, ali su
Krovne.

Škriplju saća osâ što se bude vrlo rano.
Ujutro. Ili kada na prsima, koje liče na landranje
Povijesnom avangardom, o čemu ću se na vrijeme
Očitovati, kako to uvijek i činim, bez obzira na
Onaj led što ga zaprosih kao ženu kojoj oči
Škripe po cijeli dan.

Mislite li da je to šaljivo?

Kolike li prirodnosti u tome činu! Koliko li
Samo svetaca sudjeluje u tome, kao da daruju porcije
Nevažnih stvari. Onih koje strpasmu naprečac
U torbu za laka sjećanja. Ili za sâm pakao u kojem
Jezik prebiva tek kao sjećanje na kaskade.

On je rabljen do pola puta. Poslije ga ostavismo
U cipeli za onoga sveca koji ulazi i bez prozora.

Katakombe su u svemu tek zato da daju odjeke,
Da ih šire u onoj mjeri u kojima oni ostaju na
Zidovima kao slike. *Neka ti odjeci budu slike,*
Kazah ne bez stanovita razočaranja škorpionjama
Koje su gutale moj vlažni zrak.
Iz pluća. Što sam i zapisao, ponešto na kamenu,
A ponešto na vlastitoj koži.

Pokušajte, naime, pisati na vlastitoj koži. Tu nema
Pravila poetike. Nema vlage koja vam puni
Lakrimarije. Prazni ste bez odjeka koje su slike.
Lativši se pera koje me nosi. Nosi li me?

Hilijazam dokida vidljivu stvarnost

Sve to osluškujem kao car, poput palme iznad klupe,
Kuju ono, vidi vraga, zasadismo tek u lipnju. Iako
Lako je Laponcima, Oni siju žetvu.

Dolari mi pršte u facu.
Loše je za naša pisma da vladamo porukama.
Iako ih nitko neće iščitati kao onaj vrag iz pisma prvoga.

Vjerujući soluciji da rad umara i da poslije toga
Slijedi Smrt. Valja nam se klatiti do iznemoglosti.
Jer smo Slaba Bića, viša od lakomosti koja
Pribire kostrijeti i legende. Onima što im se
Divismo u djetinjstvu, a poslije od njih stvarasmo
Comicks-blues u kasne sate.

Lijepo je slušati Eddiea Clearwatera, koji pliva u
Plivi i *Plivi*, jer on je slijepa smrt, on je Nitko i Ništa.
Jer hilijizam dokida vidljivu stvarnost.

Ona je mrtva.
Barem što se mene tiče. A tako je bilo i prije.

Landranje povijesnom avangardom

Htjedoh reći
Da psi više ne lutaju tragom,
Negoli govnama na zasjencima.

Kada ono rekoh poznate riječi o sreći
Ti su psi lajali. Lajali su, da im Mater.
Da im pojedena večera iz svih filmova.
Da im psi laju na nju.

Koja je voljena,
Kao sram svih sramova, kao patetika ove
Pjesme, što se slijeva kroz prizmu kanali-
Zacije u Parizu, ili negdje drugdje
Gdje stane taj prokleti vlak.

Jer on je moja osobna legenda, ma kako
Vi znali rutu koju on ne prelazi.

Ni za što. Ni zbog čega, uhvatimo se
Onoga fikusa koji nas vodi zemlji, bez
Razmišljanja.

Otiranje suze

Bravo svim tim stanjima. Bravo pomastima,
 Koje nas dovedoše do pusta otoka! Ježite li se
 Zbog imaginarnih zupčanika na trajektu? Nisam
 Siguran u snagu priče. Tanka mi je. Sita
 Pakosti i Svile. Kako je i zamisli Milorad
 Stojević.

Kokoti su hladni, a vrapci prepečeni. Uzalud
 Tražeći plastove i kapetane.

Suze brišem kao da sam
 Iz španjolske poezije. A ja samo kanim vidjeti
 Mjesečev pejzaž i spasiti plavi mali *Twingo* nalik
 Dupinu. I ostalim zvijerima koje nas naglo napustiše,
 Kako potone proročica, puna čarbina i suza, što
 Ih otiramo kod kapetana kao zadnji prosjaci iz zime ...

A zima je, bože, vražja i ne napušta nas ni u jednoj
 Luci. Zato i kanih napustiti taj brod, prije negoli nas
 Raspu po Gangesu.

Uhodavanje duše, s dopuštenjem

Vele: *Hodati s Dušom nije narodni običaj.*
 Narasti u vrsti. Šibaj povjesnice. Kolaj
 Po izborima, koji te uzimaju za dobro. Dobro
 Je paket pruća što ti ga dajem za rođendan.

Svakako da pseće sline tište početke pjesme.
 Kljucaju na kapije, kljucaju na kaplje. Kupuju mita,
 Što smo ih davno zaboravili kao zalog bilo
 Kakvoj pjesmi, što nam je naručiše kao poček.
 Budimo patetični početak. Recimo, refleksivne
 Pjesme, koju ne napisa, pazite!, nitko prije
 Mene.

O posljedicama razgovarat ćemo u Kampu
Ježevac. A vi se, halo!, slažete?

Hladnjahno ja pisah pjesme, opet

Jer, vremena su takva. Prašna i snježna.
Valja što pisati pjesmom, valja što hrliti
U što. Kategorijalno.

Jesi li svjesna mogućnosti svoga
položaja. Jesi li svjesna svoje ljubavi,
Koja pada. Potom se uzdiže, kao vatra
I sjena, koja te spašava od mraka moje
Pozornosti.

Samo da bi ova pjesma ljubavnom bila.
Kao što i sve prije nas postojale, bez
Patetike i stida.

On je, naime, na vratima. *Kuc!*
Kuc! kaže i nestane poput ratnika iz sjene. Sjeme,
Daklem, proljeće proljećem. Važno i zaliveno.
Kao da ga nešto tišti, ili je takvo po prirodi,
S naravnom veličinom.

Kuc! Kuc! pripomenuh
Majci sviju poruka.

Kriptografska sistematika bulji mi u karte

Locirajmo sustave. Gdjekada su psi, kadšto mačke.
Mi trebamo o tome odlučiti. Inače nam ode krypto-
Grafaska sistematika, koju moja majka posija jednom
Zauvijek. (Što izrekoh i u prethodnoj pjesni.)
[Rečeno, kao i uvijek, za praznike]

Ništeći sve pred sobom, osim kruha i grožđa.
Oni su važni da se osjećate usamljenima ili važnima.
Ne želim vam uništiti volju, jer ona je predmet
Za kolokvij.

Vi ste, zapravo, kušnja. Hm! Što ću
Onda pisati o našoj slavnoj poeziji. Vjerovali mi,
Ili ne.

Imate svakojake opcije, a ja ih poštujem. Bez
Izljeva smijeha.

Hoću reći, o smijehu malo govorasmo.
Ili zbog gramatike ili zbog mrtvih. Koji, na svu sreću,

Produžuje naš razgovor u bjelinu, što nestaje s Nama.
E, tako se ne pišu pjesme, sriče mi kripta iznad mene.

Ključ od bezdana

Ravan je i plošan. Šašav. Lukav i hladan.
Hladan kao kuga. Što nas zasipa hinjenjem.
Budući da diskete b'jaše pokopane kao sigurne.

Vrati mi se poslije pada. Vrati mi se! Zapovijedih
Partiji koja čeka moj ulog. Misleći na nesreću
Koja je ispočetka bila sigurna.

Osigurana imitacijom života liže ti desni, što
Otpadaju u tresku. One su tvoja prilika, a moja slast.
Stoga ti i nudim smrt u čarapama i val koji
Poskakuje preko tvoga tijela, čiji dijelovi
Nisu obrijani zbog mene.

Radeći one stvari, koje

Radih.

Zajednica spašenih traži brojeve na pijesku

Kolibe. Tko zna što o kolibama? Prijateljica moja
Ništa ne zna o njima. Srebrne su vode i plahi
Stolovi za jelo. Sve je to uspomena iz poezije.
Kada je dodirnemo glasa se kroz patuljke i gljive.
Jer, oni doista jesu patuljci. Oni doista jesu gljive.

Valjan je to razlog o spočitanju, miru i tišini. Koje,
Kako rekoh, ostavih u onoj prljavoj torbi što je nazvah,
Ne bez razloga, *Aktivnim Sudionikom Pjesme*. Što
Ona i b'jaše, bez obzira na to što mi o njoj mislili.
Iz prikrajka. Ili kako drugačije. To, apsolutno,
Mijenja temu. Željeli mi to ili ne.

Ognjeni oklopi u pšenici

Nikakva mistifikacija ne stoji iza toga. Nisu
Čak došli ni leptiri. Ni usudi. Ni vatre. Kada
Je, međutim, povoljno skidati klasove? Ni
Muhe to ne znaju.

Samo lete oko pruća, kao
Da im je to zadaća naše poezije. Rekao bih:
Valjano je to učinjeno. Ali muhe? I ostalo.
Ali o tome postoji drugačija priča.

A ona počinje

Ovako.

Bosonoge nimfete snifaju

Tko nam dâ odabir i mjesta za sjedenje.
Tko li, dakle, dira u moj Prah, kako ga
Nazvahu moji preci bez Ognja i Ruže, kako
Naime, nazvasmo naše stanje, bez dvojbe
I kolorita, koji nas prosi.

Valjani smo valjda. S tabanima, što
Luče katakombe od počasti. Htio bih,
Svakako, da ova pjesma nestane u antologiju.

Ukradene ulice

Braci Sremcu posvećeno, s fotografijama

Paraju se listovi. Krađu se slova.
Ni Tvoje fotografije ne vraćaju stvarnost.
Hospitaliziraju je. Kao da je vrag
Uzeo šalu.

Vjerujem da fotografija može Sve,
Ili Ponešto. Onako kako nam odluči
Ulica Poklončić, nakon koje, zaboga,
Kupovavimo one užasne ribe iz talijanske poezije.
O kojoj na barci znamo Sve I Svašta. Ako je
Vrijeme pošteno, i, pomalo, recimo, tužno.

Svakako je da jorgovani rastu zajedno s Nekima.
Kaktusi gore, uvećavaju se, prazne duše. Jašu
Na njima. Ako je išta moguće pretpostaviti u
Svemiru. Koji postoji bez Zadrške.

Lakonski rečeno: *Sve spava u pravo vrijeme. Sve
Spava kao patke iznad nas. Luckaste i prazna
Droba. Jer, kada padnu Alain Robe Griet ih ne
Može snimiti kao pošast. Što mi ponekada kaže
U Ugrinima br. 17.*

Možemo i drugačije. Recimo ovako:
Kradeš li ulice onima koji ih već imaju?

Lakonski rečeno: *Sve spava u pravo vrijeme. Sve
Spava kao golubovi iznad nas. Luckasti i prazna
Droba. Jer, kada padnu Alain Robe Griet ih ne
Može snimiti kao pošast. Što mi ponekad kaže
U Ugrinima, što, uostalom, svi i znaju, pa
Ne moram ponavljati refren za produžetak pjesme.
Koja je namjerna i dobroćudna.*

JE LI SPLIT EUROPSKI ILI ANTIEUROPSKI GRAD?
(OKRUGLI STOL POKRETA ZA DEMOKRACIJU I SOCIJALNU PRAVDU,
FOYER, HNK SPLIT, 21. 3. 2001.)

UVODNA RIJEČ

Ivo Petrinović

Dozvolite mi da otvorim ovaj okrugli stol pod naslovom »Je li Split europski ili antieuropski grad«, koji organizira podružnica Pokreta za demokraciju i socijalnu pravdu u Splitu te da sve prisutne pozdravim.

Inicijativa je bila potaknuta stvaranjem u javnosti mišljenja da je Split grad u kome se stvara klima antieuropskoga raspoloženja, što potvrdu nalazi u određenim političkim skupovima i istupima pojedinih političara, inače u različitim javnim ekscesima učestalim u zadnje vrijeme.

S tim je u vezi i riječki *Novi list* u jednome svom broju krajem prošle godine posvetio čitavu stranicu Splitu kao središtu hrvatskih eurofoba iskazujući mišljenja određenog broja javnih radnika i političara ostavljajući otvoreno pitanje je li Split zaista eurofobičan.

Upravo nas je to navelo da organiziramo ovaj okrugli stol s određenim brojem splitskih intelektualaca i javnih radnika na kojem bismo objektivno i bez strasti raspravljali o toj dilemi o Splitu, odnosno je li Split zaista mjesto u kojem dominiraju desničarska uvjerenja. U raspravi bi trebalo tu dilemu razmatrati ne samo sa stajališta nazora nego i prakse.

Napominjem da će skup trajati približno četiri sata, a svaki će sudionik imati priliku iznijeti svoje mišljenje u deset minuta i s pravom replike od tri minute. Da ne bi rasprava ostala bez duljeg traga, tekst svakog sudionika bit će naknadno objavljen u opsegu od dvije stranice odnosno 60 redaka u splitskom časopisu *Mogućnosti*, a tekstove za tisak treba predati do 20. travnja.

Na kraju skupa bit će predstavljeni rezultati ankete o mišljenjima splitskih građana o tom problemu, koju je pripremio i organizirao dr. Slobodan Bjelajac.

IVAN SUPEK

Split je s ocem hrvatske književnosti Marulićem bio kolijevka humanizma, a Marulićeve poruke univerzalnog kršćanstva čitale su se diljem Europe. Splitski nadbiskup i primas Croatiae Markantun de Dominis gradio je mirotvornu Europu na načelu tolerantnosti, i samo je jedan grubi dogmatizam mogao osuditi na lomaču tog velikog humanista. Tu humanističku tradiciju nastavili su dalmatinski prosvjetitelji, vezani s hrvatskim preporodom. Istaknuvši ideju *naroda* protiv feudalizma, hrvatski preporod nosio je demokraciju i građansko društvo, a Josip Juraj Strossmayer i Ivan Mažuranić promicali su prosvjetu i pravosuđe prema suvremenom zapadnoeuropskom uzoru. Borba braće mirotvoraca Antuna i Stjepana Radića za socijalnu pravdu i nacionalnu ravnopravnost bila je organski nastavak humanizma i prosvjetiteljstva našavši široku rezonanciju u Splitu, gdje su te ideje stoljećima rasle.

Slobodarski duh podigao je Split, kao i cijelu Hrvatsku, protiv fašističkih osvajača koji su gazili najvažnije europske tekovine: tolerantnost, ljudska prava, ravnopravnost građana i nacija, opću solidarnost i svjetski mir. U narodnooslobodilačkoj borbi stvorena je Republika Hrvatska na demokratskoj osnovici proglašivši višestranačje, uvažavanje svih građanskih sloboda i privatnog poduzetništva, a također svoj nesvrstan položaj između Zapada i SSSR-a, u skladu sa sporazumom na Jalti Roosevelta, Staljina i Churchilla. Dosljedno tome, pri svršetku rata, u kojemu je Republika Hrvatska na strani velesila pobjednica, formira se u Splitu višestranačka vlada, nastavak Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske. Na žalost, boljševizacija Jugoslavije ruši demokratska načela ZAVNOH-a, a i sporazuma na Visu i Jalti, ali će Republika Hrvatska jačati samostalnost, pogotovo za drugog narodnog preporoda 1966-71, da bi napokon Ustav SFR Jugoslavije potvrdio republike kao suverene države s pravom odcjepljenja i vlastite vojske. Taj je ustav bio osnovica da Europska unija prizna hrvatsku državnu nezavisnost.

U raspadu boljševičkog imperija, kad su Jugoslavenska narodna armija i Slobodan Milošević pokušali uspostaviti centralističku, totalitarnu Jugoslaviju kao paravan za veliku Srbiju, Split se s cijelom Hrvatskom digao protiv velikosrpske agresije. Bila je to obrana demokratskih i nacionalnih težnji. Na žalost, velikosrpski je nacionalizam također u dijelu Hrvata pobudio aspiracije za širenjem Hrvatske u Republiku Bosnu i Hercegovinu, a ta ilegitalna politika razorila je zajedničku obranu s Muslimanima protiv agresora i izazvala rat među žrtvama naježde. Najveći gubitnici te konspiracije na podjeli Republike BiH ostali su Hrvati u Bosni i Hercegovini te brojni prognanici.

Zauzimajući se za svjetsku suradnju i ulazak Republike u Europsku uniju, Split se pridružuje naporima cijele Hrvatske da se izvuce iz teške privredne, moralne i kulturne krize. Zacijelo, nacionalboljševički totalitarizam je pod domoljubnom krinkom opljačkao i izolirao zemlju, a uništivši proizvodnju 'proizveo' je nepodnošljivu nezaposlenost i siromaštvo. Apsurdno je da tu bijedu za svoj povratak na vlast nastoje iskoristiti upravo oni koji su je stvorili. Dok bi nas na bespuće odvukli ostaci HDZ-a i njihovih privjesaka, Republika Hrvatska će postići punu slobodu i blagostanje samo na demokratskom, kulturnom i europskom putu što ga je Split odvajkada utirao.

DUŠKO LOZINA

Raspravljati o stanju Splitu potrebno je i nužno. Osobno držim da je velika šteta što na ovom okruglom stolu ne sudjeluju mladi i nezaposleni. To su ona dva stratuma koja možda najobjektivnije ali i najkritičkije mogu prozboriti o teškoćama našega grada. Mislim to i zbog toga što ljudi srednje i starije životne dobi, a takva je većina sudionika ove rasprave, u svoje opservacije problematike Splita unose svoje nostalgije, sjete, temperamentne, radosti i tuge. Zato naš pogled o Splitu nije uvijek objektivan, već je često »kontaminiran« emocijskim i vrijednosnim prosudbama. S tim u vezi, upozorio bih na potrebu razlikovanja transeuntne od imanentne kritike, što se vezuje uz ime Immanuela Kanta, tvorca etike u njenom suvremenom značenju. Naša optika može se vezati primarno na transeuntni tip kritike, dok optika mladih ima utemeljenje na elementima imanentne kritike.

Polemizirati je li Split europski ili protueuropski grad po mom je mišljenju deplasirano. Ako je povod ovoga našeg razgovora emisija o našem gradu na zagrebačkoj »stojedinici«, ili ako hoćete, da budem još eksplicitniji, ako je to prosvjed na Rivi koji se dogodio 11. veljače ove godine, proizašlo bi da je razlog ovog našeg okupljanja bitno politički određen. Ako je tako, onda bih htio eksplicitno iznijeti svoje mišljenje o tom prosvjedu. Prosvjedi, pa tako i onaj na Rivi, sastavni su dio suvremenih političkih poredaka i dio demokratske tradicije i procedure razvijenog svijeta. U tom smislu prosvjed je za mene načelno legalni i legitimni oblik izražavanja političke volje onog dijela populacije koji je u određenom trenutku nezadovoljan svojom političkom pozicijom ili u ovom slučaju potezima politički vladajuće skupine, osim ako ta skupina nema pravo na nepogrešivost, a mislim da takvo pravo nema ni jedna svjetovna politička elita. Druga razina oko koje vjerojatno ima više nesuglasja, tiče se određenih poruka koje su se čule na tom prosvjedu, a koje su mogle izazvati niz dodatnih dvojbi i kvalifikacija, sve do, po mom mišljenju, apsurdnih interpretacija kako je riječ o skupu mračnih i fašistoidnih, protueuropski orijentiranih snaga koje onemogućuju brži hrvatski iskorak u Europu. Naravno, ne treba biti vrstan poznavatelj psihologije masa, poput Gustava Le Bona, pa zaključiti kako se svaka izjava brojnih govornika na skupu nije uklapala u kodeks političkog i kulturnog fair-playa, no sigurno je da tvrde i ponekad preoštre poruke s toga skupa nisu bile ništa opasnije od lažnih i zapjenjenih farizejskih poruka s tzv. mirotvornih skupova koji su uslijedili nakon golemog splitskog prosvjeda. Takvi skupovi, po mom uvjerenju, ne pridonose stvaranju klime povjerenja, nego svojom intonacijom mogu dati povoda za nove oblike političke netolerancije u našem društvu.

Na ovaj nas je razgovor zasigurno okupila briga za Split, a ne intelektualna razbibriga. Nema sumnje da je naš grad prostor europske uljudbe, i to ne od jučer. U internetovskom svijetu koji je daleko nadmašio orvelsku predodžbu svijeta, u ozračju u kojemu je dokinuta znanstvena fantastika kao način promišljanja budućnosti, te je ona (znanstvena fantastika op. D. L.) postala načinom svakodnevnog življenja, i gdje je postala arhaičnom konstatacija komunikologa Mc Luhana da je svijet zahvaljujući razvitku elektronskih medija postao »globalno selo«, mi bismo prije ustvrdili da je točnije i preciznije govoriti

o suvremenom svijetu kao o malom »sophisticiranom laptopu«. U takvom okruženju Split živi vrijeme svoje krize i anomičnih procesa. Pitanje nezaposlenosti, rasap gospodarstva socijalističkog tipa, osjećaj besperspektivnosti, tjeskobe, devastacije urbanog, te drugi oblici socijalne patologije, poput narkomanije i porasta kriminaliteta, zatim kulturološki obrasci daleko od onih koje tradicionalno vezujemo uz mediteranski šarm Splita, nastajanje dugog trakavičastog suburbija od Omiša do Trogira, koji je bez glave i repa, nedostatak urbanističkog planiranja, bespravna izgradnja, sve su to pokazatelji nezadovoljavajućeg položaja našega grada koji poput Tantala podnosi svoje tranzicijske muke.

Split je inače po naravi eminentno ambivalentan grad. Na političkom planu to je grad koji je perjanica hrvatskog rodoljublja i domoljublja, ali u povijesno-političkom smislu i prostor snažnih orjunaško-autonomaških i regionalističkih ideja. Kulturološki, Split je sveučilišni grad ali više u formalnom nego stvarnom smislu, ukoliko pod sveučilištem podrazumijevamo latinsku riječ *universitas* koja znači zajednicu, a ne skup atomiziranih i labavo ili nikako povezanih postojećih fakulteta. Splitu, po mom motrištu, nedostaje jezgra humanističke misli, a to može biti u prvom redu Filozofski fakultet. Nesumnjivo je da Split ima virtualno potentnu intelektualnu masu, no nju treba bolje i učinkovitije sjediniti, inače će na djelu i dalje biti procesi intelektualne i svekolike druge entropije. Split je grad u kojem ludistička i redikulozna tradicija imaju dug staž, ali i ona kao da posustaje. Split se kroz ove krizne procese nekako uozbiljio, no pritom nije došlo do povećanja organizacije i organiziranosti, što je vjerojatno dio sredozemnog kolorita u kojem prevladava, rekao bih, neka vrsta »organiziranog kaosa«, što doduše može biti i unekoliko šarmantno samo po sebi. Split je grad u kojem u punom smislu te riječi dolazi do inverzije unutar skale vrijednosti. Riječ je o gradu koji teško priznaje veličine, ali ono redikulozno zna uzdignuti na razinu junačkog i divljenja vrijednog.

Split je grad paradoksa, pa se tako moglo dogoditi da svoje upravno središte premjesti iz središta na periferiju, makar u monumentalno kameno zdanje Banovine, i čini nam se da se vraćanje tog središta u srce grada mora dogoditi što prije, jednostavno zbog identiteta Grada. Osim toga, Split je danas grad izrazite socijalne stratifikacije. Rezidencijalnim četvrtima suprotstavljaju se periferni dijelovi, svojevrsne splitske »favele«. Dominantni kulturološki obrazac postala je subkultura, kombinirana argo govorom mladih u kojem dominira vokabular od stotinjak riječi, ogoljeni jezik komunikacije lišen prostoproširenih i složenih rečenica, koje postoje još samo u gramatici i sintaksi materinjeg jezika, garniran sočnim jezikom uličnih psovki, te »grafitna umjetnost« zbog koje bi pročelja većine zgrada trebalo hitno iznova obojiti.

Grad izrazitih kontrasta, koji je toliko zadužio Lijepu našu, mora da je bio jako samouvjeren i pun samopouzdanja kada je urbi et orbi bacio rukavicu u lice rekavši »ča je pusta Londra kontra Splita grada« i »od svih mista na svitu, najlipši je Split« — očito živi krizno razdoblje. Splitu treba novi impuls, potrebna mu je pomoć. Meni se osobno čini da mu na toj novoj razvojnoj stranici mogu najviše pomoći mladi i sposobni ljudi, neopterećeni ideologijskim mistifikacijama, okrenuti novim tehnologijama i znanjima, ali i ljudi koji će pokazivati više interesa i ljubavi za rješavanje njegovih problema. Čini se da je to put da naš grad iznova postane lepršav, mediteranski šarmantan i mjesto ugodnog življenja.

RATIMIR ŽANETIĆ

Razmišljajući o čemu govoriti na Okruglom stolu o Splitu, kao »gradu slučaju«, odlučio sam se za temu što će Split, Dalmacija i Hrvatska proizvoditi?, odnosno od čega će oni živjeti?

U svim razdobljima ljudskog razvoja proizvodnja je bila temelj gospodarskog blagostanja, a tako je i u današnjem informacijskom, a bit će tako zasigurno i u dolazećem biotehnolozijskom društvu. Proizvodnja stvara društvenu energiju, podupire samopouzdanje i samosvojnost naroda. Svaka država koja je bez proizvodnje može se smatrati siromašnom, osuđenom na podređeni položaj i izumiranje. U Hrvatskoj, a to vrijedi i te kako za Split, imamo tendenciju deindustrijalizacije i ona će očitito biti nastavljena. Ključne grane našega gospodarstva, u koje će se najvjerojatnije i najviše ulagati jesu turizam i poljoprivreda. O tome se vode i žučne polemike. Smatram, bez obzira na to što su turizam i poljoprivreda vrlo važne grane hrvatskoga gospodarstva, da ipak temelj razvoja mora biti industrija. Austrija, Švicarska i Španjolska, koje su snažne turističke zemlje, svoj su razvoj i životni standard zasnovale na industrijskom programu. Ili SAD, Kanada i Australija, koje su giganti poljoprivrede i koje su prije četrdesetak godina hranile cijeli svijet, stvorile su svoju moć uglavnom industrijskim potencijalima. Stoga smatram da bi u slučaju Hrvatske, a i Splita, kao male države i srednjega grada (drugog po veličini u Hrvatskoj) bilo i te kako rizično staviti industrijski razvoj u drugi plan, a veći dio kapitala ulagati u turizam i poljoprivredu, dvije grane s jakom konkurencijom u Europi.

U postojećim uvjetima dvije su temeljne pretpostavke za brži industrijski razvoj i transfer suvremenih proizvodnih tehnologija, o kojima bi trebalo voditi računa na razini države, ali i na nižim razinama. To su:

1. strateška koncepcija razvoja, tj. odluke u kojim, sportski rečeno, disciplinama se želimo natjecati i biti možda u svijetu među prvima, te
2. osiguranje potrebnih sredstava, npr. izdvajanjem dijela nacionalnog dohotka za razvoj, odnosno inozemnim ulaganjima ali koja će nam donijeti nove proizvodne tehnologije, novu opremu i otvoriti mogućnost zaposlenja domaćih, u prvom redu visoko izobraženih kadrova.

Spomenut ću tako Singapur, Maleziju, Južnu Koreju i Tajvan, zemlje koje su upravo na inozemnim ulaganjima izrasle u gospodarske »tigrove«. Singapur je prije tridesetak godina bio beznačajan otok, a danas, zahvaljujući inozemnim ulaganjima, ta mala i suverena država, manja od Hrvatske, postala je snažno svjetsko industrijsko i trgovačko središte s oko 23.000 dolara društvenog proizvoda po stanovniku. Slično je i s Malezijom i Južnom Korejom koje su kao i Singapur zajedno s industrijskim razvojem jačale i svoj suverenitet i životni standard svojih građana.

Prema tome, ako Split želi postati europski i mediteranski grad, što mu i pripada, a ne »grad slučaj«, mora se opredijeliti u prvom redu za suvremenu proizvodnju trećeg tisućljeća, koja će biti konkurentna na globalnom svjetskom tržištu. Ujedno mora

zaustaviti pad proizvodnje, te promišljeno sačuvati, zadržati ili razviti odabrana veća industrijska poduzeća, jer se jedino uz njih mogu razvijati mala pa i srednja poduzeća. Split kao grad kojem je jedan od glavnih resursa stručna i visoko izobražena radna snaga, te posebno dobro školovani inženjeri na tehničkim fakultetima (elektrotehničkom, strojarskom, brodograđevnom, građevinskom i kemijskom), zasigurno može razvijati proizvode i proizvodnju te načiniti proizvode konkurentne na međunarodnom tržištu. A to će onda pridonijeti stvaranju novih radnih mjesta i povećanju zaposlenosti.

JERKO ROŠIN

Jednom je jedan poznati umjetnički fotograf, autor mnogih monografija, kazao kako je u stanju neki grad predstaviti lijepim ili ružnim ovisno o svom odnosu prema njemu ili pak dobivenom zadatku. Najveći broj onih koji posjete Split i koji osvjedočeno sude o njemu govore kako je ovaj grad izuzetno poželjan za življenje. Svojim POZDRAVOM IZ SPLITA, nedavno predstavljenim izložbom fotografija o Splitu stječe se drugačiji dojam od prethodnog, ali isto tako istinit. Čovjekovu pozornost privlače različite stvari, a fiksiranje se pogleda događa spontano i s namjerom.

Za sve ono što se u novinama pročita, na radiju čuje, a na televiziji koji put i vidi, zaslužni su i odgovaraju novinari te njihovi urednici. Naravno, ako je vijest istinita, zaslužan je i odgovoran i sudionik događaja, njegov posredni ili neposredni vinovnik. Mediji su zrcalo neke sredine, poput razvijča u nekom fotolaboratoriju koji treba iznjedrili sliku. Međutim, tek su čitatelji, slušatelji i gledatelji fiksir potreban da se ta slika i održi. Za svaku od tih radnji potrebna je namjera za uočavanje i doživljavanje vijesti. Tako, na primjer, govorenje o Splitu može biti plod potpune frustracije osobe koju jedne noći na Rivi nisu poželjeli ni pijani mornari, pa čak ni u konkurenciji s prostitutkama. Gledajući iz te perspektive, ne iznenađuje zaključak kako su u okruženju, u tom slučaju, samo narkomani, pederi i geolozi. S druge strane, govorenje o takvom Splitu, kao plod bilo čega, zato što je gnjil i beskoristan, možemo slobodno baciti u smeće i zaboraviti.

Usput, koristim se prilikom upitati: kako u čovjeku prepoznati mornara, ako nije upravo sišao s nekog broda neke ratne mornarice (a takvi su još uvijek ipak rijetkost u Splitu).

Što se »europskosti« tiče, Split zaista nije europski po mnogo čemu. Po mišljenju jednog meni dragog inozemnog diplomata, Split se jednostavno ne uklapa u europske standarde. Na primjer, nije normalno ni u svijetu, a kamoli u Europi imati takve sportske rezultate, a nemati ne samo sportske terene nego ni državne brige za sport. Isto tako nije normalno imati priznate znanstvenike, a nemati osjećaj za značenje znanosti. Imati znamenita kulturna imena, a nemati u 2001. godini barem jedan koncertni klavir. Jedino se nisam mogao suglasiti s njim da puno govorimo, a malo radimo. To jednostavno nije točno jer govorimo previše. Naročito oni koji govore o Splitu kao »gradu slučajaju«, premda je »igrom slučajaja« od Palače postao gradom. Što se tiče »vražjeg otoka«, mislim da je

takva opservacija točna, barem što se tiče »otoka«. Split će biti »otok« sve dok se ne sagradi cesta (autoput) Split-Zagreb.

Ja »eurofobiju« u Splitu niti vidim niti osjećam. Eventualna »eurofobija« je možda u Švicarskoj, jer tamo pripajanje EU nije prošlo. Da o tome ne govore mediji, ja ni o »splitskom antieuropskom raspoloženju« ne bih imao pojma. Da je Split »mjesto u kojem dominiraju desničarska uvjerenja«, isto tako nisam uočio, ali nisam zapazio ni dominaciju »lijevih uvjerenja«, iako se o tome ne piše. Što se tiče »lokalnih političara krivih za eskalaciju splitskog protueuropejstva«, mislim da su oni krivi zato što se nisu ujedinili za »eskalaciju splitskih interesa« u Saboru i u Vladi. Uхватimo se, ljudi, posla, a manje abadjimo što drugi pišu i govore. *Ne treba dizati jidra na svaki vitar!*

ANTE TUKIĆ

Različite ocjene i kvalifikacije o Splitu, bez obzira na to koliko su pretjerane i netočne, trebaju djelovati na nas stimulativno jer je krajnje vrijeme da se dobro razmisli kako i na koji način izaći iz devastiranoga gospodarstva, teškog socijalnog stanja, duboke moralne krize, ukorijenjene korupcije utkane u sve pore društva, iz sustavnog uništavanja ekoloških i prostornih resursa grada, primitivizma itd. Naša budućnost mora biti temeljena na našem bogatom kulturnom i civilizacijskom naslijeđu, osuvremenjenom zahtjevima, postulatima i dosezima današnjice. Međutim, opasnost dolazi od konzervativizma koji se uvijek oslanja na prošlost, čak i do te mjere da prihvaća i predrasude. No, time se može samo usporiti a ne i spriječiti našu integraciju u suvremeni svijet, jer se u tom slučaju smanjuje i ukida monopol kojim se koristi određena grupacija da bi nametnula svoje parcijalne interese na štetu svih nas. Kvalifikacijom se Splita kao crvenoga grada ili kao autonomaškoga grada ili HDZ-ova grada, odnosno sada grada s dominirajućim desničarskim idejama, često manipulira da bi se prikazala pripadnost grada određenim ideološkim skupinama u promidžbene svrhe, ali se to prakticiralo i kao optužba. Međutim, Split je prije svega mediteranski grad koji temperamentno i žestoko reagira kada osjeti nepravdu, kada je zakinut, kada osjeti da nema razumijevanja prema njemu i njegovoj realnoj ulozi i položaju u državi. U ambijentu enormne nezaposlenosti, siromaštva, nezadovoljstva i politiziranosti lako dolazi do protesta i ekscesa sa sudionicima i režiserima u samom gradu i izvan njega.

Split je doživio dva velika migracijska kretanja, prva već 50-ih, a druga 90-ih godina, koja su značajno promijenila strukturu njegovih stanovnika. Osim toga, u vrijeme rata kroz grad je dnevno prolazilo po nekoliko desetaka tisuća ljudi iz različitih razloga, u različitom statusu, ulogama, namjerama i drugačijih svjetonazora. Od onih koji su ostali sigurno je da određeni broj nije imao urbanih navika i da je taj hendikep djelovao na njih frustrirajuće pa se, jer se nisu mogli adaptirati, ponašaju agresivno i radikalno.

Nedostatak vizije razvoja grada i sustavnog programa temeljni je hendikep koji je postao groteskno manifestan prilikom ponude ulaganja u lanac hotela u splitskoj luci od

strane AFCO grupe. Inače je nad gradom izveden urbicid, jer se ni grad ni županija, niti Vlada nisu ozbiljno pobrinuli da bespravnoj izgradnji, tom golemom barbarizmu, stanu na kraj. Upravo odgađanjem izrade suvremenog GUP-a daje nam pravo misliti kako se favoriziranjem takvog stanja omogućuje bespravna izgradnja.

Odnos je bivše vlade, a i sadašnje, prema Dalmaciji uopće, a posebno prema cestovnoj i željezničkoj povezanosti, ponižavajući. Zar doista prilikom izrade proračuna svaki put treba amandmanom Vladu upozoravati kako prema Splitu cesta postoji i da za nju treba novaca za održavanje?

Proporcionalni način izbora favorizira partitokraciju koja generira podobnost. Ona ne podrazumijeva obveznu sposobnost i profesionalnost, pa nije sigurni jamac bržeg i boljeg napretka. U službi pragmatike ne preza se ni od udvaranja ulici i vulgarnosti.

Brojni znanstveni, stručni i intelektualni potencijali — bilo kao pojedinci ili institucije — bogatstvo su i riznica grada Splita, ali su oni po svojoj prirodi u defenzivi pred agresivnim podobnim individualcima i skupinama, motiviranim za osvajanje pozicija u vlasti. Sve dok se ne usvoji princip sposobnosti, a izbor za ključna mjesta putem natječaja, a ne imenovanjem, nećemo se osloboditi voluntarizma i korupcije, jer ne zaboravimo da je korupcija slabost institucija!

Split ima bogatu kulturnu tradiciju i visoke civilizacijske dosege. Što to bolje ilustrira nego da je težački Split u samo dvije godine, a prije više od jednog stoljeća sagradio kazalište, uredio Marjan i trajno se o njemu brinuo, a sada ga se »legalizirano« zapsjeda i uništava. Građani su čuvali i gajili svaki pedalj grada kao svoj vlastiti. Aktualnu bezobzirnu devastaciju prostora bespravnom i divljom gradnjom neće nam oprostiti buduće generacije!

Dakle, trebamo se okrenuti pravim vrijednostima i pronaći način kako poboljšati gospodarstvo i stvoriti nova radna mjesta, prije svega za našu mladež, jačati pravnu državu i povjerenje u institucije sustava, boriti se protiv korupcije, revidirati pretvorbe i privatizacije, poboljšati životni i zdravstveni standard ... Potrebno je podsjetiti na misao jednog velikog liberala da moralni okvir odgovara institucionalnom zakonskom okviru i ništa nije opasnije od razaranja tog okvira, jer to dovodi do ciničnog nihilizma i rasapa svih ljudskih vrijednosti. Zar to nije aktualno?

U međusobnoj komunikaciji nedostaje nam kulture dijaloga i tolerancije, uvažavanja i poštivanja različitosti, ali na tom tlu izvanredno uspijeva narodna nesreća razjedinjavanja uz obilatu potporu, pa i sijanje takvih zala od onih koji ili ne znaju da čine golemu štetu ili to čine s ciljem i svjesno. Na razdorima koji prelaze granice zdravog konkurentskog nadmetanja ne može se graditi dobro i prosperitetno društvo.

Prijeko je potrebno osigurati slobodu i dostojanstvo pojedinca, jednakost svih pred zakonom, tretirati sposobnosti kao osnovni kriterij vrednovanja, respektirati nevladine udruge, poštivati građanska prava, poštivati prava na različitost, socijalnu osjetljivost, u komunikaciji uspostaviti dijalog i toleranciju, shvatiti da nam je budućnost u naobrazbi, znanju i tehnologiji. Ekologija nam mora postati mjera stupnja demokracije. Ako ovim parametrima ocjenjujemo Split, vidimo koliko toga moramo još uraditi, a to ovisi samo o nama. Mi to možemo. Moramo shvatiti prioritet i važnost rješavanja životnih problema i ne dopustiti da nas se manipulacijama apsorbira marginalnim pitanjima.

Dakle, svrha nam mora biti izgradnja civilnog društva, što podrazumijeva integraciju u napredno društvo ili konzervativizam koji se oslanja na prošlost a opterećen je predrasudama i bezličnošću karakterističnom za kolektivizme, što bi značilo izostajanje procesa integracije s Europskom unijom.

IVAN BILIĆ

O tome da je Split europski grad nema smisla raspravljati. To je notorno. On je europski ne samo po svojoj geografskoj dimenziji, već i po svojoj bogatoj prošlosti čijih dosega, nažalost, mnogi od nas i nisu svjesni. Primjerice, ove se godine obilježava 500 godina od tiskanja prve knjige na hrvatskom jeziku, *Judite* Marka Marulića Splitsanina, a značenje toga spoznajemo tek sada i tek manji dio našeg svijeta. Znači, naš je grad i u razdoblju »mračnog« vijeka zračio novim i naprednim, što je bitna poruka knjige, posebno one koja je tiskana puno puta i na više jezika, sa čim svaki stanovnik i današnjeg Splita mora biti ponosan.

Dodajem da je uz *Juditu* još mnogo dokaza o naprednom mediteranskom europskom i svjetskom u drevnom Splitu. Tako je u njemu »... najočuvanija monumentalna antička građevina u svijetu«. Nažalost, i o toj vrijednosti znademo malo, a još je manje koristimo.

Dakle, ne nedostaje dokaza da je Split europski. Uostalom, ta povijesna dimenzija našega grada i bila je povod što smo se zapitali, u organiziranju prve rasprave o Splitu i Europi, zašto na takvoj bogatoj tradiciji ne cvjeta sadašnjost Splita. Štoviše, ona svojim problemima značajno tamni i njegovu svijetlu prošlost.

Naime, današnji je Split opterećen mnoštvom problema, o čemu svjedoče, primjerice, devastirano gospodarstvo, uništena i parcelizirana trgovina, osiromašeno zdravlje, kultura i šport, prometna izoliranost, narasle socijalne tenzije, pojačana nesigurnost i kao posljedica svega velika nezaposlenost.

Takvo stanje u Splitu u zadnje vrijeme izmamilo je nekoliko karakterističnih ocjena ljudi čije se mišljenje ne smije ignorirati. Tako *znanstvenik* splitske prilike vidi kao grad urbane anarhije, ekscesa, medijskog primitivizma, protueuropskih poruka. *Kulturni radnik* za Split ističe da je to grad koji ne vidi projekt protiv vlastite bijede, grad energije prezira. *Etičar* zbori da se Split nalazi pod svojevrsnim moralnim poniženjima na intelektualnom, moralnom i političkom području. *Student*, dakle čovjek splitske budućnosti, upozorava da »... smo svi svjedoci sumraka drugog hrvatskog grada«. I, konačno, *pisac* kazuje da je Split sklon izolaciji, a ne globalizaciji i da ne afirmira svoje kulturne i umjetničke vrijednosti.

Kod takvih mišljenja koja se, dabome, mogu i obarati, nedavno je svjetlo dana ugledalo i famozno pismo koje je Gradsko vijeće Splita uputilo »Radiju 101«. Odmah velim da ne odobravam pogrde i insinacije kojih je, upućeni vele, bilo u spornoj emisiji navedenog radija koja je, usput, bila nakon okruglog stola na temu Split i Europa kada su

iznesena i ovdje prepričana stajališta. I posebno poslije spoznaje o navedenim i drugim problemima koji opterećuju Split. U tom pismu se govori da je Split »... prepoznatljiva hrvatska metropola ...« u kojoj žive »... civilizirani, educirani, prodorni europski, puni radosti i strasti sa šarmom mediteranskog grada« i, dalje, »Split je mediteranski grad, otvoren, u kojem se živi zajedno na trgovima i ulicama«. Eto odgovora na splitske probleme. Idila i harmonija. Čovjek se mora zapitati čemu to. Je li u pitanju neznanje, nemoć ili nešto treće?

Ne upuštajući se u spekulacije o razlozima takvog sadržaja pisma, ipak se pitamo zašto se u pismu ide od *obrambene taktike* kojom se osporava da je Split grad lijenčina, neradnika, narkomana i prostitutki, a ne od *afirmativnog stava* u kojem bi se kazivalo kako ćemo riješiti aktualne probleme neorganiziranosti, neodgovornosti, indiferentnosti, nezaposlenosti itd. Osim toga, pitanje je dopustivosti da se kod zaista golemih teškoća zabada glava u pijesak kao da ih nema. Čovjek bi mogao očekivati da će se svaki povod, pa i onaj krivi, kakva je, dopustit ćemo, bila emisija s Radija 101, iskoristiti za poticajnu analizu kojom će se mijenjati stanje nabolje, a ne ga konzervirati.

Optimistički pristup budućnosti Splita ima osnovu. Ona je vidljiva iz njegove ne samo davne prošlosti, već i iz prilično bliske, kada je Split nosio epitet *poželjnog grada* u mnogim segmentima života. Optimizam našega grada posebno treba bazirati na sposobnosti njegovog humanog kapitala, nažalost, danas razbacanog diljem svijeta i domovine. Dodajmo tome da nam je Bog podario prirodne okolnosti koje se u suvremenim tržišnim odnosima mogu i profitabilno afirmirati.

Zašto to još uvijek nije učinjeno, kako se organizirati da se te prednosti Splita koriste, tko su potencijalni nositelji stvaralačke inicijative, kakve instrumente i sredstva upotrijebiti da se moguće pretvori u realno itd., pitanja su na koja, poglavito, Split i Splitsani moraju odgovoriti. Skrivati se iza nerazumijevanja drugih, iza raznih objektivnih problema, znači bježati od odgovornosti za vlastitu sudbinu i sudbinu grada. Zato i ovu raspravu o Splitu u Europi treba vidjeti kao poziv svima da pridonesu građenju splitskog boljitka, a ne samo očekivati darove od grada. Tek na takvom programu Split se može »vratiti« Europi.

ŠIME PILIĆ

Sociolog A. Giddens (1998) piše da EU »ima i svojih poteškoća — kaže se da bi, kad bi samoj sebi podnijela molbu za prijam, bila odbijena jer nije dovoljno demokratska«! On kaže da je važno što EU razvija »socijalne, političke i ekonomske institucije koje sežu daleko preko nacije-države i spuštaju se sve do pojedinca«.

1) Ako su znanost i znanje od antičkih vremena označivali Europu, onda je danas obilježavaju i informatička znanja (ulaganje u znanost, informacijske tehnologije i sl.). *Obrazovanje zajedno sa znanošću i komunikacijama* čini prema nekim autorima, kao što su npr. Machlup — *industriju znanja*. A industrija znanja danas je bitni faktor suvremenog privrednog i ukupnog društvenog razvoja. Takav europski trend povećanog ulaganja u

obrazovanje i znanost ne prati ni hrvatsko društvo niti grad Split u njemu. Po tome su obilježju i hrvatsko društvo u cjelini jedno predinformatičko društvo i grad Split – predinformatički grad.

Ono što jest u drugim društvima *kulturni kapital*, čini se da u Splitu, kao i u cijeloj Hrvatskoj, to nije, a znanje je općenito govoreći bitni element kulturnog kapitala. Akademik *Županov* dokazuje da je kulturni kapital kategorija informatičkog društva, a ta kategorija »nema funkcije u predinformatičkom društvu«. (Vidjeti u Zborniku: *Sociokulturni kapital i tranzicija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998.)

I dok se već danas u literaturi govori i u terminima *informatičke ekonomije*, dotle se hrvatsko društvo nalazi ne samo u *tranziciji* između nekadašnjeg samoupravnog socijalizma i budućeg kapitalizma, nego i u tranziciji iz predinformatičkog u informatičko društvo. Ni to nije obilježje razvijenih europskih zemalja.

2) Split npr. danas nema znanstvenog *časopisa* za (krička) pitanja društva, ali je takav časopis, i to vrlo ugledan i ne tako davno, imao. U Europi se češće rađaju novi, nego što umiru stari časopisi.

Hrvatsko društvo u svojoj kulturnoj tradiciji i vrijednosnoj orijentaciji baštini europske vrijednosti. Istraživanje u krosnacionalnoj perspektivi provedeno u 10 zemalja svijeta 80-ih godina pokazuje da je u Hrvatskoj temeljna vrijednosna orijentiranost uključivo i vrednovanje rada sukladno ostalim europskim društvima. (Vidjeti: *Super and Šverko, Life Roles, values and careers*, San Francisco, 1995.)

Proteklo desetljeće ostavilo je tragove i na preferiranje vrijednosti, a danas bi takvo istraživanje vjerojatno pokazalo drukčije rezultate.

Ako ništa drugo, više od 10 godina u nas se jednostavno ismijava ideja samoupravljanja, suodlučivanja i participacije radnika/zaposlenih. Jedino je akademik *I. Supek* na tribinama u Splitu upozoravao da je samoupravljanje odmah od 1990. g. najžešće napadano s ciljem da radnici i uopće zaposleni ne bi doživljavali poduzeća kao »svoja«. I da se onda poduzeća lakše privatizira, odnosno opljačka!

3) *Transformacija* gospodarstva sastavni je dio procesa *tranzicije*, a njen vrlo značajan element jest koncepcija *privatizacije*. Primijenjeni mehanizam privatizacije, uz neposredne posljedice rata, u Hrvatskoj je doveo do gašenja 600 tisuća radnih mjesta. I u tom procesu smanjenja radnih mjesta Split je opet pri vrhu. Čini se da MMF inzistira i danas na ovakvoj/današnjoj privatizaciji, a upravo je takav model privatizacije uzrok velike nezaposlenosti. Taj je model privatizacije, uz ostalo, pokazao da su novopečeni vlasnici uglavnom daleko od modernog organiziranja proizvodnje i upravljanja poduzećem i privredom. I po tome se i Split i Hrvatska baš ne približavaju europskim standardima poslovanja.

4) Je li Split europski grad npr. po nezaposlenosti? Neke euromediteranske zemlje, kao primjerice *Portugal* koji ima stopu nezaposlenosti 4,2 posto ili *Francuska* 10 posto. Svih 15 zemalja *Europske unije* ima stopu 8,8 posto (*ENR 28/2000*). U Hrvatskoj je stopa nezaposlenosti gotovo 23 posto, tj. tri puta veća od prosjeka EU, a Split sa svojom okolicom po nezaposlenosti prednjači u Hrvatskoj.

5) Sinoć sam zamolio grupu od tridesetak *studenta* da odgovore na pitanje je li Split europski grad? Njihovi su odgovori (dani u nepotpisanim esejima) vrlo zanimljivi.

Ukratko, većina smatra da je Split, naravno, geografski u Europi, a da u ostalim dimenzijama uglavnom nije. Mnogi su dodali kako je Split primjerice po natalitetu, po broju razvoda, po glazbi, po svojoj kulturno-povijesnoj baštini i sl. pravi europski grad. Pa ipak, više od 90 posto izričito je napisalo da Split »nije Europa« zbog stanja u gospodarstvu, niskog standarda, slabe kvalitete života, broja nezaposlenih. Ali, da Split to nije i zbog uništenih hotela, nepovoljnog odnosa prema kulturno-povijesnoj tradiciji itd. (»U Europi se pazi na ekologiju, nema rušenja spomenika«, »Split je i kulturno i politički udaljen od Europe«, »U zadnjih 10 godina udaljava se od Europe« ... »Nazadovali smo za još 10 godina« ...)

6) Je li Split mjesto u kojem dominiraju desničarska uvjerenja? Ako se pod lijevim podrazumijeva ono što je naprednije, humanije, demokratičnije, ljudskije itd., onda su se u proteklom desetljeću, desetljeću i po, i Split i Hrvatska kao i njeno okruženje pomjerali u desno.

Ma koliko da su ljevica i desnica mijenjali značenje kroz vrijeme (od kraja 18. stoljeća do danas), još uvijek, kao i *Norberto Bobbio*, smatram da ta podjela nije zastarjela. A vjerojatno će se razlika između ljevice i desnice, kao što kaže Bobbio, ponovno učvrstiti. (Vidi knjigu N. Bobbio, *Desnica i ljevica*, Split, 1998.)

Ako se pak kao glavni kriterij razlikovanja uzme stav prema *društvenoj jednakosti i socijalnoj pravdi*, i tada se može zaključiti da su u proteklom desetljeću i Split i Hrvatska naginjali u desno.

Prvo ime britanske sociologije Anthony Giddens zaključuje da se u industrijskim zemljama »ne može govoriti o krajnjoj ljevici«, ali upozorava: »Postoji krajnja desnica koja se sve više oblikuje kao odgovor na globalizaciju ...« (Vidjeti njegovu knjigu: *Treći put*, Zagreb, 1999.)

IVO ŠIMUNOVIĆ

Bez obzira na neke davne povijesne tvorbe europskog političkog prostora, bilo one po helenističkim dosezima prema istoku, ili one po rimskim težnjama prema zapadu, ili po Karlu Velikome po zahvatima u srcu Europe i sve dalje do danas, europski prostor nije doživio s geopolitičkoga gledišta bitne promjene. Crtanje europske matrice u novijoj povijesti bitno je bilo određeno mediteranskim utjecajem, pa se europski središnji prostor definirao meridijanskim pravcima čiji su tragovi ostali do danas i po jeziku i po kulturi, a i po fizičkim koridorima. Nakon otkrića parnog stroja i otvaranja svjetskog horizonta, europsku matricu određuju atlantske luke po paralelskim pravcima, što se događa sve do današnjih dana. Novija valorizacija mediteranskog bazena ponovno naturuje Europi važnost meridijanskih pravaca, pa suvremena Europa danas dobiva svoj konačni raster. Tako je to s geografskoga gledišta. Međutim, s političkog stajališta još uvijek diktiraju snage položene na atlantskom prostoru šireći svoju moć prema istoku i jugu.

Ova još uvijek nedovoljno istražena matrica nije samo fizičkog svojstva, ona je antropološka, živa i promjenljiva te nosi u sebi mnoga vremenska procesna preklapanja i opasnosti reverzibilnih procesa.

Istina je da je Europom zavlдалo samozadovoljstvo činjenicom stabilnosti zapadnog i južnog kvadranta, ali neosporno je da je ostao sjeverni kvadrant hladan poput Sjevernog pola, a istok živ i opasan i nedovoljno proučen. Rusija spaja europski i azijski prostor koji još uvijek dobro kontrolira. Bliski istok je uzavrela stvarnost gdje su Arapi stoljećima čuvari tih istočnih vrata, ali je upitno dokada i na koji način.

Mediterranski smo prostor geopolitički doživljavali samo kao europski mediteranski prostor. Sada se nameće teza o geopolitičkoj nedjeljivosti tog bazena, što bitno proširuje matricu Europe i politički afirmira njenu južnu fasadu.

U tim povijesnim i suvremenim gibanjima u Europi Hrvatska je povijesno ostala europski prostor, čak jače i važnije od drugih mediteranskih prostora. Svi pokušaji da se Hrvatska tumači u nekom drugom geopolitičkom kontekstu imaju samo političko htijenje, ali nema ni prostornu ni strukturnu utemeljenost. U svim oblikovanjima europske matrice Hrvatska je bila integralni dio tih procesa, s njom su se i preko nje ti procesi čistili i rješavali.

Otkuda danas toliko pitanja u pogledu Hrvatske kao europskog dijela ili Hrvatske kao eurofobične države?

Ako pogled usmjerimo s ovih povijesnih konstanta na suvremenu apologetiku ishodišnog europskog novog političkog bića, prepoznat ćemo da je zapravo riječ, s jedne strane, o jakim mehanizmima obrane tek stečenih civilizacijskih tekovina koje su napredne ali i krhke, a s druge, o provođenju političkih mjera purifikacije zemalja koje još nisu u stanju uspostaviti tek stečene civilizacijske norme. Borba protiv »isključivosti« bez obzira na kojem se polju očitovala, ispunila je XX. stoljeće. Bila je krvava i teška. Posljedice te isključivosti još uvijek ključaju javno ili potajno u mnogim zemljama. Obrana tih tekovina u Europi danas se događa po »teoriji sistema«, to jest da bi se obranila cjelina toga novog društva, pokatkad se odstupa od načela demokracije i poništavaju se institucije demokracije, a postupci se dehumaniziraju.

U tim se postupcima Hrvatska nalazi često veoma pogođena ili svrstana, što u nama stvara otpor i osjećaj takozvane »eurofobičnosti«.

Osobno smatram da mi prolazimo fazu purifikacije (a ona meni znači duhovnu i gospodarsku, integralnu kategoriju) koju ne treba smještati u područje nekoga političkog otpora prema nama a ni u područje neke naše eurofobičnosti. To je zapravo obostrano važan proces koji će iznjedruti nakon stanovitog vremena kvalitetniju osnovicu za prihvatanje svih normi civiliziranog društva.

Je li u tome Split nešto specifično?

To je posve krivo impostirana teza za koju ćemo više vremena potrošiti da je srušimo nego da objasnimo vrijeme i procese kakvi jesu. Split je drugačiji od drugih hrvatskih gradova upravo onoliko koliko se razlikuju sjever i jug, ili meridijanski od paralelskog europskog rastera. Geopolitički prostor hrvatskog juga uvijek je bio determiniran mediteranskim ozračjem, ali nikada na tom prostoru nisu utihnule »karavane« koje su išle do krajnjih sjevernih regija. U tom ozračju moguće je razumjeti geopolitičke i antropogeografske komponente Splita i zato ih takvima tumačiti, a ne im pridijevati izraze »eurofobičnog« ozračja.

DAVORIN RUDOLF

Je li grad Split eurofobičan ili nije, za mene je ta dilema lažna. O opredjeljenjima, nastojanjima i vizijama svakoga grada odlučuju političke i intelektualne elite i ja ne vjerujem da je itko od nas, splitskih neovisnih intelektualaca, a jednako tako i splitskih političara i poslovnih ljudi, protiv modernog europskog štih. Europski su standardi simboli kakvoće, a svi mi želimo živjeti s više zadovoljstva i manje briga.

Zbog čega onda raspravljamo o tome je li ovaj grad opredijeljen za Europu ili nije?

E, vidite, to je, po mojemu mišljenju, rezultat lukavosti politike, taktike tzv. »društvenog ispušnika«. Kad je politika nemoćna riješiti socijalne probleme prije svega, potakne se u javnosti rasprava o nekim sekundarnim ili perifernim pitanjima koja izazovu verbalne konfrontacije, intelektualna prepiranja i svađe, ukratko: atmosferu masovne pseudopolitizacije. A osnovni socijalni problemi i dalje ostaju otvoreni.

Sve što je ovdje kazano o Splitu uglavnom je točno. I da smo dospjeli do alarmantnoga broja nezaposlenih, dvadeset i tri tisuće samo u gradu, da velik broj građana ovisi o socijalnoj pomoći, da je Split prometno izoliran, uostalom kao i čitava Dalmacija, da nam je privreda neakumulativna, da su nam tajkuni opustošili najbolje tvrtke. I da je mladež izložena porocima te da vreba beznade. Po svemu tome, osobito po gospodarskim i socijalnim problemima, Split se ne razlikuje od ostalih središta u Hrvatskoj, pa ako hoćete i od gradova slične veličine u gotovo svim tranzicijskim zemljama.

Međutim, ovaj grad je istodobno i središte najviših obrazovnih i kulturnih institucija. Imamo uspješne poslovne ljude, moderne tvrtke osnovane na visokim tehnologijama, znanstvenike najvišega ranga i stručnjake, izvrsne sportaše, građane entuzijaste. Imamo, dakle, vlastite snage i mi se možemo izvući iz kriznih prilika.

Pitanje je: kako?

Na ovome su skupu izražene različite korisne zamisli, osobito mi se čini važna koncepcija tzv. skokovitoga gospodarskog razvoja po ugledu na napredne zemlje Dalekog istoka, ili na Irsku u Europi. I inzistiranje na okupljanju poslovnih i intelektualnih snaga oko programa snažnog i brzoga gospodarskog razvoja Splita, neovisno o političkim, stranačkim ili nekim drugih opredjeljenjima pojedinaca. Evo, ovdje su nazočni predstavnici različitih političkih stranaka u ovom gradu. Pošto je aktualna koalicijska vlast odustala od normiranja izravnog izbora čelnih ljudi u gradovima i županijama, sastanite se, gospodo, i dogovorite se o zajedničkom kandidatu za gradonačelnika. Svejedno je da li je kandidat pripadnik ove ili one stranke, podržat ću onoga za koga smatramo da će za Split učiniti najviše. Nije važno je li mačka crna ili bijela, nego lovi li miševе.

I još nešto. Po mojemu mišljenju, najvažniji je infrastrukturni objekt u Hrvatskoj auto cesta Zagreb — Dubrovnik. Možda bi se moglo kombinacijom koncesija inozemnim konzorcijima i tvrtkama, općeg narodnog zajma — s jakim marketinškim nastupom u inozemstvu, osobito animiranjem iseljenih Hrvata — i dobrovoljnih radnih akcija mladeži — nisu ekonomski isplative ali imaju socijalnu i političku vrijednost — ubrzati gradnju te izuzetno važne prometnice. Da se nije politika 1971. grubo uplela u gradnju ceste Split — Zagreb, mi bismo danas do glavnoga grada Hrvatske putovali automobilom dva i po ili tri sata.

IVO PETRINOVIĆ

Je li Split europski ili antieuropski grad, nije samo retoričko pitanje. Naime, onaj koji promatra zbivanja u gradu, naročito u zadnje vrijeme u sferi politike, stječe dojam da se zbivaju neki ekscesi koji upozoravaju na antieuropsku klimu. Kad kažemo antieuropsku, onda u prvom redu mislimo na necivilizacijsko i nekulturno ponašanje pojedinaca i određenih skupina u kojih je prisutna netolerancija i mržnja. Takva su ponašanja najviše prisutna u došljaka kojima treba vremena da se uključe u civilizacijske standarde grada.

Poznato je da je Split grad vrlo privlačan za stanovanje i življenje kao urbani centar, te je često privlačio stanovništvo ne samo svog neposrednog zaleđa već mnogo šire. Neki uzroci ponašanja pojedinih gradskih stanovnika mogu se objasniti procesom njegova narastanja kao gradske aglomeracije. Ako se promotri rast njegova stanovništva u razdoblju većem od pola stoljeća, može se uočiti brzi porast stanovništva koji je najprije bio jako intenzivan u poslijeratnom razdoblju. Godine 1931. prema popisu stanovništva grad je brojio 35 tisuća stanovnika, godine 1948. povećao se na 48 tisuća, a 1953. na 58 tisuća. Iz ovih se podataka vidi da je porast velik do 1953. kada je gotovo dva puta veći u odnosu na predratno razdoblje.

Tada je u grad došao velik broj umirovljenih časnika tadašnje vojske koji su imali tu prednost da su mogli birati gradove gdje će se naseliti kao što su republička središta i grad Split. Nesporno je da su oni došavši iz drugačijih sredina u grad unosili drugačija civilizacijska i politička shvaćanja. Premda su bili u manjini, utjecali su na gradske prilike, jer su posjedovali određenu političku moć.

Međutim, treba ustvrditi da je zadnja četiri desetljeća Split porastao za više od četiri puta i 1991. godine, prema službenim podacima, brojao je 189 tisuća stanovnika. Taj se proces nastavio poslije 1991, u zadnjem desetljeću kad su u grad stigli novi stanovnici. Ti došljaci sada u drugačijoj političkoj klimi svoja uvjerenja izražavaju na dosta radikalnan način. Prema tome, novo je stanovništvo jednom grubom politizacijom odigralo nepovoljnu ulogu jer se probleme željelo riješiti izvaninstitucionalno na radikalnan način, pokazujući nestrpljivost i nesnošljivost. Tu se radi o manjem broju ljudi koji su bučni te barataju tvrdim političkim stavovima i nacionalnom retorikom. Budući da se dio njih nije uklopio u urbane standarde, oni osjećaju kompleks prema dotadašnjem stanovništvu i kompenziraju ga radikalnim nacionalizmom, predbacujući drugim građanima da nisu dovoljno nacionalno svjesni i da čak boluju od jugonostalgije i autonomaštva.

Očito je da političari ponekad zatvaraju oči pred tim ponašanjima bilo iz oportunitizma, da im se ne bi zamjerilo kako nisu dovoljno nacionalno osviješteni, ili iz bojazni da u politici ne izgube utjecaj te dobiju nepovoljne političke poene.

Očito je da grad Split nije retorta ili neki lonac za taljenje novog stanovništva, što se ipak događa sa Zagrebom koji gradskim navikama utječe na svoje došljake i pretvara ih u urbane građane. Naprotiv, u Splitu je taj proces mnogo duži da bi došlo do bitnijih promjena u ponašanju novih građana. U svemu je tome uloga političara koji vode grad

presudna, jer se ne može ostati na tome da se zalažu za proeuropski Split, a istodobno šutke toleriraju ono što stvara eurofobijsko raspoloženje.

Međutim, tu situaciju otežava i nepovoljno ekonomsko stanje u kojem se grad našao, s uništenim gospodarstvom i s više od 23 tisuće nezaposlenih. Zapravo, gradu treba otvoriti takvu gospodarsku perspektivu koja će mu pružiti europski standard, a ne da Europu doživljava kao nešto što mu je dosta daleko, pa čak i tuđe. Treba razvijati osjećaj zajedništva, ljubav prema gradu i njegovu prosperitetu, ali pod uvjetom da svi građani mogu u njemu živjeti sa standardom koji će biti blizak europskom. Zato oko prosperitetnog programa razvoja Splita treba okupiti što veći broj stvaralaca koji grad mogu povući naprijed. Zapravo, ovaj su grad u prošlosti uvijek poticali ljudi od duha, oni koji su stvarali u njemu i ostvarivali civilizacijske tekovine.

Na pitanje je li Split europski ili antieuropski grad nema definitivnog odgovora. On će biti sve više europski bude li sve prosperitetniji te svojim duhovnim i demokratskim ozračjem i gospodarskim razvojem pruži građanima dostojan standard, a ona da će eurofobija ostati samo periferni eksces.

NILA KUZMANIĆ SVETE

Prethodnici su već definirali predmet sazivanja ovoga skupa — Je li Split europski grad? Jest — i geografski, i geopolitički, i povijesno — ništa manje od jedne Varne, Tirane ili Soluna. Želimo li pak razgovarati je li Split europski grad po ponašanju i društveno-političkim standardima, što ih suvremena, demokratska i integrirana zapadna Europa primjenjuje, onda je odgovor — nije. Zašto? Jer se u Splitu negira osnovni uvjet demokratskog načina života, a to je — prihvaćanje antifašizma kao osnovice života.

Eto, jedna Italija sa svojom šakom partizana (uglavnom Hrvata) izborila se za epitet antifašističke zemlje, da ne spominjem Francuski pokret otpora (što ga je uostalom vodio Splitsanin, suprug naše slavne Zinke Kunc, general Ljubo Ilić!), a Hajduk je sa svog memoranduma uklonio jedinstvenu počast u svijetu koju mu je dodijelila Republika Francuska! Dalje, s Biskupove palače uklonjeno je znamenje najvećoj talijanskoj partizanskoj jedinici »Garibaldi«; zatim jedan naš monsignor piše javno pismo podrške osumnjičeniku za ratni zločin! U Splitu u ovom trenutku djeluje samozvani Stožer ... što organizira mitinge s parolama i transparentima koji, među ostalim, svjedoče fašizam, a što su zabilježile i TV kamere. Na mitingu izriče svoju podršku i čelni čovjek Grada, tobože kao privatna i stranačka osoba, kao da gradonačelnik nije institucija! I sve dok se Split, koji želi biti članom suvremene Europe, ne počne ponašati po standardima te iste Europe, on jest, nažalost, eurofobičan. Stožer ..., kao i umirovljeni generali HV, preuzeo je neovlašteno ingerencije koje ni u jednoj demokratskoj državi nikakva samoimenovana grupa građana to ne može: određivati što je dignitet, što hrvatstvo i državotvornost, kako se jedna demokratska država treba ponašati, unaprijed proglašavati nevinima potencijalne

ratne zločince — Andabaka, Norca, Zoricu-Zulua i druge, davati ultimatum Vladi i vlasti za rješavanje stanovitih pitanja i prijetiti maltene nasiljem. Dragovoljci i veterani Domovinskog rata imaju prava određena zakonima. Po aktualnim političkim pitanjima hrvatskog društva oni su građani kao i mi ostali, pa mogu svoje političke zahtjeve artikulirati kroz političke stranke ili kroz vlastitu političku stranku, pošto je konstituiraju. Ovo što danas rade, njihova simbolika, gesla, insignije, parole i plakati podsjećaju neodoljivo na strašne povijesne presedane 20-ih i 30-ih godina, na crne i smeđe košulje (sjetimo se Mateottijeve pogibije), a njihova uloga je općepoznata. Sintagmu »liberalni ustaša« dugujemo gradonačelniku. To bi trebala biti tzv. »pomirba« Hrvata — a što je *contradictio in adjecto*, apsurd, jer politički mir među hrvatskim građanima može proizaći jedino iz tolerantna i demokratskog, ideološkog i političkog dijaloga, a ne iz ideoloških Tuđmanovih floskula poput tzv. »pomirbe«, koja — uostalom — nije imala nikakva utjecaja na stvaranje hrvatske države ni na tijek Domovinskog rata. Zapravo je ta nebuloza (»pomirba«) dovela do novih dubokih podjela u hrvatskom društvu. Nema pomirbe između fašizma i antifašizma, niti će je ikada biti, kao što nema danas u Europi pomirbe između demokracije i hajderizma (u Austriji) ili lepenizma (u Francuskoj).

U ovom je smislu naš lijepi grad eurofobičan, jer su u njemu uprava, politika i ideologija ovog tipa legitimne i jer mu gradonačelnik svojim istupom na mitingu (kao i ranijim ustupcima Bencu koji iz automatskoga oružja puca po Policijskoj upravi naše Županije nekažnjeno) — daje iskaznicu eurofobije.

Podsjetimo takve primjerima na bit demokracije: najveći britanski državnik i ratni vođa sir Winston Churchill bez riječi prosvjeda predao je vlast C. R. Attleeju nakon što su mu britanski glasači, samo dva mjeseca poslije pobjede u Drugom svjetskom ratu izglasali nepovjerenje. A HDZ i njegov trenutačni lider g. Sanader, izgubivši na demokratskim izborima, grme protiv »crvene opasnosti«. Split jest eurofobičan utoliko ukoliko pruža podršku takvom aspektu HDZ-ovske politike.

Ili primjer američkog predsjednika Trumana koji je kaznio političko ponašanje slavnoga generala D. McArthura, pobjednika nad Japanom, smjenjivanjem po kratkom postupku, također pokazuje što znači uplitanje generala u politiku u jednoj demokratskoj zemlji. Budući da jedan dio stanovnika Splita podržava političko ponašanje generala (Bobetka, Domazeta, Koradea ...) i njihove političke ambicije, onda je i u tom smislu Split eurofobičan grad.

I po toleriranju uređivačke politike Slobodne Dalmacije s njezinim nacionalistički ideologiziranim kolumnistima poput Vukmana, Čelana, Mikulandre, Marijačića, Guge i Jovića (čast ostalima), Splitsani ne pokazuju da su europski demokrati. Sve dotle, jesmo — eurofobičan grad.

Splitski intelektualci — od sveučilišnih do raznih udruga — prosipaju svoju mudrost o europsko-mediteranskoj vokaciji Splita pozivajući se na Marulićevih pet stoljeća. Čast *Juditi* i ocu hrvatske književnosti, ali oni stvaraju mitove o hrvatstvu Splita kroz pet stoljeća bježeći od povijesne činjenice da je Split tih pet stoljeća bio pod mletačkom okupacijom i da je sve što je izgrađeno nakon Dioklecijanove palače i III. stoljeća, gradila okupatorska Serenissima. To mogu mirne savjesti reći upravo ja, Nila Kuzmanić Svete,

jer sam jedina ljetos u osvrtu na Paraćevu *Juditu* citirala Krležu: »Tu smo se dogodili, i tu ćemo ostati; u našoj Judeji, s našim Juditama i našim Holofernima, s našim zastavama i našim korugvama«!

Umjesto, dakle, povijesno-objektivne analize, splitski intelektualci pristaju na takve lažne mitove poput Tuđmanovih igrokaza u Tomislavgradu i Međugorju — svojim prisućem u svojstvu urednice Radija KL na *Missi in aevum* nekog skupo plaćena Talijana i skupo plaćenih Carrerasa, Gazdije, Vj. Šuteja — do iz Australije (!) dovedenih hostessa (kao da mi u Splitu nemamo lijepih djevojaka koje znaju engleski) što daju lažnu sliku tzv. »državnosti« u Hrvata, a današnje hrvatske građane koštaju desetke milijuna DEM!

Je li se glas splitskih intelektualaca možda podigao protiv glorifikacija bez realna i logična appoggia što služe kao neka vrsta mantri za postizanje stanovite psihičke egzaltacije, kao svojevrzni opijati? Definiranje pojmova »državotvornost« po autoritetima »tuđmanizma« — Miroslavu Tuđmanu i Dragi Krpini (Posedarje 18. III. o.g.) i Maji Freundlich (19. III. o.g.), a prema priopćenju Slobodne Dalmacije, bolje ovdje i ne elaborirati. Njihovo definiranje ovih pojmova u suprotnosti je sa svim suvremenim demokratskim političkim standardima vladajućih europskih stranaka; štoviše, i vlade konzervativne demokratske provenijencije — poput španjolske — protivne su ugrađenoj u hrvatske desne političke stavove mržnje, netolerancije, ksenofobije i rasizma ..., pa Haaški sud sudi, osim počiniteljima zločina na teritoriju bivše SFRJ, i onima u Ruandi; samo da se naš lipi Split ne nađe još i na nekom drugome kontinentu.

DRAŽEN GRGUREVIĆ

Bez sumnje lišen patetičnih ili lokalpatriotskih zanosa i prosudbi, Split je jedan od stožera u kojem se odlučuje sudbina Hrvatske (a preko toga je utjecaj na Balkan) zasigurno poslije Zagreba najvažniji.

Više je razloga za to, i subjektivnih i objektivnih. Pitanje je to i krvi, i nerva, i prirodnog položaja grada i značenja primanja utjecaja na okolna područja, ona najbliža i ona udaljena.

U tim složenim odnosima Split se iskazao kao utvrda hrvatstva usprkos, katkad, rudimentarnosti ili nepročišćenosti tog osjećaja.

Nije nam cilj o tome pisati, već želimo potaknuti na razmišljanje.

Uvjereni smo da se ovdje utječe na sudbinu Hrvatske, da li će ona biti u povijesnim granicama, ili dokle seže pogled s Kaptola, odnosno hoće li uspjeti sačuvati identitet, jer državnost više nije upitna.

Smatramo da je u Zagrebu bitka dobivena, ali njegove silnice zbog niza razloga nisu toliko snažne da prihvate cijelu Hrvatsku.

Prisutno je dijelom i zagrebačko samozadovoljstvo i naglašeni nekritički europeizam koji često potisne nacionalne interese.

Ostaje dakle Split sa svojim snažnim utjecajem na jug države. I dokle te silnice dopiru, dotle je južna Hrvatska, duhovno i područno, normalno, uz potporu i Dubrovnika, i Šibenika, i Zadra.

Na praznom prostoru bez dovoljnog utjecaja Zagreba i Splita javlja se Knin i krajina sa svim svojim posljedicama.

Ako pak imamo dva središta, nije problem stvoriti treći, a to je Rijeka koja je na vrlo osjetljivome mjestu.

Zbog toga je neprijatelj tako silno nastojao na svim razinama slomiti hrvatski otpor u Splitu igrajući poznatu prljavu igru, na žalost u prvom redu s domaćim izrođenicima koji nisu bili tako naivni da ne znaju u kakvo su kolo upleteni. Međutim, Judini srebrnjaci bili su jači od savjesti, a to se ponavlja i danas, ali u suprotnom pravcu.

Vrlo brzo se taj »trgovački sloj« ukomponirao u hrvatstvo igrajući po običaju dvostruko, stječući materijalnu korist i mireći savjest.

Oni su opasni jer su njima trgovina i prikrivanje u duši puno opasniji od očitovanog (»iskrenog«) neprijatelja.

Ovdje je i snažan utjecaj susjedne velike države čijim se mi romanskim čarima teško odupiremo iako znamo kakvo je ovo sjeme ovdje posijala u svojoj skoro tisućgodišnjoj vladavini, doduše ne ona, već Serenissima koja je u biti zaseban entitet i nema puno veze sa suvremenom Italijom, bar ne u vrijeme njene dominacije.

Kaotična privredna situacija, političke strasti ispunjene žestokim temperamentom, ambicije pojedinaca koje nisu u skladu s mogućnostima, slabe komunikacije sa sjeverom države i već javni neprijatelji puni mržnje prema svemu hrvatskom, daju nam pravo postavljati temu KUDA IDE SPLIT?

VESNA BARIĆ-PUNDA

Tko barem jednom u životu *zaviri* u čudesno življenje starog Dioklecijanovog grada, grada Splita, upoznat će njegov svijet, i mirnoću i uzavrelost, i toplinu i hladnoću, i pitomost i okrutnost, i bliskost i udaljenost, i jednostavnost i različitost.

Taj svijet u kojem doista ne može biti kristalne čistoće, svijet velikih i snažno naglašanih suprotnosti grad čini posebno prepoznatljivim. Ako se prema prošlim zbivanjima ocjenjuju sadašnja, *Ex praeteritis praesentia aestimantur*, valja nam se prisjetiti časnog načelnika grada Splita Percevala, pisca Starog statuta grada Splita iz tisuću trista dvanaeste godine, koji je u pečat grada urezao prekrasan stih:

Divna palača, tihi salonitanski Split.

Danas, u trećem mileniju i gotovo sedam stoljeća poslije, mi tražimo odgovor na pitanje:

Split, europski ili antieuropski grad?

Je li doista tihi salonitanski grad izgubio *to nešto*, tako divno i tiho? Zar se doista s Dioklecijanovim gradom događa nešto novo, drugačije, tako strano, opasnije, nešto neeuropsko?

NE, nema nikakvog posebnog razloga bez dileme ispisati odgovor na postavljeno pitanje:

Split jest europski grad.

Split ništa nije izgubio od svoje višestoljetne otvorenosti svim putovima svijeta. Ali, pri tome valja reći da su u snažnom križanju različitosti, tako naglašenih u Dioklecijanovom gradu, i uz svu složenost socijalnoga, gospodarskog, pa i političkog života, ponekad mogući i disonantni iskoraci koji nas različito provociraju. Kada se zbiju takva »događanja« ne trebaju nas puniti isključivošću, eruptivnom individualnošću. Valja nam tada visoko uzmaći osjećaju »događanja«.

Ako nam ta »događanja« i nameću pitanje, *Split, europski ili antieuropski grad?*, i pretvaraju Split u »grad slučaj« ili »slučajno grad«, valja duboko vjerovati da će po staroj latinskoj izreci, *Fata viam invenient*, sam »slučaj« pokazati gdje je izlaz. Split je to uvijek mogao i najbolje znao sam.

Pri tome nije suvišno još jednom, u prijevodu uvaženog profesora Antuna Cvitanića, iščitati dio teksta starog Statuta grada Splita iz 1312. godine:

Neka se Božje veličanstvo...milosrdno udostoji prosvijetliti razum i dušu ljudima rečenoga grada da pošteno žive, da drugoga ne povređuju i da svakome stvarno priznaju pravo koje mu pripada, te da se dužna pravica kojom se svijetom općenito upravlja po pravom redu, podjednako primjenjuje...

JAKŠA MILIČIĆ

Veze Splita i Europe višeznačne su, prisutne trajno u životu ovoga grada. Ali kvalitet i intenzitet direktno su uzrokovani općim njegovim stanjem, a posebno njegovog gospodarstva.

Grad Split danas se susreće s mnogim problemima ili, bolje, sapleten je njima. Ipak bih izdvoji kao najtežu:

nezaposlenost, besperspektivnost

To je stanje posljedica

- prometne izoliranosti, što je trajna karakteristika
- objektivnih temeljnih promjena koje su se dogodile u društvu
- opljačkanosti gospodarstva.

Međutim, analiziramo li splitsku situaciju, možemo doći do zaključka da bi nam za promjenu stanja trebalo

malo pameti, nešto više sloge, ali i odlučnosti da se krene

jer izlaz je

— u dinamičnom rastu ulaganja u gospodarstvo otvaranjem poslova koji će uposliti nedovoljno uposlene potencijale u gradu, što će dovesti do rasta kupovne moći

— u razbijanju prometne, posebno cestovne, izoliranosti.

Kako to ostvariti

1. Aktivirati resurse Gradske luke da bi se maksimalno naglasile dvije osnovne funkcije:

— prometna s naglaskom na luku kao ishodište kružnih putovanja morem

— turistička s potrebom razvitka snažnih kapaciteta stacionarnog turizma.

Ovo je u stvari AFCO program s kojim je Split već suočen. Realizacija programa znači ulaganje od cca 500 milijuna US dolara, ali to znači i oko 7.000 radnih mjesta, uz najmanje još dva puta toliko iza »prve linije djelovanja«.

Ova izgradnja u Gradskoj luci ne može ostati bez konkretnog pozitivnog utjecaja na definiranje i građenje sadržaja uz more do Žnjana i do Vile Dalmacije. To je ukupno fenomenalan resurs.

2. Grad se opredijelio za sanaciju i zatvaranje Karepovca. Karepovac pokriva 170.000 m² prvorazredno zanimljivoga gradskog zemljišta. U tom je kompleksu još 130.000 m² terena koji danas vrijedi vrlo malo. Kad se Karepovac sanira i zatvori, do 20-30 godina neka će gradska vlast doći na ideju da kompletan sadržaj »preseli« i tako u centru urbanizirane zone dobije 300.000 m² najboljega građevinskog terena. *Zašto to ne učinimo danas?* »Oslobođeni« Karepovac može prihvatiti izgradnju proizvodnih pogona, trgovačkog centra i stambene izgradnje. Računi kazuju da se to može realizirati s oko 400 milijuna US dolara ulaganja. *Postoji konkretna poslovna mogućnost za to.*

To je neposredan posao za projektante, građevinare, obrtnike, instalatere, opremaše, trgovinu itd.

Ove dvije navedene inicijative gotovo su isključivo u ingerenciji grada Splita, a u okviru idućih šest godina znače ulaganje od 1,8 milijardi DM. To pokreće zamašnjak pozitivnih promjena, a ovisi praktično samo o nama! Ovim svladavamo »trenje mirovanja«!

3. Razbijanje cestovne prometne izoliranosti treba usmjeriti na dva ključna zadatka:

— državna cesta br. 1 — Split-Sinj-Knin-Gračac-Plitvice-Karlovac mora se što prije dovesti u razinu brze ceste (to uključuje i dionicu Udbina-Sv. Rok). *To se može postići dogovorom u Dalmaciji i političkom borbom na razini Republike.*

Treba se boriti za to da se dionica Jadranske autoceste od južnog portala Sv. Rok, preko Zadra i Šibenika do Dugopolja, izgradi na principu koncesije, za što postoji interes. I to da se počne neposredno.

Te dvije ceste: »brza cesta« i autocesta ključna su pretpostavka za neposredan i dugoročan razvitak Splita i Dalmacije. *Obje ceste ni u čemu ne dovode do konfrontacije interesa županija i gradova u Dalmaciji, pa je logično pretpostaviti da se mogu zajedno mobilizirati na tom programu. Ovo je velika šansa.*

Izgradnja tih cesta, posebno JAC-a, veliko je ohrabrenje i poticaj za razna manja i veća nova ulaganja te u nova radna mjesta.

4. Realizacijom EKO projekta i reguliranjem problema otpada (komunalnog i tehnološkog) mi postajemo eko oaza u ovom dijelu Europe. Ulaganje u te aktivnosti ulaganje je u razvitak. Ovo ima nemjerljiv propagandni efekt!

5. Osmišljavanje i provođenje ulaganja u turizam, posebno putem malih obiteljskih potencijala, izuzetna je prilika. Jasno u osloncu na JAC. Treba se boriti za izdašno financijsko poticanje ovog događanja. Najveći dio ove aktive bit će potrošen u Splitu. Grad mora svojom inicijativom osmisliti i predložiti ovaj program.

6. Program razvitka otoka mora biti dio stalnih preokupacija Splita. Treba se boriti za program na razini države, po kojem će se osigurati da cijene prijevoza brodom, u opsegu u kojem se osigurava zadovoljenje osnovnih životnih potreba, budu simbolične. Isto tako cijene opskrbe vodom, električnom energijom; problem otpada mora se rješavati po istoj cijeni kao na kopnu. Bogati i razvijeni otoci pridonose ukupnom prosperitetu grada Splita.

7. Grad mora dati punu podršku procesima razvoja brodarstva, posebno vezama s otocima, ali i dužobalnim brzim linijama. To se postiže i izgradnjom novih brzih brodova, ali i decentralizacijom flote Jadranske linijske plovidbe. Treba konkretizirati program akcije.

8. Grad se mora založiti, ali za okvire Županije (dakle zajedno s ostalima), da se osnuje određeni oblik financijske solidarnosti, radi rješavanja osnovnih infrastrukturnih i razvojnih problema u manje razvijenim dijelovima Županije (Zagora, otoci).

SLOBODAN BJELAJAC

Često se preko masovnih medija čuje kako je Split grad ekscesa. Nedavno je u Novom listu jedan splitski političar forsirao stav o antieuropskoj orijentaciji Splitskana. Potaknuti time, Splitska podružnica Centra za demokraciju i socijalnu pravdu odlučila je naručiti istraživanje kako bi otkrila je li to točno ili pojedinci projiciraju svoju vlastitu orijentaciju na sve građane. Istraživanje je izvršeno na višeslojnom uzorku od 558 ispitanika tijekom siječnja i veljače 2001. godine, a upitnik se sastojao od 24 pitanja, od kojih se prvih deset odnosi na objektivne pokazatelje socijalnog statusa.

Na početku analize može se nedvosmisleno tvrditi kako Splitskani nisu antieuropski raspoloženi, već sasvim suprotno. Po svim pokazateljima oni su izrazito europski orijentirani. Štoviše, u svim slojevima pokazuju manje ili više izrazitu europsku opredijeljenost, pa čak i u onima koji simpatiziraju stranke što su se više puta pokazale antieuropskima. Europska je orijentacija Splitskana prisutna i u autopercepciji, ali i u percepciji drugih, što se jasno vidi iz tablice.

Tablica 1. Vlastita orijentacija i kako ispitanici vide ostale Splitsane

Odgovori	»Jesu li ljudi u Splitu, po Vašem mišljenju, europski ili antieuropski raspoloženi?«		»A kakva je Vaša osobna orijentacija?«	
	Apsolutne frekvencije	%	Apsolutne frekvencije	%
Europski	276	49,46	475	85,12
Antieuropski	167	29,93	32	5,73
Ne znam	112	20,07	42	7,53
Bez odgovora	3	0,54	9	1,61
UKUPNO	558	100,00	558	100,00

Europska orijentacija Splitsana očita je i po tome što se čak 89% ispitanika odlučuje za ulazak Hrvatske u Europsku zajednicu, dok se samo 7% izjašnjava protiv toga. Ako se tome doda i kako 64% ispitanika smatra da Hrvatska treba odmah ući u Europsku zajednicu, čemu bi se moglo pridodati još i 24% onih koji smatraju da će se to desiti do nekoliko godina, a samo 4% smatra da joj nikada ne bi trebala pristupiti.

a) Iako svi slojevi ukazuju na vlastitu, odnosno europsku orijentaciju Splitsana, kao i njihovu želju za ulaskom u EZ, postoje među nekim slojevima **značajne razlike** u pogledu intenziteta orijentacije, iako ne među svima. **Spol, mjesto i regija u kojoj je rođen**, radni status, zanimanje, stupanj obrazovanja i godina doseljenja u Split značajno ne utječu na stavove ispitanika (koeficijent kontingencije $C = 0,06 - 0,27$). S druge strane, dob, djelatnost, stranačka obojenost i stupanj slaganja s politikom vlade pokazuju značajan utjecaj na razlike u stavovima (C -koeficijent = $0,35 - 0,50$).

Intenzitet želje za ulaskom u Europsku zajednicu obrnuto je proporcionalan dobi ispitanika. Dok u najmlađoj dobnoj skupini samo 49% ispitanika smatra da bi Hrvatska trebala ući u EZ, u najstarije dobi to smatra čak 86% ispitanika.

b) U pogledu stava o tome treba li Hrvatska u EZ, razlike među djelatnostima su izrazite. Tako je čak 26% zaposlenih u građevinarstvu i 13% u industriji, u usporedbi s nijednim ispitanikom iz uprave, protiv ulaska Hrvatske u EZ.

Iako **stupanj naobrazbe** nema velikog značenja ($C = 0,15 - 0,24$), ipak su najeuropskije orijentirani specijalisti, magistri i doktori znanosti, a najmanje ispitanici sa završenom osnovnom ili zanatskom školom.

Analiza je pokazala i najmanju prihvatljivost EZ onih koji simpatiziraju **HSP i HDZ**, a najveću onih koji simpatiziraju stranke vladajuće šestorke.

Tablica 2: Ispitanici s pozitivnim odnosom prema Europi i simpatije prema strankama

Simpatizira stranku:	% ispitanika s osobnom europskom orijentacijom	% ispitanika koji Splitsane vide europski orijentiranima	% ispitanika koji žele ulazak u EZ
HNS	100	65	100
LS	100	71	100
SDP	100	71	99
HSLŠ	96	75	97
HSS	83	76	87
HDZ	94	62	78
HSP	73	61	67
Ostale stranke	89	48	100
Nijednu	93	60	89

Ustanovljena je također značajna povezanost između prihvaćanja EZ i pozitivnog stava prema temeljnim predradnjama koje Hrvatska prije toga treba obaviti (Partnerstvo za mir, ulazak u NATO i sl.).

1) Analiza je dalje pokazala da postoji **vrlo značajna povezanost između slaganja-neslaganja s politikom sadašnje vlasti i analiziranih stavova (C = 0,27 – 0,48)**. S povećanjem slaganja s politikom vlasti raste i udjel onih koji su europski orijentirani i onih koji takvima vide Splitsane, kao i onih koji što prije žele ući u EZ. I obrnuto, povećanjem stupnja neslaganja opada i postotak pozitivnog stava (od gotovo 100% onih koji se slažu u potpunosti a koji istovremeno imaju pozitivne stavove prema Europi, na oko 40% onih koji se uopće ne slažu s politikom vlasti).

Postavlja se pitanje **po čemu ispitanici prepoznaju europsko ili antieuropsko raspoloženje Splitsana**. Velika većina ispitanika upozorava na različite pojave koje govore o europskoj ili antieuropskoj orijentaciji. Najveći broj ispitanika koji misle da su Splitsani europski raspoloženi argumentira to prije svega visokom razinom kulture građana, orijentacijom razvoju i razvijenošću civilnog društva. S druge strane, oni koji Splitsane vide antieuropski orijentiranima, taj stav argumeniraju nekulturom, primitivizmom i ruralnim mentalitetom, nerazvijenim gospodarstvom i njegovim posljedicama (siromaštvo, nezaposlenost i sl.) te nerazvijenošću civilnog društva.

I u pogledu upozoravanja na odgovorne za takvo stanje postoje razlike između onih koji Splitsane vide europski i onih koji ih vide antieuropski raspoložena. Oni koji smatraju kako je u Splitu nazočan primitivizam i nekultura, kao i oni koji u nerazvijenosti civilnog društva vide problem, najvećim dijelom za to okrivljuju bivšu vlast, ali i same građane. Oni, međutim, koji upozoravaju na nerazvijenost gospodarstva, najvećim dijelom za to okrivljuju novu vlast, a oni koji smatraju da je civilno društvo razvijeno i da postoji visoka razina kulture građana pripisuju to građanima i sadašnjim vlastima. Orijetencija na razvoj grada pripisuje se uglavnom sadašnjoj vlasti.

Iz analize se konačno može zaključiti kako su Splićani ipak europski orijentirani. To se vidi i po tome što velika većina njih ne samo iskazuje vlastitu europsku orijentaciju, već, iako u nešto manjoj mjeri, takvima vide i ostale građane grada pod Marjanom. Što više, velika većina Splićana što prije želi ući u Europsku zajednicu, pa se kao prilog tome slaže s ulaskom Hrvatske u Pakt o stabilnosti i NATO.

Iako svi slojevi pokazuju europsko opredjeljenje, među njima postoje značajne razlike s obzirom na dob, djelatnost, stranačku orijentaciju i stupanj slaganja s politikom vlade. Mladi, zaposleni u industriji i građevinarstvu, kao i oni koji simpatiziraju desne stranke i ne slažu se s politikom sadašnje vlasti pokazuju manje izraženu europsku opredjeljenost od starijih, zaposlenih u upravi, onih koji simpatiziraju lijeve stranke i stranke centra, pa se slažu s politikom sadašnje vlasti.

Isto tako velika se većina Splićana slaže i s politikom sadašnje vlasti i njezinim nastojanjima za približavanje europskim integracijama. Vlastitu europsku opredjeljenost kao i onu ostalih Splićana, tumače postojanjem ideje civilnog društva, visokom razinom kulture, kao i razvojnom orijentacijom građana i sadašnje gradske vlasti. Za razliku od toga, oni koji na Splićane gledaju kao na antieuropski orijentirane, to tumače niskom razinom kulture građana (za što u većoj mjeri krive same građane, a u manjoj bivšu vlast), nerazvijenošću gospodarstva (za što u većoj mjeri krive sadašnju vlast vjerojatno zbog predizbornih obećanja koja nisu ispunjena) i nerazvijenošću civilnog društva, za što u većoj mjeri krive bivšu vlast.

Tablica 3: Pojave koje pokazuju određeni stav i odgovornost za njih

Pojave C=0,55	»Tko je po Vama najodgovorniji za takvo raspoloženje u Splitu?« (u %)				
	Sadašnja vlast	Bivša vlast	Gospodarska situacija	Sami	UKUPNO građani
Nerazvijenost civil.društva	17	50	-	-	100 10
Primitivizam i nekultura	15	24	6	55	100 25
Nerazvijeno gospodarstvo	31	23	15	31	100 15
Razvijenost civil. društva	40	-	-	60	100 6
Visoka razina kulture	39	-	3	58	100 30
Orijentacija na razvoj	75	6	19	-	100 13
UKUPNO	34	16	7	44	100 100

SKONSI I ŠUŠURI
(JURE FRANIČEVIĆ PLOČAR: FRIŽI, SPLIT, 2001)

Tonko Maroević

Za razliku od svojega brata Marina, koji je startao čakavskim pjesmama, još dalekih tridesetih godina, Jure Franičević Pločar se zavičajnom idiomu obratio tek u zreloj dobi, nakon niza lirskih i epskih stihova na standardu i upravo impresivne vlastite romaneskne produkcije. Usporedba s bratom nameće se isključivo zbog zajedničke im arhaične hvarske, vrisničke baze i odgovarajućega vidokruga djetinjstva, jer je iskustvena i poetička razrada jednog i drugog autora zapravo bitno različita. Stariji, Marin, postupno se razvijao prema sve jačem simboličkom naboju i izraženijem artistskom pečatu (u amplitudi od »Govorenja Mikule Trudnega«, preko »Biliščavcih« pa do »Strasi i mejaši ditiinjstva«), dok je Jure našao svoj ton u iskustvenoj koralnosti, u rezimeu životne mudrosti iz perspektive kasnog doba.

Javivši se gustim čakavskim librom »Šaka zemje« 1974. godine, tom zbirkom iz ostavštine Franičević Pločar znatno produbljuje i proširuje stečenu parcelu. Inače refleksivna i humanistički poentirana topika, karakteristična za ovoga pjesnika, dobiva u dijalektalnoj verziji neophodnu konkretnost i nužnu plastičnost. Što je na standardu moglo djelovati kao fraza ili plakatska simplifikacija, u stihovima impregniranim govorom izravnih predaka i mirisom, okusom, opipom znanoga krajolika postalo je ne samo uvjerljivo nego i nemimoilazno. Utoliko je čakavska dionica bitno obogaćenje Pločarova opusa, a kroz nju kao da progovaraju i svi protagonisti i statisti njegovih proza.

Baš kao u »Šaki zemje« i u ovoj knjizi imamo niz portretnih skica, oglašavanje u ime jedva znanih i zaboravljenih osoba iz zavičajnoga okružja, pisanje kao navođenje misli i izreka davnih, starih i već nestalih ljudi nekadašnjega Vrisnika (iz autorove mladosti). Ali još veći je broj pjesama izgovoren u prvom licu, iskazan kao neposredno iskustvo lirskog subjekta, dapače, kao svojevrsna *summa* proživljenih dana, ohlađenih zanosa, izgubljenih nada, izjalovljenih snova. Moglo bi se reći da je dominantna vizura svođenja računa, u očekivanju smrti, pa rukopis koji ulazi u tisak zapravo zadobiva i testamentarnu vrijednost.

Knjiga »Friži vremena« doista je inventura prolaznosti, fiksiranje najvažnijih tragova, bilježenje pozitivnoga i (češće) negativnog salda minulih epoha. Uz povremene upravo himničke i ekstatične afirmacije života i naslijeđa (»Moje bogastvo«) javljaju se brojna skeptična ili, još gore, krajnje rezignirana stanja nemoći i fatalističke pomirenosti sa siromaštvom, s bolnošću, s nestankom. Možda najplodniju amplitudu nalazim u odnosu prema maštarijama i idejama mladosti, u rasponu od razočaranja (»zamantan virova u san«) do optimizma volje i iluzionizma nade (»samo san nikad ne umire«).

Po mnogim aspektima zbirka bi bila pesimistička i čak nihilistička, kad je ne bi hranila energija svjetla i zvuka, kad je ne bi hrabrila sinesteziya otvorenosti čula, kad je ne bi podržavala svojevrsna solidarnost svega živog (ne samo ljudi nego i ostalog »živog«: životinja, posebno onih domaćih i patnjom najbližih). Franičević Pločar nije toliko deskriptivan koliko evokativan, a posebno je uspješan u sugeriranju tonova i preljeva, boja i glasova. Dapače, stihovi o svjetlosti i o zvonima, o rasvanuću i smarknuću, o misecu i suncu, o skonsima i šušurima svakako su najekspresivniji i najuspjeliji.

Prirodna melankolija i nostalgija nalazi svoj izraz u mnogim maksimama, u poantama upravo proverbijalnog naboja. Gotovo su očekivane formulacije kako »kuri vrime«, kako je »finila fjera«, kako »vaja alavija umrit«. Ma i »slavit vaja umit«, te u asonancama i aliteracijama, u tvornosti riječi i euforiji ritma dobivamo pravu protutežu turobnim, makabričnim zaključcima.

Posebno područje zbirke predstavljaju povremena eksplicitna razmatranja o samim riječima. Od mišljenja kako s njima treba škrtariti, »sparinjat«, ne razmetati se jer su pažljivo »izdilate«, preko doživljaja njihove teškoće i opasnosti (»satiru me riči«, »i rič ubija«), pa do empirijskog uspoređivanja s radom zidara (jer se »rič u rič udija«, tvoreći sintagme »ko meštar stine« i slažući stihove kao gomile) čitava je i raznolika polarizacija koja završava apologijom šutnje (»ostavimo riči«, treba »umućec umrit«). Naravno, paradoks je pisanja da ono teži tišini i muku, ali da ih nikad ne dostiže nego plodno iznevjerava.

Zbirku »Friži vremena« ne valja opterećivati pretencioznom teorijskom aparaturom ili neprimjerenim očekivanjima. Nema dvojbe da je riječ o vrlo zreloom plodu i obogaćenju inače bujne i razgranate poezije na hvarskoj čakavštini, što se korijeni još u renesansi i baroku, a preko socijalnih i antejskih tendencija dopire do naših dana, ne gubeći se u fiktivnoj Arkadiji ili jeftinoj pastoralnosti. Štoviše, glasom Jure Franičevića Pločara progovara iskonska žica latentnih potencijala otpornosti i vitalnog nemira.

ČUDESAN SPOJ METAFIZIČKOG I FIZIČKOG, UMJETNOSTI I ŽIVOTA

(JOZEFINA DAUTBEGOVIĆ: *BOŽJA TELEVIZIJA*; DHK, ZAGREB, 2001)

Hrvoje Čulić

Hrvatska pjesnikinja Jozefina Dautbegović do početka rata u Bosni i Hercegovini živjela je i radila u Doboju, a od tada djeluje u Zagrebu. Prigrljena domovinom — izgubila je dom. Taj gubitak se itekako osjeća u njezinim stihovima. Do sada je objavila pet samostalnih zbirki poezije i kao što je njena prethodna knjiga, »*Prizori s podnog mozaika*«, bila jedna od najboljih objavljenih 1977. u nas, tako je i »*Božja televizija*«, odmah na početku ustvrdimo, jedna od najboljih objelodanjenih do sada u 2001. godini.

Zbirka je podijeljena u četiri ciklusa, ali prije svega djeluje kao cjelina: sve predočeno pisano je istom rukom, tjerano istom prisilom, uvjetovano istom nevoljom: mukom postojanja, nastalo na istome tragu ...

Stigoh do riječi *trag*. Upravo tako naslovljen je jedan stariji lirski zapis Jozefine Dautbegović, zapis koji se ne nalazi u zbirci, ali koji je svojedobno emitiran na radio valovima. Bit će ga korisno reproducirati makar samo djelomice:

»*Katkad se u knjizi koju čitam*«, kaže pjesnikinja, »*izdvoji samo jedna riječ koja nosi poruku, u matrici stiha prepoznam trag koji moram slijediti. To nisu čitljive poruke / stalno ih na drugi način moram tumačiti, odgonetavati smislove. To je nešto puno nejasnije od slutnje, čini mi se zapravo kako je samo naznaka znaka.*

A s čime je povezano to traganje? za čime ide čitav moj život? što znači? koji je njegov konačni smisao? dokle i kamo vodi? koliko vremena i strpljenja treba?

Ta pitanja ostaju bez odgovora.

Kako godine prolaze odgovori mi postaju sve manje važni.«

I na kraju zaključuje:

»*Važan je put, važan je trag i svjetlo na njemu.*«

Usput primijetimo: uspješni završni stih, završna rečenica, efektna poanta, dakle, odlikuju gotovo sve pjesničke uratke ove uzorito odnjegovane poetese.

Susrevši se, svojedobno, prvi put sa stihovima Jozefine Dautbegović, te iznimno senzibilne i nesumnjivo talentirane pjesnikinje, odmah se sjetih Zbigniewa Herberta, zatim Konstantina Kavafisa pa i nekih drugih, ništa manje poznatih. I obradovah se. Ta nađoh se, nađoh je u odabranu društvu! — A uzori i utjecaji?! — Postoje, očito. Ali nisu pjesnikinji na sramotu, to je ono presudno.

Primjerice, ima u njenim pjesmama zaista nešto od one divne, do samog rasprsnuća dovedene, suzdržanosti i statičnosti, nešto od plemenite, nimalo hladne, objektivnosti, koja me je svojedobno, pred toliko godina, fascinirala pri susretu sa stihovima-dijagnozama Zbigniewa Herberta ali i drugih velikih nam supatnika i suputnika na istome putu, na istome *tragu*, u potrazi za istim ili sličnim svjetlom kojim je — hvala budi Bogu — očarana i vođena i naša pjesnikinja.

*

Na početku svog lucidno ispisanog Pogovora, Branimir Donat, oslanjajući se na Pascala, a imajući pred sobom zadnju zbirku pjesama Jozefine Dautbegović, upozorava na razliku između knjiga i autora *»obuzetih privremenim i prigodnim«* — i onih obilježenih *»iskustvom koje neprestano klizi opasnim i izazovnim rubom sudbine«*. Jozefina Dautbegović i njezina *»Božja televizija«* spadaju, nesumnjivo, u ovu drugu grupu. I zaista, sve što inače najčešće doživljavamo kao obično i prolazno, izvučeno je u nje iz drugoga reda i postavljeno u izravni, zaoštreni odnos s onim sudbinskim i nezaobilaznim.

Nju muči Smisao, Svrha, Apsolut, jednom riječju — Bog, makar bio, nadajmo se, samo privremeno odsutan.

Čovjek, da bi sačuvaao uspravno držanje, da bi mogao kako tako ustrajati u svijetu kojim hara *»ontološka anemija«* (C. Miłosz), mora se orijentirati prema, makar izbljedjeloj, možda i ugašenoj, zvijezdi vodilji.

Ukratko, čovjek bez Boga ne može, ni neće; Bog, ako ga i ima, bez njega može, i kao da hoće. U tome je nerazmrsivi čvor! — U nemogućnosti da ga dosegnemo niti da ga se odrekujemo.

*Kad smo završili sve pripreme iako smo bili gladni
nismo sjeli za stol
Čekali smo
Virili smo kroz prozor skakali do vrata
na svaki šum
osluškivali neki znak
Ništa*

*Pojavila se sumnja
Možda nije vidio naš izbljedjeli prozor*

*između toliko sjaja
a i večera nam ruku na srce nije baš bogata*

*Ali to ne bi smio biti razlog
On je ipak Bog.*

(»Božić 1998.«)

Bog je u pravilu odsutan: ne javlja se čak ni za svoj rođendan. Telefonska linija je prekinuta, Bog se ne odaziva, ne prima poruke, otišao je na odmor i ne vraća se, zaspao je ... Nikad dovoljno slikovitih iskaza da se naglasi ta beznadno tragična odsutnost. A kad se i uspostavi kakav takav odnos, ispostavlja se da *čovjek Boga uzima preozbiljno, Bog njega — nedovoljno ozbiljno*. U tome je sva tragikomičnost toga nemogućeg odnosa-neodnosa.

Mi smo za Boga prije dosadan negoli zabavan TV-program što ga može ali i ne mora pratiti: najčešće ga isključi (pjesma »Božja TV«).

Eto, na nebeskoj burzi, toliko vrijede naša radost i naša tuga, naš užitak i naša bol, naši kliktaji i naši vapaji. Uza sve to ne prestajemo ga zazivati i očekivati. Uzalud? — Sjetimo se Heideggera: »Može nas spasiti samo jedan bog. Ostaje nam jedina mogućnost da se u mišljenju i opjevanju priredi spremnost za pojavu boga ili za odsutnost boga u propasti, da propadnemo u suočenju s odsutnim bogom.« (»Razgovor s Heideggerom 23. rujna 1966.«)

Zadatak je mišljenja/pjevanja da se suočava (makar) s odsutnim Bogom!

Bog — ta naša rana nezacjeljiva.

Ali, spustimo se s uzvišene platforme ovog filozofskog mišljenja ubitačno-spasonosne, najteže kategorije, i vratimo se nešto »podatnijem«, »mekšem« bogu, bogu Jozefine Dautbegović.

Za razliku od Raspetoga, iz »Kišnog prizora« njezine prethodne zbirke, koji se, iskreno sažaljen, ugiba da načini mjesta pod nadstrešnicom kapelice usamljenom, jadnom ljudskom stvoru, tog momenta ugroženom iznenadnim prolomom oblaka, Bog je ovdje, kako autorica, na već poznato ironičan način, primjećuje, »*Jedan prilično dobronamjeran Bog*«, Bog, dopunimo, sa smislom — imajući na umu njegov neusporedivo visoki položaj — sa smislom, dakle, za izrazito neprimjereni humor: sa čovjekom se neodgovorno poigrava.

Zna biti »nagluh i prilično tvrdoglav«, ne otvara nam kad uporno kucamo ili nam pak otvori vrata ali kriva, a prava — kad izgubimo već svaku nadu, dovodeći nas hotimice u nepriliku. »*Znade me*«, jada se autorica, »*držati u nedoumici, prigriječiti mi prste/ili ta ista vrata zalupiti pod nosom tako jako/da mi danima zvoni u ušima*.« Katkad zaista loše misli o njemu, a da je osjećaj uzajaman, ne treba ni spominjati. Podnosi je još malo, pretpostavlja skrušeno dalje, samo zato što ga nitko ne zna poput nje tako usrdno moliti. Riječ je, spominje onako usput, o već prilično starom, dakle, zaključujemo, vjerojatno senilnom Bogu koji zadrijemavši, jednoga dana, može sasvim slučajno isključiti svoje svemirsko računalo i tako nas ne samo nepredvidljivo reprogramirati nego jednostavno zbrisati zauvijek. Čak joj ga je pomalo žao.

Što još, općenito, kazati o stihovima Jozefine Dautbegović? — Osvaja nas njihova prepoznatljivost, udomaćenost (kao da su nenadano iskršli iz ladica vlastitog nam stola, poput — nezaslužnog? — dara Božjeg, njihova preciznost, težina i ujedno prozračnost, ona teško objašnjiva aroma autentičnosti, koja je u ovom slučaju zavidno uspješni sraz privatnoga i svevažecoga, spoj prividno lepršav i lako izvediv a zapravo tako teško, tako rijetko ostvariv.

Odjednom se nađemo kao pred nečim već viđenim, u svijetu koji nam ne mora biti ugodan, još manje drag, ali koji je naš, jedini što ga imamo, nad kojim tugujemo i koji, zauzvrat, kao i da nad nama povremeno zaplače.

Pjesma je dobra ako je toliko prožeta pjesnikom — njegovim srcem, njegovom utrobom, njegovim beznađem ali i nadom — kažem, ako je toliko prožeta njime — da ga, *baš zato*, napušta, odvaja se ... i postaje stvar za sebe. Dostojna sebe, ali i njega. Dakle: i nas, čitatelja.

Svijet Jozefine Dautbegović svijet je budna sna, svijet kazališta, u kojemu smo svi istodobno glumci ali i gledaoci. Pri tome je zapravo nevažno tko je statist a tko protagonist. Jer, redatelj je — to više i ne treba naglašavati — već davno odsutan. A radnja se, protiv bilo kakva rezona, i dalje odvija, kao što se moglo i očekivati: kaotično, na samom rubu katastrofe.

Zaleđeni prizori Jozefine Dautbegović, naizgled paradoksalno, djeluju neobično uvjerljivo i životno. Njihov je »okus« gorak i otrežnjujući, a poruka, ako smijemo govoriti o poruci, smirujuća. Istina je, barem u ovom slučaju, zdrava.

»*Jedan prilično dobronamjeran Bog*«, što se mene tiče, jedan je od najboljih pjesničkih uradaka koji nam je do sada podarila ova pjesnikinja. Izreći upravo ovo što rekoh znači načiniti veliku, neoprostivu nepravdu svim ostalim pjesmama zbirke. U ovoj knjizi nema loših pjesama: postoje samo dobre i one gotovo ili čak antologijske. Imajući to na umu spomenut ću samo neke, meni draže. To je na prvome mjestu »*Zadnja bosanska zima*«.

Pišući svojedobno o prethodnoj zbirci Jozefine Dautbegović posebno sam istaknuo važnost pogubnih, dugoročnih posljedica rata. Najgora: nikad ne završava. Rat se nastavlja u našem krvotoku, u našim kostima, u našem mozgu, u našem srcu. Posttraumski stres nije nažalost popudbina samo neposrednih sudionika ratnih zbivanja, on je i nasljedno dobro, da ne kažem pravo, i tzv. pjesničkih priroda koje ga doživljavaju i transformiraju, dabome, na svoj, poseban, lirski, ništa manje tragičan način od ostalih sudionika rata. Rekoh: rat nikad ne završava. Toj surovnoj istini možemo zahvaliti na najboljim stihovima ove poput seizmografa osjetljive, nepatvorene pjesnikinje.

*Kamo god idem nosim je kao nasljednu bolest
ostala mi je u kostima
u koštanoj srži
Zima mi je ljeti na Hvaru Korčuli ili u Opatiji svejedno
ona u meni traje beskrajno duboko se ukorijenila*

...

*Otada mi se godišnja doba mijenjaju
kao na filmu samo pred očima
a u meni zima traje
Sigurno sam u kostima kad sam odlazila ponijela
zadnje bosanske snjegove
bez svijesti da ih nosim zauvijek*

*Kažem u kostima a tko zna gdje su se zavukli
možda mi stanuju u sivoj moždanoj masi
pa se sruče neočekivano
taman kad se opustim na + 30° C i uživam
kao gušter na suhozidu*

...

*Moja me bosanska zima pronade usred ljeta
na uskim ulicama primorskih gradova
izvuče se iz nekog podrumskog otvora
ili iza tamnih oltara u romaničkim crkvama*

*Zbog nje jedino ja nosim vunene veste na ljetovanju
a kad ulazim u more svaki put poželim navući čarape*

*Zbog nje mi ti kažeš kako si ledena
daj da ti ugrijem ruke.*

(»Zadnja bosanska zima«)

»Zadnja bosanska zima« je gotovo jednako uspješna pjesma-blizankinja autoričine antologijske pjesme »Prizor koji bi trebao zvučati utješno« iz prethodne zbirke.

Albert Camus je za dvadeseto stoljeće ustvrdio da je stoljeće straha. Što se straha tiče — još smo u istom stoljeću. Strah, praznina, ontološka oskudica — haraju našim vremenima i prostorima.

*Nije to ona praznina kad kažeš
prazno
i znaš da unutra nema ništa
prazna soba prazan krevet prazna polica
prazan prostor u ormaru prazni zidovi
pa je lako zaključiti da su tu bile i slike
jer na zidovima još vise pravilni bijeli kvadrati
i pravokutnici*

*Zapravo bi se mogla dugo nabrajati prazna mjesta
u takvim situacijama*

*Kod mene je to drukčije
kad odeš sav je prostor i dalje krcat tobom
samo u predjelu želuca
sasvim je prazno
i u toj praznini visi strah
takođe pravilno raspoređen na bijele kvadrate
i pravokutnike
ali s oštrim rubovima
kao razbijen kristal*

(»Prazno s oštrim rubovima«)

Ova prijeteći nazubljena praznina realna je, da tako kažem, sveprožimajuća metafora straha. Ali, nisu ni sve praznine jednake.

...
*Ima tako žalosnih prostora koje su napustili ljubavnici
da su portreti na zidu u dubokoj crnini
a ima i tako svečanih kao da je u gotičkoj katedrali
tek započela pjevana misa
jer razgovijetan zvuk orgulja
još titra u zraku*

...

(»Prostori i predjeli koje su napustili ljubavnici«)

Predjeli i prostori koje su napustili ljubavnici i dalje odišu njihovom prisutnošću, i manje je pri tome važno je li fluid koji ih prožima esencija pozitivne ili negativne energije, važno je da *jest*. Ljubavne pjesme Jozefine Dautbegović beznađu i tjeskobi uspješno suprotstavljaju — nadu. »Zadnja ljubav«, iz istoimene pjesme, s kojom nas pjesnikinja izravno suočava, zapravo je prva, uvijek ponovno prva i jedina — ako je prava. Briše sve poraze, sve nesreće, svu našu ojađenost, ukida povijest i poništava svijet u cijelosti — sve započinjući, sve stvarajući iznova, od početka. Novo i čisto. Nevino. I neupitno.

Evo naslova još samo nekih pjesama koje bi zavrijedile da ih se pomno analizira i komentira: Božja TV, Držac daljinskog upravljača, Unutarnja sloboda, Moj neprijatelj i demon, Kao stojimo čvrsto nogama na zemlji, Put svile, Bolest u kući (antipod poznate pjesme Ljubav je ušla u kuću Vladimira Kovačića), Način za izliječiti od mrtve kosti, Ako isključim činjenicu, Oda vodi.

*

Krenimo prema zaključku. Istina i ljepota sijamski su blizanci. Srasli, jedan bez drugoga ne mogu, uzajamno se podržavaju i uvjetuju. Pri tome, dabome, ne gubim iz vida poznato Nietzscheovo upozorenje da nas umjetnost štiti od pogubnog djelovanja istine.

Pitanje je jedino: kako ... U ovom slučaju: na gotovo najbolji mogući način. Duboko proživljenom, destiliranom, do najgorčeg taloga dovedenom, — izvorno inače neprobavljivom, smrtonosnom — istinom. Začinjenom, kao slučajno, spasonosnom ironijom i crnim humorom — i na vlastiti račun, dabome. I nepristajanjem na poraz. Jer, premda su stihovi ove pjesnikinje općenito prožeti golim, neprevladanim strahom i egzistencijalnom zebnjom; iako je svijet, kakvim ga ona vidi, prepun ugroženih i »ojađenih«, da bi čak »trebalo«, kako dalje kaže, »napraviti natkrivene javne plakaonice« »umjesto tramvajskih stajališta«, — ona se ne predaje. Tome služe tjelovježba, šminkanje, općenito briga o sebi i briga za druge, ali nadasve — ljubav. Pa makar zato da se konačni poraz — samo odgodi. A to nije malo.

U stihovima Jozefine Dautbegović fizičko i metafizičko, na gotovo neobjašnjiv način, borave zajedno, u jednome. To je ono što zapanjuje.

Ostvaruje se nešto poput alkemijske sinteze suprotnosti: čistu subjektivnost doživljavamo kao apsolutnu objektivnost, Ja se preobražava u Mi, istina se utemeljuje kao umjetničko djelo. Ljepota i istina postaju jedno, a to i jest svrha umjetnosti pa ma što inače o tome mislili naši suvremenici.

Riječ je zapravo o uspješnom spoju umjetnosti i života, koliko rijetkom — toliko dragocjenom.

Netko je ustvrdio da je u slučaju Jozefine Dautbegović riječ o poeziji straha. Nesumnjivo jest, ali ne samo o tome. Svaka prava poezija, koliko god prividno odisala malodušnošću, poezija je pročišćenja i nade. Takva je nesumnjivo i poezija ove pjesnikinje.

Sumorna vedrina njenih stihova jednostavno je očaravajuća.

KIRO GLIGOROV, *MAKEDONIJA JE SVE ŠTO IMAMO*
(IZDAVAČKI CENTAR SKOPJE, 2001)

Ivo Petrinović

Knjiga Kire Gligorova, prvog predsjednika Republike Makedonije, pod naslovom »Makedonija je sve što imamo«, koju je objavio Izdavački centar u Skopju sadrži memoare tog značajnog makedonskog političara i državnika, u čijim se sjećanjima očituje novija povijest makedonskog naroda u njegovoj borbi za slobodu i stvaranje nezavisne makedonske države kao sna mnogih generacija Makedonaca. Knjiga ima 575 stranica i podijeljena je na predgovor umjesto uvoda, dvadeset i jedno poglavlje, a na kraju je autorova bilješka o motivima koji su ga naveli da je napiše.

Prvo pitanje koje se nameće nakon što je objavljeno to djelo jest: tko je Kiro Gligorov, zapravo kakav je bio njegov životni put, što se odrazilo i na stranicama ovog njegova memoarskog djela.

Rođen je u Štipu, u Makedoniji 3. svibnja 1917 (koja je bila najprije pod bugarskom a zatim srpskom vlašću) u kojem je proveo djetinjstvo i osnovno školovanje doživljavajući pritiske denacionalizacije i asimilacije nad svojim narodom. U vezi s time na prvim stranicama svojeg djela sa sjetom konstatira da su se Makedonci u Prvom svjetskom ratu borili razjedinjeni i suprotstavljeni na bugarskoj i na srpskoj strani.

Na njegovo sazrijevanje i razvoj presudno je utjecao djed Gligor koji je bio aktivan u Makedonskoj revolucionarnoj organizaciji i od koga je primio najvažnije životne upute, dobivši po djedu i prezime Gligorov. U nižoj gimnaziji susreće se s klasičnom književnošću iz hrvatskih izdavačkih kuća, od antičke preko dubrovačke i razdoblja ilirizma, čita »Ilijadu«, »Odiseju«, »Smrt Smail age Čengića« i druga klasična djela koja mu pomažu u njegovoj općoj izobrazbi i kasnijem političkom djelovanju.

Kao gimnazijalac u Muškoj gimnaziji u Skopju sudjeluje u stvaranju literarne grupe u kojoj aktivno radi, a već 1935/36. upisuje Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu koji završava 1939. godine, djelujući u studentskom društvu »Vardar«. Neko je vrijeme radio kao odvjetnički pripravnik posvećujući se financijskom pravu, što mu je poslije pomoglo

u poslovima koje je obavljao u državnoj upravi. Nakon početka rata 1941. vratio se u Skopje i zaposlio se u Vardar banci, ali ga uhićuju bugarske okupacijske vlasti pod optužbom da je komunist.

Istodobno djeluje kao ilegalac u antifašističkoj borbi u Makedoniji i član je Inicijativnog odbora za organizaciju Prvog zasjedanja Antifašističkog sabora narodnog oslobođenja Makedonije. Na prvom zasjedanju ASNOM-a na Ilinden 2. kolovoza 1944. u samostanu Pohor Pčinski, ono se proglasilo vrhovnim zakonodavnim i predstavničkim tijelom makedonskog naroda. Gligorov je izabran i za člana Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i poslan na Vis kao predstavnik Makedonije u to najviše političko tijelo nove države. Na drugom zasjedanju ASNOM-a u prosincu 1944. biran je za člana Predsjedništva i zadužen je za financijske poslove.

Početak 1945. godine upućen je u Beograd na rad u savezne organe nove države najprije kao pomoćnik ministra financija, a zatim zamjenik direktora Saveznog zavoda za privredno planiranje. Od 1962. do 1967. savezni je ministar za financije pa potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća. Od 1969. do 1971. član je Predsjedništva CKSKJ, zatim Predsjedništva SFRJ kao najvišeg državnog tijela u zemlji, a od 1974. predsjednik je Skupštine Jugoslavije te 1978. postaje član Savjeta federacije. Gligorov je jedan od pobornika za reformu federacije na političkom i gospodarskom polju te se zalaže za nacionalnu zastupljenost u Jugoslavenskoj armiji, posebno makedonskih kadrova koji su bili zapostavljeni zajedno s pripadnicima drugih nesrpskih naroda.

Nakon što je umirovljen vraća se u Skopje i angažira se u stvaranju političkog pluralizma. Kad je na demokratskim izborima izabrano novo višestranačko Saboranje i donesena Deklaracija o nezavisnosti 1991, Kiro Gligorov je 27. siječnja te godine izabran za predsjednika Republike. Sudjeluje na samitu šefova jugoslavenskih republika i predlaže da se donese novi ustav Republike Makedonije. Nakon izvješća Badinterove komisije Gligorovljeva je zasluga što je Makedonija dobila prva priznanja kao država od strane Bugarske, Turske, Slovenije i Hrvatske.

On je vodio i uspješnu borbu protiv pretenzija nekih susjeda na makedonski teritorij, a njegova je zasluga što je Jugoslavenska armija krajem ožujka 1992. napustila Makedoniju, iako su joj povoljne okolnosti išle u prilog jer je Armija tada bila angažirana na fronti u Sloveniji i Hrvatskoj. Zauzima se za to da se u zemlji provede referendum o neovisnosti koji je uspješno obavljen krajem rujna 1991, za što je glasovalo 95 posto građana. Nalazeći se pod velikim Miloševićevim pritiskom (u Ohridu), kao i ostalih susjeda, nosio se idejom o asimetričnoj jugoslavenskoj federaciji kao kompromisu za ostvarenje konačnog cilja. Vodeći računa o teškom povijesnom iskustvu Drugog svjetskog rata, Gligorov je taktizirao kako bi sačuvao mir svojoj zemlji uspješno se suprotstavljajući vanjskim pretenzijama i unutrašnjim pritiscima. Zauzima se za to da Makedonija bude nacionalna makedonska država, ali i država građana kao dio europske zajednice, priznajući pravo nacionalnih manjina, osobito Albanaca koji čine 22 posto stanovništva. Na njega je 3. listopada 1995. izvršen neuspješan atentat što pokazuje da su Gligorovljevi neprijatelji dobro procijenili njegovu važnost na tim nemirnim balkanskim prostorima, što mu donosi još veću popularnost u javnosti.

Uspio je da Republika Makedonija postane članica Ujedinjenih naroda, a uz međunarodnu podršku spriječio je pritisak Grčke da se izmijeni naziv makedonske države. Zbog svojih uspjeha kao državnik i branitelj nacionalne neovisnosti dobiva brojna međunarodna priznanja. Američka odvjetnička udruga iz New Orleansa 1994. daje mu odlikovanje kao priznanje za razvoj demokracije, u Napulju 1996. dobiva Mediteransku nagradu za mir, a 1997. postaje počasni doktor Sveučilišta u Pittsburgu. Bio je u važnim međunarodnim posjetima: 1997. u SAD i Kini, 1998. Ruskoj federaciji, 1999. u Francuskoj i Njemačkoj, a prisustvovao je, kao sudionik antifašističkog pokreta, europskim manifestacijama 50. godišnjice pobjede nad fašizmom.

Na predsjedničkim izborima u Makedoniji u listopadu 1999. pobijedio je kandidat VMRO — DPMNE Boris Trajkovski. Time je završio devetogodišnji mandat u dva navrata (1991. i 1994) Kire Gligorova kao predsjednika, kojim je zaokružio uspješnu karijeru državnika te odigrao vrlo važnu ulogu u povijesti nacionalne borbe makedonskog naroda za slobodu i ušao u povijest kao prvi predsjednik nezavisne Republike Makedonije.

Memoari koji su pred nama mogu se sažeti u dvije maksime koje je Gligorov izrazio u svome inauguralnom govoru za predsjednika Republike koje navodi u uvodu svoje knjige, a glase: »Neka živi Makedonija!« i »Makedonija je sve što imamo«, što je i naslov tog njegovog djela; ono je sukus Gligorovljevih memoara, što pokazuje da je u njima sadržan njegov put od đačkih i studentskih dana do izbora za predsjednika Republike u razdoblju od gotovo pola stoljeća. U njima je opisano kontinuirano djelovanje i nastojanje istaknutog državnika da se makedonski narod, koji je bio neprestano etnički osporavan nacionalno osvijesti i osnuje svoju državu.

Shvatljivo je da s obzirom na okolnosti i sve ono što se zbivalo na geopolitičkim prostorima gdje žive Makedonci, da taj njegov put nije bio jednosmjernan već pun krivudavih faza, uspona i padova, te kompromisa da bi se stiglo do konačnog cilja, što se jasno vidi u ovoj knjizi. Iz memoara je također uočljivo da je Gligorov toga bio svjestan i svoje je političko djelovanje prilagođavao okolnostima koje su mu se nametale. Nije bilo nimalo lako — što ova knjiga pokazuje — narod koji su osporavala najmanje tri njegova susjeda (jedan njegovu državu, drugi njegovu nacionalnost a treći nacionalnost i državu), a u zemlji ima snažnu albansku manjinu, izvesti na put nacionalne osviještenosti pa uspostaviti nacionalnu državu bez kapi prolivene krvi. Gligorov je stalno isticao svjetskom javnom mišljenju, govoreći na Glavnoj skupštini Ujedinjenih naroda, da makedonski narod ima bogatu povijest i tradiciju te da je Slavenima podario prvu pismenost, književnost i kršćanstvo, pa prema tome ima puno pravo na vlastitu nacionalnu državu.

Ovi memoari pokazuju ono čega su svjesni mnogi: Gligorovu je uspjelo ono što drugima na ovim prostorima nije, da zemlju dovede bez žrtava do nezavisnosti. To je jedan od rijetkih slučajeva da borba za nacionalno oslobođenje jednog naroda prođe bez oružanih sukoba. Iz njegovih se sjećanja vidi što je on sve kao političar i državnik morao raditi da bi se to postiglo i na koje je zapreke nailazio u svojoj zemlji i izvan nje. U svezi s tim zanimljiv je razgovor koji je Gligorov vodio s lordom Carringtonom, a spominje se u memoarima, kojemu je iznio svoje stajalište o rješenju krize u Jugoslaviji. Lord mu je

rekao da je njegovo mišljenje dobro, ali da mu je velik nedostatak u tome što je racionalno, a stanje je u Jugoslaviji iracionalno.

Stoga je razumljiv pokušaj da ga se atentatom ukloni s političke scene pa se može reći da je Gligorov platio cijenom vlastite žrtve žrtvovavši se za svoj narod. On je često bio u teškim dilemama — što se vrlo očito u knjizi vidi — hoće li uspjeti očuvati makedonsku državu osobito za vrijeme pregovora s Jugoslavenskom armijom. U knjizi se spominju vrlo mučni i teški razgovori s generalom Adžićem, v. d. saveznog sekretara za obranu koji je vršeci pritisak na Makedoniju ucjenjivao tražeći da se predaju vojni radarski uređaji u skopskoj zračnoj luci, što je faktično značilo izolaciju zemlje. Gligorov je taktičkim potezima uspio da do kraja 1992. Armija napusti zemlju bez ispaljenog metka.

Osim toga, Gligorov naglašava u svojim sjećanjima da mu je Hrvatska u svojoj borbi za samostalnost služila kao primjer, osobito u odnosu na referendumsko izjašnjavanje za neovisnost. Kada su u Jugoslaviji počele borbe za reformu federacije, Gligorov se prisjeća držanja tadašnjega hrvatskog čelnika Pere Pirkerera koji je u Budimpešti s Gligorovom sudjelovao na partijskom kongresu i tom prigodom održao lekciju Todoru Živkovu, sekretaru bugarskih komunista, koji je osporavao makedonski jezik i njegov nacionalni identitet.

Gligorov u knjizi opisuje kako je došlo do njegovih memoara te ističe da je uvijek volio knjigu i da je stalno čitao i pisao od svojih najmlađih dana kada je još bio u jednom literarnom kružoku. Međutim, s obzirom na javne poslove koje je obavljao nije imao vremena za pisanje. Ta mu se prigoda pružila kada je prešao osamdesetu i oslobodio se odgovornih državnih poslova. Tada je procijenio da bi se trebalo pismeno osvrnuti na svoju prošlost koja je bila plodna i koja bi mogla biti korisno štivo i drugima. To više što je bio izravni svjedok i sudionik borbe Makedonaca za slobodu i neovisnu državu tako da je njegov život, od mladenačkih dana preko ilegalnosti i partizanskog rata, boravka na poslovima u Beogradu sve do povratka u Skopje osamdesetih godina veliko i značajno razdoblje makedonske povijesti. Kad je odlučio napisati knjigu svojih sjećanja, posao mu nije bio nimalo lak što je imalo za posljedicu i niz njezinih slabosti, čega je i sam bio svjestan. Ali je to morao učiniti zbog svoje domovine Makedonije te se povukao u privremenu kancelariju i uz pomoć suradnika taj posao završio u nekoliko mjeseci. No, kako sam kaže, to nije bio plod neke trenutne inspiracije na zbivanja u zemlji i inozemstvu. To je zapravo bila njegova potraga za pravim odgovorima na nacionalnu sudbinu jednog naroda, za željom da se nađe što povoljnije rješenje njegova nacionalnog pitanja u novim europskim okolnostima.

Premda su Gligorovljevi memoari sa stajališta historiografske znanosti drugorazredni povijesni izvor, ova njegova sjećanja zasigurno će poslužiti povjesničarima za proučavanje jednog osporavanog naroda u ovo vrijeme, na ovim turbulentnim balkanskim vjetrometinama. Zapravo, svaki povjesničar koji bude želio proučavati noviju povijest makedonskog naroda morat će posegnuti za ovim djelom. O knjizi će presuditi čitaoci, a pravu ocjenu dati povjesničari.

BRANKO PARAĐINA, *SPLITU U POHODE*
(SLOBODNA DALMACIJA, SPLIT 2001)

Ivo Petrinović

Branko Parađina rođen je 1919. u Splitu, a diplomirao je na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Već 1963. postaje pomoćnik šefa Protokola Republike Hrvatske, a četiri godine poslije, od svibnja 1967. do kraja 1979. godine, voditelj je protokolarne službe Skupštine općine Split. Također je vodio protokol Osmih mediteranskih igara u Splitu 1979, te velike međunarodne sportske priredbe. U mirovinu odlazi 1980. ali je niz godina ostao član Komisije za međunarodne odnose Općine Split.

Značajka je ove knjige u tome da ona na 220 stranica sadrži zabilježene posjete istaknutih ličnosti Splitu: državnika, kulturnih radnika i športaša izražene kroz riječ i sliku. Sve što se u njoj navodi zbilo se između 1945. i 2000. godine, i to na taj način što je autor kao svjedok jednog vremena s rakursa dužnosti šefa protokola zabilježio događaje i ličnosti koje su prošle kroz Split. Knjigu također obogaćuju tekstovi uvodne riječi profesora Ive Šimunovića, zatim nadahnute »Povijesti pisane svjetlošću« Jakše Fiamenga i zanimljiv esej »Splitski gosti i došljaci kroz stoljeća« Vojka Mirkovića, u kojem šetnjom kroz povijest upoznajemo mnoge vrlo znamenite ljude koji su posjetili Split od osnutka grada do kraja Drugog svjetskog rata. Tu se također spominju kratke anegdote vezane uz ugledne posjetioce Splita koje je duhovito ispričao poznati splitski novinar Frane Jurić. Knjiga je osim uvodnih tekstova podijeljena na više poglavlja: Ljudi i događaji, Državnici, Parlamentarne delegacije, Gradovi prijatelji, Strane i ratne mornarice, Konzularna predstavništva, Najveće sportske priredbe te Bilješka o autoru. Upravo zabilježeni športski događaji koji su proslavili Split govore da je ovo ne samo grad športa, već i mladosti koja mu daje impuls i otvara mu velike mogućnosti.

Split, sa svojom bogatom kulturnom baštinom, vrlo privlačni mediteranski grad istočne obale Jadrana što ga veliki francuski povjesničar Braudel ističe u svojoj povijesti o Mediteranu kao vrlo značajan grad srednjeg vijeka koji opstoji dvadeset stoljeća, dakle, metropola povijesti i živopisno jadransko središte, uvijek je izazivao zanimanje mnogih

putnika i namjernika da ga posjete i dožive. Pohodili su ga razni svjetski putnici, kulturne i političke ličnosti, šefovi država i vlada, predsjednici parlamenata, nobelovci, književnici, slikari, kipari, istaknute filmske dive i glumci te drugi uglednici. Svi su manje-više željeli posjetiti ovaj živopisni grad o kojem su čitali i čuli vrlo laskave ocjene raznih namjernika. Većina posjetilaca divila se njegovoj baštini, mediteranskom koloritu, srdačnosti i gostoprimstvu stanovnika, a znatan broj osobito kulturnih djelatnika ostavio je svoje zapise o njemu. Te zabilješke i sjećanja nisu izraženi samo tekстом već kistom i fotografskim aparatom. Stoga o gradu pod Marjanom postoje brojni putopisi i svjedočanstva, zapravo priče o Splitu i njegovim žiteljima s različitih gledišta već prema tome kakve su dojmove stekli i ponijeli o njemu ti posjetioci.

Knjiga koja je pred nama ipak je posebno djelo o Splitu kakvo do sada nismo imali, jer govori o nizu važnih ličnosti koje su u nj došle putem međunarodnih veza, dakle, gradskog protokola koji sadrži osnovna pravila imuniteta, privilegija i ceremonija službenih gostiju koji dolaze u posjet gradu. Dakle, ona nastaje na osnovi zapisa o protokolu i niza fotografija koje su u tom času snimljene, a odnose se na službena zbivanja, iako ima i onih izvan toga.

Prava njezina vrijednost je u slikovnom prilogu koji su izradili istaknuti splitski fotografi, njih dvadesetak, a slike je odabrao Feđa Klarić. To su fotografije ličnosti i zbivanja što knjizi daju dokumentarnu vrijednost. Te slike s jedne strane pokazuju stanovitu službenost pa i ukočenost pojedinih ličnosti, ali s druge strane i njihovu prirodnu opuštenost, što sve daje povijesnu vjerodostojnost tim događajima zabilježenim fotografskim aparatom. Impresionira koje su sve ličnosti državnopolitičkog, znanstvenokulturnog i filmskog svijeta posjetile Split. Da nabrojimo samo neke: Josip Broz Tito, Elizabeta II, britanska kraljica, Haile Selasije, car Etiopije, Jawarharlal Nehru, indijski premijer, Gamal Abdel Naser, predsjednik UAR, Winston Churchill, premijer Velike Britanije, Nikita Hruščov, prvi sekretar CKKPS, Giovanni Leone, predsjednik Republike Italije, Kurt Waldheim, generalni tajnik UN, Franjo Tuđman, predsjednik RH, François Mitterand, predsjednik Republike Francuske, Sulejman Demirel, predsjednik Republike Turske, papa Ivan Pavao II, Stjepan Mesić, predsjednik RH, te poznati violinisti Zlatko Baloković i Yehudi Menuhin, Orson Welles, Jodie Foster, Michael York, filmski glumci, Alfred Hitchcock, redatelj, Placido Domingo, operni pjevač, Jacques Cousteau, oceanograf, John Keneth Galbraith, nobelovac itd.

Za ovom će knjigom posegnuti svi koji vole ovaj grad, jer će s njegovih stranica iščitavati i splitsku povijest. Budući da se radi o posjetima stranih ličnosti, onda su ta zbivanja ne samo dio lokalne već i dijela europske povijesti. Značajne političke ličnosti koje su dolazile u ovaj grad, u prvom redu da upoznaju kulturnu baštinu i ljepotu njegove arhitekture i krajolika, vodili su i političke razgovore koji su se zasigurno odrazili i na određenu politiku. Zar i razgovori trojice čelnika republika bivše Jugoslavije na primjer u Splitu nisu imali posljedice na neka politička zbivanja koja su bila presudna za događanja na ovim prostorima!

Ovom knjigom dobili smo jednu vrstu posebnog djela o Splitu koje je službeno i protokolarno ali nadopunjuje onu pjesničku misao o ovom gradu kao mjestu umnih ljudi

s tvrdnjom da je grad istodobno bio stjecište značajnih osoba svjetske scene i sfere politike, kulture, umjetnosti i športa.

Čestitamo autoru Branku Parađini, uređivačkom odboru, prevoditelju na engleski jezik kao i dizajneru Stjepku Rošinu koji je knjigu izvanredno opremio. Knjiga je prevedena na engleski jezik i može služiti kao suvenir koji se može darovati istaknutim ličnostima koje dolaze u posjet Splitu.

LOVORKA ČORALIĆ, *U GRADU SVETOGA MARKA, POVIJEST
HRVATSKE ZAJEDNICE U MLECIMA*
(GOLDEN MARKETING, ZAGREB 2001, 521 STR.)

Zdravka Jelaska

Studija o životu hrvatske nacionalne zajednice u Mlecima i njenim prinosima mletačkoj povijesti i kulturi sjedinjuje istraživanja kojima se Lovorka Čoralić bavi već desetak godina na temelju bogate izvorne građe mletačkih pismohrana. Djelo koje je pred nama dopunjeno je i prošireno izdanje autoričine doktorske disertacije *Hrvati u Mlecima* obranjene 24. srpnja 1998. na Filozofskom fakultetu u Zadru.

Prva četiri poglavlja predstavljaju uvodni dio knjige koji donosi detaljni pregled izvora i historiografije vezanih uz ovu problematiku (15-51), prikaz temeljnih značajki, uzroka i smjerova hrvatskih migracija od XV. do XVII. stoljeća (52-67), kratki pregled povijesti hrvatsko-mletačkih veza u srednjem vijeku (68-74), te nastanak hrvatske zajednice u Mlecima (75-80).

Središnji i najzanimljiviji dio studije čine poglavlja V-XIII. u kojima je analiziran život hrvatske zajednice u Mlecima u razdoblju XV-XVIII. stoljeća, kada je zajednica bila najbrojnija. Analiza brojčanih pokazatelja useljavanja Hrvata u Mletke (81-83) temelji se na analizi preko 2500 oporuka. Šteta je što su zbog tehničkih razloga grafikoni koji ilustriraju brojne brojčane podatke iz ovog, kao i sljedećih poglavlja tiskani tek na kraju knjige. Ipak njegovu strogu statističku suhoparnost osvježavaju podaci o brzini procesa asimilacije, odnosno različitoj duljini očuvanja svijesti o domovinskom podrijetlu kod pojedinih generacija hrvatskih useljenika. Na ovo razmatranje logično se nadovezuje *Podrijetlo hrvatskih iseljenika* (84-100). Razdioba prema područjima pokazuje izrazitu prevagu hrvatskih iseljenika iz mletačkih stečevina na istočnojadranskoj obali, ali i to da su Mleci bili značajno odredište iseljenika s drugih hrvatskih područja.

Temeljita raščlamba *Mjesta stanovanja hrvatskih iseljenika u Mlecima* (101-121) pokazuje koncentraciju hrvatskih useljenika u gradskom predjelu Castello, ali i njihovu nazočnost u drugim gradskim predjelima, kao i diljem mletačke terraferme. Autorica ovdje

posvećuje pažnju i multikulturalnosti do koje je dovelo od vlasti poticano useljavanje brojnih različitih nacionalnih skupina, a čemu je hrvatska zajednica posebno pridonijela ostavljajući u baštinu tom lijepom gradu brojne nazive ulica i trgova. S druge strane, iako su mnogi Hrvati u Mlecima našli trajno utočište, zasnovali dom i obitelj, nije mali broj podataka o onima koji su nastojali zadržati vezu s rodbinom i prijateljima u domovini, a mnogi su zadržali i posjede u rodnom kraju. (263-274)

U poglavlju o profesionalnom životu (122-170), nakon općeg pregleda strukture zanimanja, autorica posebno raščlanjuje zanimanja koja su najviše zastupljena, obrtnike svih vrsta, posebice brojnu skupinu zaposlenih u mletačkom Arsenalu, pomorce, trgovce i poduzetnike, državne službenike, pripadnike mletačkih vojnih postrojbi, duhovne osobe i kućnu poslugu. Oslikani su uvjeti njihovog života, kako imovinska podloga, društveni status i mjesta stanovanja, tako i podrijetlo, veze s domovinom ili drugim područjima. Ovisno o izvornim podacima autorica slaže mozaik u kojem su istaknutiji likovi vrlo plastično prikazani, upravo onako kako su se i sami nametnuli u masi likova svog vremena i vrelima koja o tom vremenu svjedoče. Pogled na život hrvatske manjine slikovitije pruža poglavlje o životnoj svakodnevnici (171-190). Na temelju podataka iz oporuka autorica dokazuje kako se povezanost pripadnika hrvatske zajednice nije očitovala samo stanovanjem u istim dijelovima grada i obavljanjem srodnih profesionalnih djelatnosti i sklapanjem velikog broja tzv. »doseljeničkih brakova«. Osim obitelji kao temeljnog kruga privatnog života pojedinca, podacima o znancima, susjedima i poslovnim partnerima oživljava sliku širih krugova u kojima se odvijao život. Posebno je zanimljiv zadnji dio ovog poglavlja koji se odnosi na privatni prostor, kulturu stanovanja, modu i predmete za svakodnevnu upotrebu. Autorica pomnjivo navodi sve vrste predmeta koji se spominju u izvorima o hrvatskim useljenicima, te materijale od kojih su izrađeni, pružajući nam pogled na njihove navike, izgled i okruženje. Naglašava kako je nemali broj modnih detalja prenesen s hrvatskog područja na mletačko, što govori o neprijepornoj ulozi hrvatskih iseljenika u oblikovanju kulture mletačke svakidašnjice tijekom prošlih stoljeća.

Posebno je obrađena povezanost života onovremenog stanovništva s crkvenim ustanovama, osobito u ključnim životnim trenucima od krštenja do pokopa (191-214). Vrela zorno pokazuju povezanost Hrvata s mletačkim vjerskim ustanovama, posebice s onima u Castellu. Njima Hrvati ostavljaju legate u oporukama, a mnogi su i pokopani u njima. Jedino institucionalno ustrojeno okupljanje hrvatskih iseljenika u Mlecima bila je Bratovština sv. Jurja i Tripuna ustanovljena 1451. godine, koja pripada tipu nacionalnih bratovština, kakve su u Mlecima imali i pripadnici drugih etničkih zajednica. Toj je bratovštini, njenom djelovanju i ustroju, karitativnoj djelatnosti, te umjetničkoj baštini, zbog njenog značenja posvećeno zasebno poglavlje (215-262).

Na temelju spisa mletačkih magistratura autorica analizira podatke o istragama, sudskim procesima i presudama osobama hrvatskog podrijetla (275-294). Podaci govore o Hrvatima nastanjenim u Mlecima, ali i onima kojima se u Mlecima sudilo ili su tamo bili zatočeni. Osobito je zanimljiv dio koji se temelji na spisima mletačke inkvizicije. Izdvojeni su najzanimljiviji negativci, konte Zanočić i njegovi sinovi kao mešetari, pustolovi i lažni kraljevi, a više je pozornosti posvećeno i sudbinama politički prognjenih.

Glavne smjernice hrvatsko-mletačkih odnosa od vremena propasti Mletačke Republike do sredine XX. stoljeća dane su u četrnaestom poglavlju (295-304). Krajem XVIII. i tijekom XIX. stoljeća autorica uočava nastavak opadanja hrvatskih prekojadranskih migracija, a protjecanjem XIX. stoljeća i bujanjem Risorgimenta gubljenje »skjavunskog« obilježja hrvatske zajednice u Mlecima, protalijansko nacionalno i političko opredjeljenje iseljenika koji se od tada poistovjećuju samo s užom regionalnom cjelinom kao Istrijani i Dalmati.

Posebno su obrađeni prinosi brojnih Hrvata mletačkoj kulturi, umjetnosti i znanosti (305-345). Kao i prethodna poglavlja i ovo nam daje drukčiji pogled na hrvatsko-mletačke odnose od onog na koji smo naviknuti u političkoj povijesti. Ovdje Venecija nije samo politička sila koja je vladala hrvatskim prostorima, već multietnička i multikulturalna zajednica čijem su razvoju Hrvati doprinijeli u velikoj mjeri. Glavni dio rada završava detaljnim i preciznim *Zaključkom* na hrvatskom, engleskom i talijanskom jeziku (346-376).

Knjiga je opremljena popisima izvora i literature (377-436), brojnim priložima – grafikonima, rodoslovljima i planovima grada (437-474), te kazalima (475-520). Posebnu vrijednost djelu daju ilustracije praćene zanimljivim i opširnim legendama. Studija je pisana lijepim, jasnim, logičnim i zanimljivim stilom, te privlači pozornost čitatelja. Iako ima veliku znanstvenu težinu i obiluje podacima, lako je razumljiva ne samo stručnjacima, nego i širem čitateljstvu.

MLADEN ANČIĆ, *NA RUBU ZAPADA: TRI STOLJEĆA
SREDNJOVJEKOVNE BOSNE*

(HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, DOM I SVIJET, BIBLIOTEKA HRVATSKA
POVJESNICA, MONOGRAFIJE I STUDIJE III/12, ZAGREB 2001, 300 STR.)

Zdravka Jelaska

Mladen Ančić, znanstveni suradnik u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Zadru i predavač nacionalne povijesti srednjega vijeka na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, knjigom *Na rubu Zapada* predstavlja tekstove koji su nastali tijekom petnaest godina istraživanja povijesti srednjovjekovne Bosne. Dio tih tekstova već je objavljen u stručnim časopisima i zbornicima, ali su ovom prilikom prerađeni sukladno rezultatima kasnijih istraživanja, a dio je pisan posebno za ovu knjigu.

Posebno za ovu knjigu pisan je prvi od osam tekstova naslovljen *Politička struktura kasnosrednjovjekovne Bosne* (9-88) koji predstavlja analizu razdiobe političke moći u bosanskom društvu XIII-XV. stoljeća. Polazeći od ideje O. Brunnera o prirodi srednjovjekovne države autor najprije razmatra političku poziciju Bosne u odnosu na susjede, zatim pitanje moći vladara (bana, kasnije kralja) pri čemu pokazuje kako se vladarev položaj bitno izmijenio krajem XIV. stoljeća usporedo s rastom političke i gospodarske moći vlastelina. Razlaganje vodi zaključku kako je politička struktura kasnosrednjovjekovne Bosne u odnosu na sustav koji se izgrađuje na zapadu Europe i u njenom neposrednom susjedstvu bila neobično jednostavna sa samo dva čimbenika – vladarom i slojem vlastelina, dok su u zapadnom susjedstvu XIV. i XV. stoljeća u razdiobi moći sudjelovali crkva i gradovi. Nasuprot tome na području kojim su vladali bosanski vladari crkva je izgubila svaki oblik političke moći sredinom XIII. stoljeća, iako su crkvene institucije (Katolička crkva i »Crkva bosanska«) i poslije imale određeni utjecaj na sudionike političkoga života. Autor upozorava na utjecaje koji dolaze sa Zapada, ali i na nedovršenost procesa uklapanja u zapadnoeuropski društveni sustav, što je uvjetovalo specifične vjerske prilike. Analiza razvoja gradova pokazuje kako oni u navedenom razdoblju doživljavaju uspon, ali su ostali izvan područja velikih gospodarskih gibanja, a

prije XV. stoljeća ne raspolažu ni vlastitim obrambenim zidom, što je spriječilo razvoj unutarnjeg autonomnog života i izgradnju stvarne političke moći.

Drugi rad pisan posebno za ovu knjigu nosi naslov *Humsko kneštvo* (141-176). Autor upozorava na političku individualnost Humskog kneštva i postavlja pitanje kako je ta politička tvorba koja se s vremenom uspješno uklapala u susjedne veće političke tvorbe i dalje utjecala na kolektivni identitet pučanstva te se i na kraju srednjega vijeka upotrebljavaju izričaji »humsko gospoda« i »Humljani«. Uz to ukazuje na nedostatak ozbiljnog znanstvenog pristupa ovoj problematici u historiografiji. Izvor humske zasebnosti autor nalazi u etničkoj zajednici u Humskoj zemlji u Poljskoj odakle su pripadnici te zajednice došli u sklopu migracijskog gibanja što ga je krajem VIII. i početkom IX. stoljeća pokrenuo Karlo Veliki i nametnuli se kao vladajući sloj na prostoru između rijeka Cetine i Neretve, u uskom pojasu zaleđa Dubrovnika i na srednjodalmatinskim otocima. Očuvanju kolektivnog identiteta od XII. stoljeća dalje doprinijeli su posebni zakoni i običaji, kao i »zemaljski shod« (sabor) koji je djelovao kao politički i sudski organ, te nepriznavanje autoriteta ni pape, ni pravoslavnih poglavara.

Tri su rada, prvobitno objavljena u sarajevskim publikacijama, ovdje tiskana u dopunjenom i izmijenjenom obliku. U radu *Jesu li u 13. stoljeću vođene križarske vojne u Bosni* (89-106) autor pobija mišljenja koja su do sada iznošena o toj problematici u historiografiji. Raspravljajući o prirodi izvora koji spominju križarske vojne protiv bosanskih heretika autor nalazi kako su gotovo svi dio prepiske između političkih instancija Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva i papinske kurije, te na određen način iskrivljuju povijesnu stvarnost jer im je cilj uvjeriti kuriju u poduzimanje akcija do kojih im nije bilo stalo i koje ozbiljno nisu ni poduzimali. Utvrđuje kako je zapravo bila samo jedna prava vojna protiv Bosne 1239/1240, a i ona nedovršena i bez naročitog rezultata.

Drugi od radova ove grupe *Razvoj srednjovjekovnog nasebinskog kompleksa na mjestu današnjeg Sarajeva* (177-206) nudi odgovor na pitanje jesu li korišteni moderni gradovi srednjovjekovni ili ih treba smjestiti tek u vrijeme nakon turskog osvajanja. Slikovni prilozi koji prate ovaj tekst objavljeni su na kraju knjige. Treći od ranije objavljenih ali dopunjenih tekstova obrađuje tematiku *Gdje je bio podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni* (207-223). Na temelju arhivskih izvora iz XIV. stoljeća autor iznosi mišljenje kako se prvi franjevački samostan nalazio u Milima kod Visokog, koji je bio središte županije Bosna. Bio je posvećen sv. Nikoli.

Rasprava *Renesansna diplomacija i rat. Primjer pada Bosne 1463. godine* (107-139) tiskana je ovdje bez većih zahvata u originalni tekst. Autor prati diplomatske akcije koje su trebale osigurati neutralnost Bosne početkom šezdesetih godina XV. stoljeća i njeno pretvaranje u svojevrsnu tampon zonu između tadašnjih velikih sila. Očiti znakovi provođenja takvog plana pape Pija II. bijahu slanje nove krune bosanskom kralju od strane pape kao znak neovisnosti od hrvatsko-ugarskog kralja i odbijanje bosanskog kralja da osmanskom sultanu plaća godišnji danak. Autor drži kako su slanje nove krune kao izdaju shvatili i hrvatsko-ugarski kralj i osmanski sultan, što je dovelo do osmanske akcije i smaknuća bosanskog kralja, odnosno do odbijanja pomoći bosanskom kralju od strane Matijaša Korvina, koji je vojnu akciju poduzeo tek mjesec dana nakon smaknuća Stjepana

Tomaševića. Na taj je način hrvatsko-ugarsko i osmansko dvostruko vrhovništvo nad Bosnom zamijenjeno stvarnom podjelom Bosne.

Još su dva ranije objavljena rada ovdje tiskana bez većih izmjena: rasprava *Pobožnost franjevac bosanske vikarije u drugoj polovici XIV. stoljeća* (225-242) nastala prije deset godina u povodu obilježavanja sedamstote godišnjice dolaska franjevac u Bosnu i *Veze Malatesta i Bosne. Uvjeti za stvaranje stereotipa* (243-254). Zadnji tekst oslikava različite veze između prostora Italije i Bosne i način na koji se na određenom prostoru oblikovala slika drugoga.

U prilogu knjige tiskani su neki dokumenti koji potkrepljuju pojedine autorove tvrdnje, popis citiranih arhivskih fondova i literature, te kazalo osoba. Sažetak na engleskom jeziku sadrži kratke prikaze svih osam tekstova.

Kao i većina Ančičevih radova, radovi objavljeni u ovoj knjizi ruše brojne historiografske stereotipe. Prostor srednjovjekovne Bosne na rubu utjecaja Zapada posebno je zanimljiv zbog brojnih razvojnih posebnosti. Prije slabo poznati radovi, kao i oni pisani za ovu knjigu vrlo su zanimljivi i rasvjetljavaju problematiku kojoj se nije posvećivalo dovoljno pozornosti.

**BORIS NIKŠIĆ, OSMANSKO CARSTVO 17. STOLJEĆA OČIMA
BIVŠEG ZAROBLJENIKA: OPIS OSMANSKOG DVORA I DRŽAVE
NIKOLE MATIJE ILJANOVIĆA**

(HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, BIBLIOTEKA HRVATSKA POVJESNICA,
MONOGRAFIJE I STUDIJE III/11, ZAGREB 2001, 182 STR.)

Zdravka Jelaska

Djelo Nikole Matije Iljanovića *Relatio status Ottomanicae domus, quae officialium constitutionem serviendique conditionem concernit* (Izvešće o stanju osmanskog dvora s obzirom na sastav službenika i uvjete za izbor u službu) čuva se u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču, a javnosti je prvi put predstavljeno krajem 1991. i početkom 1992. godine na izložbi *Croatica – in Österreich gedruckte kroatische Bücher des 16. bis 18. Jahrhunderts*. To djelo tiskano u Beču na latinskom jeziku godine 1679. potaklo je Borisa Nikšića na istraživanje činjenica o njegovom dosada skoro nepoznatom autoru. Osnovne podatke o Iljanovićevu djelu i njegovom karakteru Boris Nikšić sažeto iznosi u Uvodu (5-7) i općenitim napomenama (9-11).

Na temelju istraživanja netiskanih vrela sačuvanih u bečkim arhivima (Protokoli i akti Dvorske komore i Dvorskog ratnog vijeća) o Iljanovićevoj službi u carskoj vojsci Habsburške Monarhije, te podataka koje sam Iljanović navodi o sebi, svom podrijetlu i višegodišnjem zarobljeništvu u Osmanskom Carstvu autor rekonstruira Iljanovićev životopis koliko je to moguće iz oskudnih i nepreciznih podataka (13-20). Na temelju podataka koje je sam Iljanović naveo u svom djelu može se zaključiti kako je dvadeset i šest godina proveo u Osmanskom Carstvu, i to upravo na dvoru. Poslije je bio u austrijskoj vojsci u vrijeme cara Leopolda I. Habsburškog, zacijelo časnik iako to nije moguće sa sigurnošću ustanoviti. Iljanović se spominje i među svjedocima u kanonskoj provjeri senjskog biskupa Hijacinta Dimitrija. To je izvješće sačuvano u vatikanskom arhivu. U svjedočanstvu je osim o samom biskupu Iljanović iznio i podatke o općem stanju u Senju i senjsko-modruškoj biskupiji. Iljanović u tom spisu tvrdi kako je njegova obitelj u starini

posjedovala taj grad. Ali o tome kao i drugim obiteljskim posjedima koje je navodio u različitim prilikama nema ni traga u dokumentima.

Prije detaljnog vrednovanja i analize samog Iljanovićevo djelo (65-82) autor to djelo stavlja u opći kontekst onovremene hrvatske i europske literature o Osmanskom Carstvu (21-43), kao i u kontekst vremena u kojem je djelo nastalo (45-64). Poglavlje vezano uz literaturu o Osmanskom Carstvu koja je nastala u razdoblju ratnih sučeljavanja europskih naroda s Osmanlijama donosi sažetu ali zanimljivu analizu općih odrednica djela te vrste. Slijedi usporedba Iljanovićevo djela s njemu suvremenim i sličnim spisima s područja hrvatskih zemalja — poslanicom *De praesenti statu Ottomanici imperii* Stjepana Gradića iz 1664. godine upućenog knezu Ferdinandu Fürstenbergu i spisom *Lijek protiv turskog opijuma* Nikole Zrinskoga iz 1661. godine originalno napisanog na mađarskom jeziku (83-96). Usporedba te trojice pisaca pokazuje dosta sličnosti, ali i razlika. Sva trojica pišu o Osmanskom Carstvu s neprijateljskih pozicija, uvjereni su kako to carstvo nije tako jaka i strašna sila da se ne bi moglo pobijediti, te ističu potrebu pokretanja rata protiv Osmanlija. No, Iljanović se za razliku od druge dvojice u prvom redu obraća caru Leopoldu i po njemu bi upravo habsburška kuća trebala biti glavni promotor protuturskog rata. Razlika ima i u ocjeni razloga dotadašnjih neuspjeha kršćana u ratovima s Turcima. Prema autorovoj procjeni, kod Iljanovića se u pisanju spisa isprepliće motiv osobnog probitka i motiv oslobođenja hrvatskih zemalja. Autor ukazuje i na mogućnost da su ta trojica pisaca razmjenjivala mišljenja o nekim pitanjima u vrijeme nastanka svojih spisa. Stjepan Gradić i Nikola Zrinski su se poznavali, a po nekim dokumentima se može zaključiti kako je i Iljanović imao veza sa Zrinskima. Ovaj dio knjige završava autorovim zaključkom (97-99), te popisom izvora i literature (101-104).

No, djelo koje je pred nama sadrži izuzetno bogat i dragocjen dodatak u kojem je objavljen tekst Iljanovićevo djela na latinskom jeziku (105-134) i u hrvatskom prijevodu (135-166), te slikovni prilozi tog djela: sultanov potpis i Iljanovićevo zemljovid južnih dijelova Dalmacije i dijela Bosne i Hercegovine s navodnim posjedima njegove obitelji (167-168). Sam Iljanovićevo djelo sadrži Kratko izvješće o stanju osmanskog dvora, sastavu službenika, uvjetima o primanju u službu, o opremi i opskrbi vojske, o pokrajinama, te o turskom zakonodavstvu. Spis sadrži i fantastičnu priču o braći Osmanu i Mustafi. Priča zapravo govori o sultanu-kršćaninu Mustafi, izmišljenom liku kojem je kao predložak u stvarnosti mogao odgovarati ili pogubljeni sin Sulejmana Veličanstvenoga ili slaboumnog sultana Mustafa I, ili obojica. Zadnji dio djela protuturski je spis upućen caru Leopoldu radi pokretanja rata protiv Turaka. Dodatak je obogaćen i kazalima imena osoba i mjesta (169-180).

Ovaj rad mladog klasičnog filologa s Odjela hrvatske latinističke historiografije Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu svakako je vrlo koristan doprinos proučavanju novovjekovnih djela o Osmanskom Carstvu.

STIPE JAKELIĆ, *KATEDRALE SE RUŠE*
(KNJIŽEVNI KRUG, SPLIT, 1998)

Zvonimir Penović

Pred nama je knjiga autora koji je i grafičar i pjesnik; ako se tako može reći, radi se o autoru s multimedijalnim pristupom i ne bi bilo poželjno ova dva medija kojima se Stipe Jakelić bavio taliko razdvajati, da o njemu ne bismo mislili kao o osobi koja je jedan te isti autor, i grafičke mape i poezije. Dakle, oba medija upotpunjuju sliku o Jakeliću, a njegovim pjesmama i njegovim crtežima po tom preslikavanju vlastite duše zajedničko je ishodište. Što Jakelić ne može reći crtežom, izražava poezijom i obrnuto. Možda je jedina nevolja u tome što nije imao vremena i strpljenja, no kad čovjek stupi u život naglo, silovito, onda mu je taj život pun prepreka i lomi mu kosti. Činjenica je, stupimo li naglo u život, čeka nas bezbroj nesavladivih prepreka, pa nas počesto takve situacije skupo stoje. Jakelićeva se pak snaga htjela hrpimice otrgnuti iz vlastitog tijela, dok je ono za tu silinu bilo očito preslabo, pretijesno da tu snagu duha, nutrine, zadrži, a da ona, možemo reći, ne izleti naglo, u hipu.

Ako je neki autor vješt crtač, ali ako u crtež ne unese drugo osim vještine zapažanja objekta, onda je taj trud manjkav. Crtač može i nespretno crtati, ali je dobar ako mu je crtež odraz vlastite duše i samog života, odnosno slika života i slika osobnosti. S radošću naglašavam da u crtežima Stipe Jakelića prepoznamo odraz vlastitosti, duše, pogleda na svijet, kao i odraz života na njegov stav. Njegovi crteži ne preslikavaju život, on ilustrira životne udarce i njegove bodlje, i sve rane koje život nanosi čovjeku i duši. Dakle, u njegovim crtežima nisu rane života nego rane duše, a duševna je rana uvijek dublja, teže zacjeljuje, čovjeka baca u osamu, ispriječi se pred životom nepremostivo, kao nešto što nismo u stanju svladati, i onda život od ustaljene normalnosti pretvaramo u nenormalnost. Drugačije je pak kad čovjek život shvati kao iskustvo. Jakelić nije imao sreću shvatiti da život nije ništa drugo nego stjecanje iskustva. Ako se pak s tim ne složimo, život postaje prepreka pa mu se takvom odupiremo, često i s vlastitom tragedijom.

U Stipe Jakelića prepoznamo dva oblika prilaženja likovnom izrazu preko crteža. Jednim nam nudi besprijekorno vješt crtež, a drugim načinom autor se čini nevješt i gotovo

dječački naivan, ali iskren. Takav mu crtež proizlazi iz emocija, prvi je crtež koji graniči s perfekcijom i kao takav može biti hladan i bez emocija, pa bismo skoro mogli tvrditi da nema prepoznatljivosti, a ovaj drugi, dječački naivan, bogat je vlastitim emocijama. Dakle, možemo kazati da je on nadahnut subjektivnim viđenjem svijeta i više govori o autoru, bolje rečeno, autora bolje iščitava. Ili, autor je u njemu prepoznatljiviji kao samosvojan. Bilo kakva analiza i sama stvara zasebne slike koje žele stvorenu sliku postaviti na mjesto koje određuje pravac i svijest gledaoca. Svijet Stipe Jakelića kao da seže do onog što se do sada nije poznavalo, nagovještajući dramatičnost izraza likova. Stoga i osjećamo kako se linija crteža izložena vjetrovima želi oteti gravitaciji u kojoj su sve stvari u sebi uvjetovane i svugdje su. Da bi mu se namjera naslutila, autor figure gradi sažimajući ih u same njihove tragove tako da na kraju sažetost postaje ono što je na početku bila samo vizija. Utoliko nalazimo gipku liniju crteža koja uzmiče pred stvarnošću.

U Jakelićevim crtežima nema ljudi i događanja, oni nisu opisani, njegove su teme proizašle iz vlastite nutrine. To je de facto refleks njegove duše, bliži duši nego životu, zaodjenut mijenama ljudskog postojanja. Slikar ipak u crtež unosi i život koji se nataložio u njegov nutarnji duhovni svijet. Ti su njegovi crteži po sadržaju veoma bliski poeziji.

Pjesnički pak dio knjige Stipe Jakelića sublimira iskustvo u kojem je brižljivo biran rakurs izdvajanja i odabiranja bitnih elemenata, što u svom slijedu, vremenu i prostoru isijavaju bljeskove osobne sudbine, osuđene tražiti smisao u svemu. Zbirka ostvaruje neobičan slijed pomirenja u životno, da bi se osvijetlili putevi neprestanih mijena u svekolikoj povezanosti i uzročnosti. Zbir koji se ovdje prstenasto širi u obliku lijevka čije krugove vezuje čvrsta okolica koja predstavlja usnuti vid trajnije istine i tragičnosti u nadahnuću. Stihovi ove zbirke slike su što zrcale rane koje se mogu dodirnuti i pod našim srcem. To su slike egzistencije u širem i sveobuhvatnijem aktualitetu. Stoga ovdje egzistencijalno počiva na dvojnosti, na snu i zbilji. Zbilja je unutarnji pjesnikov prostor, ona je jednostavno odnekud i naša vlastita priča. Dodajmo kako ovi stihovi teže naći dublji, etički zahtjev kao konstantu što se okomito uzdiže iznad vremena i prostora, bivajući najbitnijom čovjekovom odrednicom. Veći dio pjesama govori o pjesnikovom krhkom koračanju kroz ovovremeni svijet sudara i tame, pa tvrdi da je najsublimiranije življenje skriveno u predjelima poetske duhovnosti. U većini pjesama pjesnik pokazuje da je svako zrenje, dakle i pjesničko, individualno, što znači da je podložno samo vlastitom imperativu da se osvijetle duboki unutrašnji pokreti. Stoga ova knjiga neće nekritički ući u pjesničku svakodnevicu u kojoj mnogi traže tek puku igru, prazni verbalni efekt, ili pak dobro sračunatu ishitrenost, uz obilnu pomoć prijatelja im i književnih kritičara. Pjesništvo Stipe Jakelića nastoji opjevati samoću, usud, rane, patnje, neiskazivo, naći izgubljeno, zadržati postojano nad rasutim. Svjetlost je u toj poeziji ono što treba odnjegovati kako bi se izbjegle apokaliptičke slutnje.

Tragedija je svaki rano prekinuti život, a i za kulturu, da ovaj mladi umjetnik nije svojom luči osvjetljavao naše puteve do svoje zrele životne dobi. Mišljenja sam da bi svi bili bogatiji, pa i sam autor, za jednu umjetničku spoznaju, poruku i stav. Zato budimo svjedoci vlastite nevolje, ali i optimisti pa shvatimo da takvim životom stječemo iskustvo, i ne shvatimo ga kao tragediju.